

tmmob
makina mühendisleri odası

TMMOB SANAYİ KONGRESİ 2011
16-17 ARALIK/ANKARA

ALAN ARAŞTIRMALARI

İstihdam Yoğun Sektörler

YAYIN NO: MMO/573

tmmob
makina mühendisleri odası

Meşrutiyet Mah. Meşrutiyet Cad. No: 19 Kat: 6-7
Tel: (0 312) 425 21 41 ♦ Faks: (0 312) 417 86 21
e-posta: mmo@mmo.org.tr
<http://www.mmo.org.tr>

YAYIN NO: MMO/573

ISBN: 978-605-01-0230-7

Bu yapıtın yayın hakkı Makina Mühendisleri Odası'na aittir. Kitabın hiçbir bölümü değiştirilemez. MMO'nun izni olmadan kitabın hiçbir bölümü elektronik, mekanik vb. yollarla kopya edilip kullanılamaz. Kaynak gösterilmek kaydı ile alıntı yapılabilir.

Aralık 2011 / Ankara

Baskı
Ankamat Matbaçılık San. Ltd. Şti.
(0312) 394 54 94-95

İÇİNDEKİLER

GIDA VE İÇECEK SANAYİSİ ALAN ARAŞTIRMASI..... 1

Önsöz.....	1
Sektörün Tanımı.....	3
Sektörde Mühendis İstihdamı ve Alan Çalışması Sonuçları	6
Gıda ve İçecek Sanayisinde Özelleştirme Uygulamaları ve Sektörde Yoğunlaşma Eğilimleri.....	11
Sektörün İstihdam Hacmi, Teknoloji Düzeyi ve Yaratılan Katma Değer.....	16
Sektörün İstihdam ile Üretimde Kayıt Dışılık ve Fason Üretim.....	21
Sektörde Üretim ve İstihdama Yönelik Beklentiler ve Yeni Eğilimler.....	23
Sonuçlar	24
Kaynaklar.....	25

MADENCİLİK SEKTÖRÜ ALAN ARAŞTIRMASI 27

Giriş.....	27
Madencilik Sektörünün Yapısı ve Özellikleri.....	28
Türkiye Madencilik Sektöründe Kurumsal Yapı	29
Türkiye Madencilik Sektörü Yatırımları	30
Madencilik Sektörünün Diğer Sektörler ve Yan Sanayilerle İlişkisi.....	32
Madencilik Sektöründe İstihdam, Maden Mühendislerinin Yeri ve Konumu	35
Madencilik Sektöründe İşçi Sağlığı ve İş Güvenliği.....	49
Sonsöz.....	55

TARIM SEKTÖRÜ ALAN ARAŞTIRMASI	57
Sektörün Tanımı, Kapsadığı Alanlar, Alt Sektörler	57
Sektörün Potansiyeli ve Ülke Ekonomisi İçindeki Yeri	60
Sektörde Mühendis İstihdamı ve İşsizlik	63
Sektörde Yaşanan Neoliberal Uygulamalar, Özelleştirme Uygulamaları ve İstihdama Etkileri	65
Sektörün Teknoloji Düzeyi ve Yarattığı Katma Değer	68
Sektörün Yarattığı Katma Değer.....	70
Sektördeki İstihdamın Mevcut Durumu	71
Sonuçlar ve Öneriler	72

SUNUŞ

Kriz sonrasında yıkım ve değişimleri dünyada ve Türkiye’de hâlâ etkisini sürdürmektedir. Gelişmiş kapitalist ülkelerde finans piyasalarını derinden sarsan bunalım; tarım, sanayi ve hizmet sektörlerinde küçümsenmeyecek tahribatlar yaratmıştır. Başta ABD olmak üzere Avrupa, Japonya ve diğer kapitalist ülkelerde krizin etkileri süre gelmekte ve bazı ülkelerde işsizlik, yoksulluk ve yoksunluk ileri boyutlara ulaşmaktadır.

Türkiye ekonomisi ve sanayisi de bu neoliberal uygulamalardan dersini ve payını almaktadır. Dış borçlar, sıcak para girişinin yarattığı ekonomik dengesizlik, cari açığın kronikleşmesi, sanayide taşeronlaşma, fason üretim ve dış ticaret makasının; petrol, doğal gaz, ara mallar ve yatırım malları ithalatı nedeniyle açılması sorunlardan belli başlı olanlarıdır. İşsizlik ise çözümsüz bir yumak halinde emek cephesini sarmaktadır.

Alan araştırmaları, istihdamı yoğun ve iş gücü kullanımında iş güvenliği ile işçi sağlığı sorunları yaşayan sektörleri kapsamaktadır. Söz konusu sektörleri ele alan Gıda Mühendisleri Odası, Maden Mühendisleri Odası ve Ziraat Mühendisleri Odası, özellikle son on yıldan bu yana sanayideki gelişmeleri belirlemiş ve yapısal sorunları irdeleyerek istihdamı, işsizliği ve iş güvenliğini incelemiştir. Sorunlar raporda tüm boyutlarıyla irdelenerek çözüm önerileri ortaya konulmaktadır.

Alan araştırmaları, bir boyutu ile mühendis ve diğer iş gücü istihdamını ele alarak kronik işsizlik olgusuna ışık tutmuş, diğer yönüyle de iş güvenliği ve işçi sağlığının sektörlerdeki tablosunu sergilemeyi hedeflemektedir. İş kazalarının Türkiye’de ulaştığı nokta, özellikle yeni önlemleri ve çözüm önerilerini gündeme taşımaktadır. Fason yapı ve taşeronlaşma ile birlikte niteliksiz iş gücünün yaygınlaştırılması, sektörde trajik sonuçlar çıkarmaktadır. Bu sonuçların Sanayi Kongresi 2011 ile kamuoyuna duyurulması çabası “Araştırmanın” önemini bir kez daha vurgulamaktadır.

Alan araştırmalarının Kongrede yoğun tartışılması ve her kesimden gelen görüşlerin belirlenerek raporu zenginleştirmesi beklenmektedir.

Alan araştırmalarının hazırlanmasında emeği geçen Gıda Mühendisleri Odası, Maden Mühendisleri Odası ve Ziraat Mühendisleri Odası’na ve katkı koyan tüm katılımcılara teşekkürlerimizi sunarız.

**TMMOB Makina Mühendisleri Odası
Yönetim Kurulu**

GIDA VE İÇECEK SANAYİSİ ALAN ARAŞTIRMASI

1. ÖNSÖZ

Ülkemizde 1990'lı yıllarda kayda değer bir büyüme yakalayarak ciddi bir katma değer ve istihdam alanı yaratan gıda ve içecek sanayisinde, tarımdan kaynaklanan altyapı sorunlarının yanı sıra, kayıt dışılık, güçsüz küçük işletmelerin yoğunluğu ve teknik personel istihdamının yetersizliği gibi bir dizi sorun yaşanmakta, bu da son yıllardaki gıda ve içecek sanayisinin büyüme performansını olumsuz yönde etkilemektedir. Yaşanan ekonomik krizlerin getirdiği ortamda, sözü edilen tüm sorunlar artarak devam etmiştir. Yeni çıkartılan Kanunlar da teknik personel istihdamını sağlamaktan çok, işsizliğe yol açmaktadır.

Gıda ve içecek sanayisi tarıma dayalı bir sanayi dalı olarak ülkemizde çok önemli bir yere sahiptir. Ancak, tarımsal üretimde yetersiz politikalar, örgütsüz yapı ve ölçek sorunu nedeniyle yaşanan tarımdaki verimsizlik ve yatırımsızlık, bunun sonucunda gündeme gelen kalite ve arz yetersizliği sorunları, bire bir gıda sanayisine de yansımaktadır. İmalat sanayisi üretim değeri içindeki ortalama yüzde 14'lük payı ve yaklaşık 330 bin kişiye sağlanan istihdamla gıda ve içecek sanayisinde, imalat sanayisi toplam katma değerinin ortalama yüzde 12'si üretilmektedir.

Üretim kapasitelerinin önceki yıllarda yapılan yanlış yatırımlar nedeniyle atıl kaldığı sektörde kapasite kullanımının düşüklüğü ileriye dönük olarak değerlendirilebilecek iyi bir potansiyel gibi görünse de hammadde ve pazarlama sorunları nedeniyle fazla kapasitenin avantaja çevrilmesi; yenileme yatırımları ve daha fazla ithalat gerektirmektedir.

AB ile 2010 yılında açılan 12. Müzakere Faslı Gıda Güvenliği, Hayvan ve Bitki Sağlığı başlığı altında AB gıda mevzuatına uyum gereğini ortaya çıkarmıştır. Uyum çalışmalarında büyük bir ilerleme sağlanmış; ancak personel ve kamu denetim altyapısındaki eksiklikler ve daha da önemlisi yeni sistemleri tanımama ve yeni yaklaşımları algılamada yaşanan gecikmeler ile nitelikli iş gücü açığı ülkemizin bu konuda gerçek bir ilerleme göstermesini önlemiştir.

Küreselleşmenin etkileri olarak yorumlanabilecek bazı konular gıda ve içecek sanayisi kapsamında değerlendirilebilecektir. Sektörel politikalar oluşturulup altyapı güçlendirilmeden başlatılan özelleştirme uygulamaları ve ileriye yönelik özelleştirme çabaları ile ülkemizde özellikle tarımda olgunlaşmamış politika seçeneklerinin yarattığı uygun ortamda yabancı sermayeli girişimler, tarım üreticisi ve tüketici aleyhine yüksek kâr marjları ile çalışma olanağı bulmuşlardır. Ayrıca, süper ve hipermarket şeklinde piyasada pazarlama konusunda dünyanın diğer ülkelerinde olduğu gibi oligopolleşme yaratılması, bunların bir kısmında ürünü satılan üreticilere ödenecek bedellerin geciktirilmesi yoluyla ek gelir elde edilmesi sorun olarak ortaya konulan konular olmuştur.

Sektörde çalışan meslektaşlar ile diğer çalışanların durumlarına bakıldığında, Türkiye’de yaşanan ekonomik krizler tüm sektörlerde olduğu gibi olumsuzluklar yaratmıştır. Reel ücretler düşmüş, buna karşılık, sektörün ihtiyaçları nedeniyle istihdam edilen gıda mühendisi sayısında bir artış yaşanmamıştır. Hatta 2010 yılında çıkartılan 5996 sayılı Veteriner Hizmetleri, Bitki Sağlığı, Gıda ve Yem Kanunu ile işletmelerde gıda mühendisi çalışma olanakları biraz daha kısılmaktadır. Bu bağlamda, yeni mezunların iş olanakları tarımsal üretimi yüksek ancak sanayi üretimi düşük alanlara yatırımcı ilgisinin artmasına ve ihracata yönelik gelişmelere bağlı görülmektedir.

Gıda ve içecek sanayisiyle ilgili önemli görülen konular itibarıyla raporumuz yedi bölümde toplanmaktadır. Çalışmada, sektörün kapsamı; ekonomideki yeri; mühendislerin sektörde istihdam durumu; özelleştirme çalışmaları ve öngörülleri; sektörün istihdam, kayıt dışılık durumu, teknoloji, katma değer göstergeleri; üretim ve istihdama yönelik amaç, hedef ve beklentiler ve son olarak sonuçlar farklı bölümler altında ele alınan konulardır.

2. SEKTÖRÜN TANIMI

Gıda ve içecek sanayisi sektörü başlıca dokuz alt sektörden oluşmaktadır. Uluslararası standart sanayi sınıflaması-3 (ISIC-3) ve AB Ekonomik Faaliyetlerin İstatistiksel Sınıflandırılması (NACE) sistemlerine göre, gıda ve içecek sanayisi tarımsal hammaddelerin bir ya da birden fazla işleme tabi tutulmasıyla elde edilen ürünleri kapsamaktadır. Bu dokuz alt sektör; mezbaha ürünleri, süt ürünleri, balık ürünleri, tahıl ve nişasta ürünleri, meyve-sebze işleme, bitkisel ve hayvansal ham ve katı yağlar, diğer gıda ürünleri, yem sanayi ve içecek imalatı sektörleridir.

Genelde küçük ve orta ölçekli işletmeler olarak faaliyetlerine devam eden gıda işletmeleri, mülkiyet yapısı açısından daha çok özel sektör kuruluşları niteliğindedir. Özellikle et, süt, yem gibi sanayilerde yaşanan özelleştirme ile günümüzde şeker ve çay hariç tamamıyla sektörde özel kesimin hakim olduğu söylenebilir.

İşletme sayılarının fazla olduğu et ve süt işleme, un ve bitkisel yağlar gibi sektörlerde kapasite kullanımı %50'nin altında kalmaktadır. Kapasite kullanımının düşük olmasında, mevsimsel dalgalanmalara bağlı kullanım dışı kalan kapasiteler, ihracata yönelik gelişme politikası paralelinde yeni, ancak uzun vadeli ve istikrarlı olmayan ihracat pazarlarına yönelmesi, alt sektörlerin önemli bir kısmında, işlenen ürün miktarının yıllara göre değişiklik göstermesi ve bazı alt sektörlerde uygun ham madde teminindeki güçlükler etkili olmaktadır (DPT-1).

Gıda işletmelerinin alt sektörler ayrımında dağılımı Çizelge-1'de verilmiştir. Gıda işletmelerinin sayısı 2003-2008 döneminde her yıl ortalama %5 artarak yaklaşık 28 binden 35 bine yükselmiştir. Gıda işletmelerinin %70'ini fırın ve pastane tipi iş yerleri oluşturmaktadır. Kalan %30 işletmenin (yaklaşık 10 bin işletme) ise, un ve tahıl ürünlerinin öğütülmesi, meyve-sebzelerin işlenmesi, paketlenmesi ve saklanması, mandıralar ile diğer süt ürünü işletmeleri, şekerleme ve kakaolu ürün imalatı konusunda faaliyet gösterdikleri anlaşılmaktadır.

2008 yılı değerleriyle, gıda ve içecek sanayisinin üretim değeri toplam imalat sanayi üretim değerinden %14 pay almakta olup 67 milyar TL'lik bir seviyede bulunmaktadır (Çizelge-2). 2003-2008 yılını kapsayan beş yıllık dönemde yıllık ortalama üretim artış hızı %14,4 civarında olup bu ortalama imalat sanayisinin genel büyüme rakamlarının altında kalmaktadır (imalat sanayisinde bu artış %16,3). Üretimde en yüksek artış hızlarına balık ürünleri, süt ürünleri, hazır gıdalar, alkolsüz içecek ve maden suları alt sektörlerinde ulaşılmıştır. Bu ürünlerdeki gelişmeler Türkiye'de artış gösteren şehirleşmenin de bir yansıması olarak görülebilir.

Çizelge 1. Gıda ve İçecek Sanayisi Alt Sektörlerde İşletme Sayıları

	2003	2004	2005	2006	2007	2008
TÜRKİYE	1 740 353	2 002 834	2 393 578	2 473 841	2 667 704	2 583 099
İmalat Sanayisi	236 275	281 029	302 459	309 841	316 596	321 652
Gıda ve İçecek Sanayisi	27 618	32 187	30 717	36 728	31 069	34 781
Et ve Et Ürünlerinin İmali, İşlenmesi ve Saklanması	387	390	380	475	419	474
Et İmalatı ve Saklanması	136	133	141	151	164	210
Kümes Hayvanları Etlerinin İmalatı ve Saklanması	68	75	58	49	46	48
Et ve Kümes Hayvanları Ürünleri İmalatı	183	182	181	275	209	216
Balık ve Balık Ürünlerinin İşlenmesi ve Saklanması	52	53	57	72	69	59
Balık ve Balık Ürünlerinin İşlenmesi ve Saklanması	52	53	57	72	69	59
Meyve ve Sebzenin İşlenmesi ve Saklanması	988	1 091	1 097	1 201	1 297	1 377
Patatesin İşlenmesi ve Saklanması	15	15	13	23	27	23
Meyve ve Sebze Suyu İmalatı	63	80	84	113	86	112
B.Y.S. Sebze ve Meyvelerin İşlenmesi Ve Saklanması	910	996	1 000	1 065	1 184	1 242
Bilkiisel ve Hayvansal Sıvı ve Katı Yağların İmali	652	767	744	724	727	853
Ham, Sıvı ve Katı Yağların İmalatı	266	335	327	345	319	416
Rafine Sıvı ve Katı Yağların İmalatı	378	425	413	373	403	431
Margarin ve Benzeri Yenilebilir Katı Yağların İmali	8	7	4	6	5	6
Süt Ürünlerinin İmalatı	966	1 112	1 061	1 250	1 311	1 262
Süthane İşletmeciliği Ve Peynir İmalatı	815	920	887	1 024	1 098	1 035
Dondurma İmalatı	151	192	174	226	213	227
Öğütülmüş Tahıl Ürn., Nişasta ve Nişasta Ürn. İm.	3 575	4 355	4 168	4 876	4 142	4 266
Öğütülmüş Tahıl Ürünleri İmalatı	3 566	4 346	4 161	4 865	4 129	4 251
Nişasta ve Nişastalı Ürünlerin İmalatı	9	9	7	11	13	15
Hazır Hayvan Yemleri İmalatı	385	443	452	478	417	391
Çiftlik Hayvanları İçin Hazır Yem İmalatı	383	441	449	474	411	384
Ev Hayvanları İçin Hazır Yem İmalatı	2	2	3	4	6	7
Diğer Gıda Ürünleri İmalatı	20 402	23 695	22 470	27 245	22 253	25 633
Ekmeç, Taze Fırın Ürünleri ve Kek İmalatı	15 326	17 750	16 736	21 720	18 146	20 857
Peçisimet ve Bisküvi İmalatı; Dayanıklı Pastane Ürünleri ve Kek İmalatı	3 948	4 754	4 436	4 198	2 694	3 449
Şeker İmalatı	61	65	106	81	81	81
Kakao, Çikolata ve Şekerleme İmalatı	821	808	869	873	964	899
Makama, Şehriye, Kuskus ve Benzeri Unlu Mamullerin İmalatı	22	31	21	40	40	34
Kahve ve Çayın İşlenmesi	116	147	149	156	163	124
Baharat, Soslar, Sirke ve Diğer Çeşni Maddelerin İmali	81	109	115	125	110	140
Hazır, Homojenize Gıda Maddeleri ile Diyet Yiyecekleri İmalatı	11	15	16	14	17	15
B.Y.S. Diğer Gıda Maddeleri İmalatı	16	16	22	38	38	34
İçecek İmalatı	211	281	288	407	434	466
Damıtılmış Alkollü İçeceklerin İmalatı	3	3	4	7	7	7
Şarap İmalatı	40	71	63	114	108	91
Diğer Damıtılmamış Mayalı İçeceklerin İmalatı	5	6	3	9	12	11
Bira İmalatı	2	2	4	4	4	4
Maden Suyu ve Alkolsüz İçecek Üretimi	161	199	214	273	303	353

(*) 5429 Sayılı Kanun gereği gizlilik ilkesine göre özel sektörde bir veya iki girişime ilişkin bilgiler verilmemiştir.

(**) 5429 Sayılı Kanun gereği gizlilik ilkesine göre özel sektörde üç ve daha fazla girişime ilişkin bilgiler verilmemiştir.

(***) Bilgileri daha önce gizlenmiş girişime ait bilgilerin aritmetik işlem sonucu elde edilmesini önlemek amacıyla verilmemiştir.

Gizlenmiş özel sektör verileri, sektöre ait üç veya ikili düzey sektör kodlarının toplamları ile, il ve Türkiye toplamlarında gösterilmiştir.

Kaynak: TÜİK

Cizge 2. Gıda ve İçecek Sanayisi Üretim Değeri (TL)

	2003	2004	2005	2006	2007	2008
Türkiye	436 555 647 063	557 320 217 178	658 081 304 144	791 339 863 468	882 089 413 338	1 019 306 316 984
İmalat Sanayisi	224 284 680 228	285 330 450 561	311 885 425 845	379 215 461 557	414 732 875 431	477 136 614 405
Gıda ve İçecek Sanayisi	34 069 239 629	40 583 246 691	46 006 036 228	50 074 593 504	56 408 098 278	66 732 315 697
Et ve Et Ürünlerinin İmalatı, İşlenmesi ve Saklanması	3 376 310 321	3 795 575 060	4 446 266 441	4 719 464 460	5 790 747 375	6 555 880 510
Et İmalatı ve Saklanması	448 736 919	419 494 695	495 140 597	607 529 650	562 414 062	750 651 539
Kümes Hayvanları Etlerinin İmalatı ve Saklanması	1 911 522 074	2 233 199 822	2 474 607 790	2 263 335 326	3 407 149 293	3 880 587 176
Et ve Kümes Hayvanları Ür. İmalatı	1 016 051 328	1 142 880 543	1 476 518 054	1 848 599 484	1 821 184 020	1 924 641 795
Balık ve Balık Ürünlerinin İşlenmesi ve Saklanması	308 043 345	464 006 267	533 705 708	690 268 320	613 464 195	817 673 549
Balık ve Balık Ürünlerinin İşlenmesi ve Saklanması	308 043 345	464 006 267	533 705 708	690 268 320	613 464 195	817 673 549
Meyve ve Sebzenin İşlenmesi ve Saklanması	5 199 542 251	6 869 440 547	8 568 210 064	8 541 571 864	9 196 348 051	9 900 649 692
Patatesin İşlenmesi ve Saklanması	(**)	379 660 303	(**)	459 142 815	622 985 600	665 118 922
Meyve ve Sebze Suyu İmalatı	(**)	316 127 889	(**)	741 127 606	707 465 155	687 062 202
B.Y.S. Sebze ve Meyvelerin İşlenmesi ve Saklanması	4 579 226 172	6 173 652 355	7 834 391 579	7 341 301 443	7 865 897 296	8 548 468 488
Bikiksel ve Hayvansal Sıvı ve Katı Yağların İmalatı	4 575 261 496	4 549 332 228	4 036 764 845	4 941 144 457	5 274 160 895	6 663 536 571
Ham, Sıvı ve Katı Yağların İmalatı	712 909 536	627 127 332	(**)	(**)	(**)	(**)
Rafine Sıvı ve Katı Yağların İmalatı	2 524 597 502	2 429 091 427	2 567 972 758	3 396 206 962	3 708 832 408	4 756 641 815
Margarin ve Benzeri Yenilebilir Katı Yağların İmalatı	1 337 754 458	1 493 113 469	(**)	(**)	(**)	(**)
Süt Ürünlerinin İmalatı	2 694 001 303	3 310 269 642	5 102 058 929	5 795 396 152	7 009 505 247	8 153 443 931
Süthane İşletmeciliği ve Peynir İmalatı	2 414 880 139	3 128 887 392	(**)	(**)	(**)	(**)
Dondurma İmalatı	179 121 164	181 382 250	(**)	(**)	(**)	(**)
Öğütülmüş Tahıl Ürünleri, Nişasta ve Nişasta Ürünleri İmalatı	3 849 033 332	4 481 965 007	4 789 342 847	5 260 480 229	6 329 712 948	7 633 023 784
Öğütülmüş Tahıl Ürünleri İmalatı	3 291 274 960	3 863 344 745	4 448 538 057	4 886 980 964	5 853 683 233	7 080 816 817
Nişasta ve Nişastalı Ürünlerin İmalatı	557 758 372	618 620 262	340 804 790	373 499 265	476 029 715	552 206 967
Hazır Hayvan Yemleri İmalatı	1 206 409 868	1 714 078 852	1 645 269 099	1 950 978 057	2 678 995 812	3 137 878 622
Çiftlik Hayvanları İçin Hazır Yem İml.	(*)	(*)	(**)	(**)	(**)	3 092 297 593
Ev Hayvanları İçin Hazır Yem İmalatı	(*)	(*)	(**)	(**)	(**)	45 581 029
Diğer Gıda Ürünleri İmalatı	10 914 422 738	12 856 745 210	13 754 343 707	14 960 359 512	15 724 434 352	19 382 252 087
Ekmeç Taze Fırın Ürünleri ve Kek İml.	2 135 127 136	2 397 556 774	2 574 100 108	3 200 396 564	3 081 595 550	4 050 163 888
Peksimet ve Bisküv İmalatı; Dayanıklı Pastane Ürünleri ve Kek İmalatı	1 557 180 349	1 703 928 466	1 713 203 882	1 974 322 429	2 191 377 897	2 508 490 479
Şeker İmalatı	2 973 475 239	3 677 320 229	3 780 475 205	3 613 250 829	3 535 320 024	4 230 137 728
Kakao, Çikolata ve Şekerleme İmalatı	2 215 839 919	2 516 084 150	2 915 336 928	3 308 330 217	3 773 128 757	4 605 199 215
Makama, Şehriye, Kuskus Ve Benzeri Unlu Mammullerin İmalatı	422 580 123	489 345 726	543 967 553	519 566 549	626 867 847	930 434 874
Kahve ve Çayın İşlenmesi	931 965 400	1 257 050 387	1 443 560 521	1 417 046 056	1 433 871 764	1 835 123 428
Baharat, Soslar, Sırke ve Diğer Çeşni Maddelerinin İmalatı	197 016 456	173 661 957	215 734 613	226 534 050	249 697 697	258 841 235
Hazır, Homojenize Gıda Maddeleri ile Diyet Yiyecekleri İmalatı	75 110 100	108 990 164	168 856 164	184 515 666	245 552 367	202 527 742
B.Y.S. Diğer Gıda Maddeleri İmalatı	406 128 016	532 807 377	399 108 733	516 397 132	587 022 449	761 333 498
İçecek İmalatı	2 046 214 975	2 541 833 878	3 130 074 588	3 214 930 453	3 788 729 403	4 487 976 951
Damıtılmış Alkollü İçeceklerin İmalatı	(**)	(**)	(**)	(**)	235 550 135	310 139 827
Şarap İmalatı	63 587 109	110 073 171	142 456 519	105 379 312	116 182 589	140 400 085
Diğer Damıtılmamış Mayalı İçeceklerin İmalatı	952 884	192 318	(**)	(**)	(**)	(**)
Bira İmalatı	(*)	(*)	(**)	(**)	(**)	(**)
Maden Suyu ve Alkolsüz İçecek Üretimi	1 187 834 794	1 581 388 712	1 979 770 456	2 130 596 787	2 650 934 774	3 134 162 214

(*) 5429 Sayılı Kanun gereği gizlilik ilkesine göre özel sektörde bir veya iki girişime ilişkin bilgiler verilmemiştir.

(**) 5429 Sayılı Kanun gereği gizlilik ilkesine göre özel sektörde üç ve daha fazla girişime ilişkin bilgiler verilmemiştir.

(***) Bilgileri daha önce gizlenmiş girişime ait bilgilerin aritmetik işlem sonucu elde edilmesini önlemek amacıyla verilmemiştir.

Gizlenmiş özel sektör verileri, sektörüne ait üç veya ikili düzey sektör kodlarının toplamları ile, il ve Türkiye toplamlarında gösterilmiştir.

Kaynak: TÜİK

3. SEKTÖRDE MÜHENDİS İSTİHDAMI VE ALAN ÇALIŞMASI SONUÇLARI

Sektörde gıda mühendisi ile diğer ilgili mesleklerin istihdam koşullarını etkileyen en önemli değişiklik, 13 Haziran 2011 tarihinde Resmi Gazetede yayımlanan 5996 sayılı “Veteriner Hizmetleri, Bitki Sağlığı, Gıda ve Yem Kanunu” ile yaşanmıştır. Bu Kanun 1995 yılından bu yana uygulamada olan “sorumlu yöneticilik” müessesini kaldırmış, 30 beygir makine gücü ve/veya 10 çalışanın altındaki büyüklükteki iş yerlerini “mikro işletme” olarak tanımlayıp bu işletmeleri teknik eleman çalıştırma zorunluluğundan muaf kılmıştır. Bir başka deyişle; gıda güvenliğini sağlamak üzere eğitim almış kişileri gıda işletmelerinden uzaklaştırarak, kamu denetiminin zayıf olduğu bir ortamda üretimi sadece iş yeri sahibine teslim etmektedir. TMMOB çatısı altında bu alanda görev yapan üç meslek grubunun (Gıda, Kimya, Ziraat) odalarının sorumlu yöneticilik belgelendirme sistemi kayıtları üzerinden gidildiğinde, sözü edilen boyutun; Türkiye’de Gıda, Tarım ve Hayvancılık Bakanlığında hâlen kayıtlı 50 bin gıda işletmesinin yaklaşık % 80’ini ifade ettiği görülmektedir. Gıda güvenliğine aykırı uygulamaların ağırlıklı bu işletmelerden kaynaklandığı bilinmektedir. Kanun bu yönüyle gıda güvenliği ve halk sağlığı için tehlikeli sonuçlar yaratacak niteliktedir. Bu tehlikeler, kısa vadede gıda zehirlenmesi olabileceği gibi, uzun vadede toksik ve kanserojen etkiler de olabilecektir. Yeni Kanunla eski uygulamalara göre getirilen bir başka fark ise, 60 beygir makine gücünden daha düşük kapasitesi olan işletmelerde bir mühendis beş iş yerine kadar sorumlu yöneticilik yapabilirken yeni uygulamayla bunun kaldırılmış olmasıdır.

Bu Kanun ile ortaya çıkan diğer çok önemli toplumsal sorun ise, gıda güvenliği ni sağlamak üzere eğitim almış, Gıda, Kimya, Ziraat, Su Ürünleri ve Balıkçılık Teknolojisi Mühendisi başta olmak üzere bu alanda çalışan meslek mensuplarının büyük kısmının işsiz kalacağı gerçeğidir.

Sektörde genel istihdam rakamları içerisinde mühendisleri ayırmak mümkün olmamaktadır. Ancak Türkiye İşverenler Sendikası (TİSK)’nin verilerine göre, büyük gıda işletmelerinde yüksek öğrenim mezunlarının oranı %3-4 civarındadır. 5996 sayılı Veteriner Hizmetleri, Bitki Sağlığı, Gıda ve Yem Kanunu’nun istihdama getirdiği kısıtlar sonrasında, tüm sektör dikkate alındığında bu oranın %3 (9000-10.000 kişi) civarında kalacağı tahmin edilmektedir. Gıda ve içecek sektörüne hizmet sağlayan yan hizmetler (katkı maddeleri satışı gibi) ile diğer hizmetler (catering) de dikkate alındığında, Bakanlık kayıtlarında 2200 işletmenin daha bulunduğu görülmektedir. Buralarda da yaklaşık 2000 mühendis istih-

dam edildiği varsayımı üzerine yeni Kanun sonrası gıda ve içecek sanayisinde toplam 11.000-12.000 civarında mühendis çalışabileceği tahmin edilmektedir. Nitekim Bilim, Sanayi ve Teknoloji Bakanlığından alınan en son verilere göre, gıda ve içecek sanayisinde istihdam edilen değişik dallarda mühendis sayısı 12.085'tir.

Odamız verileri dikkate alındığında, Odamızda 2010 sonu itibarıyla 6600 üyenin iki yıldan daha az bir süreyi kapsayan üyelik aidat borçları bulunmaktadır. Aktif olmayan ve düzenli aidat ödemeyen üyelerle birlikte toplam üye sayısı 10.857 kişi olarak kaydedilmiştir. Her yıl ortalama 2600 sorumlu yönetici belgesi verilirken bir kişinin en fazla beş iş yerinde çalışması hükmü nedeniyle sorumlu yönetici sayısı ise 2200 civarındadır.

Gıda, Kimya ve Ziraat Mühendisleri Odaları sektörde yasal zorunluluk kapsamında çalışan meslektaşları için her yıl ortak taban ücreti belirlemektedir. Sektördeki sorumlu yönetici taban ücreti, memuriyete yeni başlamış kamu çalışanlarının ücret seviyeleri baz alınarak belirlenmektedir. Ancak sektörde, özellikle de orta ve küçük ölçekli işletmelerde mühendislerin bu ücretlerin çok altında çalıştırıldıkları, işini kaybetme korkusuyla Oda'ya iletilen sözleşmede taban ücrete uyulduğu, gerçekte ise uyulmadığı bilinmektedir.

Yıl	Odalarca Saptanan Ortalama Taban Ücret (TL)
2003	650,00
2004	725,00
2005	820,00
2006	922,50
2007	997,50
2008	1.450,00
2009	1.800,00
2010	1.875,00

TÜİK tarafından yayımlanan sektörde ücretli çalışan sayısı ile bunların aldığı ücret ve maaş toplamı verilerinden yola çıkılarak hesaplanan sektörel ortalama maaş ve ücretler ise, aşağıdaki çizelgede verilmektedir.

Sorumlu yöneticilik taban ücretleri ile izelge 3'te verilen sektörde çalışan tüm kesimleri içine alan ücret ve maaş ortalamaları ortak incelendiğinde, taban ücretlerin özellikle küçük işletmelerin yoğun olduğu sektörlerde önemli bir gösterge olduğu anlaşılmaktadır. Küçük işletmelerde uygulanan genelde asgari ücret seviyesinde oluşan ücret yapısından farklı ve tanımlı bir ücret seviyesi buralarda çalışmakta olan mühendisler için bir dayanak oluşurmaktadır. Diğer taraftan, büyük işletmeler ile yabancı sermayenin yoğun olduğu alt sektörler ile kamu işletmelerinin bulunduğu şeker ve çay sanayilerinde genelde ücretler yüksek olup; mühendisler açısından görece daha olumlu bir ücret ortamı bulunduğu gözlenmektedir. 2008 yılında taban ücretlerin düşük kalması nedeniyle sağlanan artış sonrasında sektördeki ortalama ücretlerin oldukça üzerine çıkıldığı görülmektedir. Belirlenen bu ücretler sektörün dinamizm ve büyümesine uygun şekilde mühendislerin layık olduğu bir ücret seviyesini işaret etmiştir. 2003-2008 döneminde gıda ve içecek sanayisinde yıllık ücret artışlarının imalat sanayisi ve ilke genelindeki artışların üzerinde gerçekleştiği görülmektedir.

Çizelge 3. Gıda ve İçecek Sanayisinde Çalışan Başına Ortalama Ücret ve Maaşlar (TL)

	2003	2004	2005	2006	2007	2008
Türkiye	734,3	839,0	841,5	917,9	1041,8	1132,3
İmalat Sanayisi	749,3	873,7	933,3	1019,3	1108,4	1220,0
Gıda ve İçecek Sanayisi	743,1	888,0	989,4	1047,5	1170,3	1297,1
Et ve Et Ürünlerinin İmalatı, İşlenmesi ve Saklanması	657,8	796,7	829,2	868,4	1085,0	1247,6
Et İmalatı ve Saklanması	905,0	945,3	950,8	1034,7	1094,2	1368,3
Kümes Hayvanları Etlerinin İmalatı ve Saklanması	624,6	804,7	842,2	910,5	1163,1	1327,6
Et ve Kümes Hayvanları Ürünleri İmalatı	539,4	656,4	725,9	711,4	884,7	975,9
Balık ve Balık Ürünlerinin İşlenmesi ve Saklanması	424,8	531,4	598,9	636,9	766,4	920,0
Balık ve Balık Ürünlerinin İşlenmesi ve Saklanması	424,8	531,4	598,9	636,9	766,4	920,0
Meyve ve Sebzenin İşlenmesi ve Saklanması	518,7	674,6	772,2	901,2	911,1	1048,8
Patatesin İşlenmesi ve Saklanması	1222,1	1561,7	-	-	-	-
Meyve ve Sebze Suyu İmalatı	772,0	838,6	-	-	-	-
B.Y.S. Sebze ve Meyvelerin İşlenmesi ve Saklanması	474,9	633,3	688,8	808,5	798,0	915,9
Bitkisel ve Hayvansal Sıvı ve Katı Yağların İmalatı	982,7	1208,2	1180,4	1453,2	1529,0	1493,4
Ham, Sıvı ve Katı Yağların İmalatı	509,4	657,2	733,6	785,2	-	644,4
Rafine Sıvı ve Katı Yağların İmalatı	827,4	996,3	1151,9	1450,6	1547,0	1603,1
Margarin ve Benzeri Yenilebilir Katı Yağların İmalatı	2187,3	2960,6	2271,9	2880,2	-	2179,9
Süt Ürünlerinin İmalatı	667,0	736,0	1205,9	1359,2	1568,5	1597,3
Süthane İşletmeciliği ve Peynir İmalatı	672,1	724,6	-	-	-	-
Dondurma İmalatı	629,8	851,4	-	-	-	-
Öğütülmüş Tahıl Ürünleri, Nişasta ve Nişasta Ürünleri İmalatı	573,6	664,4	684,4	765,1	820,5	900,0
Öğütülmüş Tahıl Ürünleri İmalatı	471,0	587,9	653,1	719,9	769,6	833,5
Nişasta ve Nişastalı Ürünlerin İmalatı	2308,8	1860,4	1337,2	1660,9	1805,1	2146,4
Hazır Hayvan Yemleri İmalatı	589,7	780,0	762,7	939,0	950,8	1169,8
Çiftlik Hayvanları İçin Hazır Yem İmalatı	-	-	767,8	-	949,1	1171,6
Ev Hayvanları İçin Hazır Yem İmalatı	-	-	494,5	-	1044,5	1084,8
Diğer Gıda Ürünleri İmalatı	771,3	955,2	1056,7	1036,4	1179,8	1316,2
Ekmeğin Taze Fırın Ürünleri ve Kek İmalatı	363,0	494,0	553,7	594,5	621,9	696,1
Peksimet ve Bisküvi İmalatı; Dayanıklı Pastane Ürünleri ve Kek İmalatı	485,6	718,2	827,7	972,1	1010,2	1080,7
Şeker İmalatı	-	-	-	1878,1	2536,3	2948,1
Kakao, Çikolata ve Şekerleme İmalatı	824,0	1057,4	1111,2	1191,3	1257,8	1458,7
Makarna, Şehriye, Kuskus ve Benzeri Unlu Mamullerin İmalatı	985,5	1135,0	1345,9	1031,8	1404,5	1316,7
Kahve ve Çayın İşlenmesi	-	-	-	-	-	-
Baharat, Soslar, Sirke ve Diğer Çeşni Maddelerinin İml.	480,9	566,9	622,7	-	-	-
Hazır, Homojenize Gıda Maddeleri ile Diyet Yiyecekleri İmalatı	-	-	1470,0	2270,3	1893,2	2406,2
B.Y.S. Diğer Gıda Maddelerin İmalatı	1904,6	2097,1	1727,4	1677,6	2026,0	2124,7
İçecek İmalatı	1573,4	1438,6	1466,8	1792,1	1889,8	2081,2
Damıtılmış Alkollü İçeceklerin İmalatı	-	-	-	-	-	-
Şarap İmalatı	1200,9	1209,5	1291,2	1061,4	1163,1	1277,5
Diğer Damıtılmamış Mayalı İçeceklerin İmalatı	726,0	296,8	-	-	-	-
Bira İmalatı	-	-	-	-	-	-
Maden Suyu ve Alkolsüz İçecek Ürt.	1020,0	1111,8	1097,9	1437,1	1584,9	1747,6

(*) Hesaplanmamıştır. **Kaynak:** TÜİK verilerinden hesaplanmıştır.

5996 sayılı Kanun sonrasında kısıtlı sayıda gıda işletmesinde istihdamı zorunlu personel olarak çalışacak mühendislerin, çalışma koşullarının iyileştirilmesi yanında işsiz kalanların yeniden iş bulmaları öncelikli görülmektedir.

Odamız tarafından yürütölen alan çalışmasında üyelerimize yönelik bir anket düzenlenmiştir. Bu ankette; üyemizin çalışıp çalışmadığı ve çalışıyorsa gıda sanayisinde mi çalıştığı, gıda işletmelerindeki gıda mühendisi ve toplam mühendis sayısı ile bu işletmelerde çalışan toplam eleman sayısını yazmaları talep edilmiştir.

Birçok ankette olduğu gibi, bu ankete de geri dönüş oldukça düşük olmuştur. Sektörde görev yapan meslektaşlarımız genel olarak, yaşadıkları ağır sorunlara rağmen bunu odaya aktarmak konusunda hevesli gözükmemektedir. Ankete toplam 343 kişi katılmıştır. Bunların 285'i (% 83,3) çalışmakta olduğunu bildirmiştir. Çalışanlardan ise 238'i (%83,8) gıda sanayisinde çalışmaktadır (gıdaların pazarlanması, gıda katkı ve yardımcı madde satışı, tarımsal ham madde temini, sektöre danışmanlık, kalite sistemleri vb. gibi işler dahil). 238 gıda işletmesinde istihdam olan gıda mühendislerinin buldukları iş yerlerinde toplam 21.961 kişi çalışmaktadır. Bu işletmelerde çalışan toplam gıda mühendisi sayısı 553 (%2,5), toplam mühendis sayısı ise, 932'dir (%4,2). İşletme başına yaklaşık iki gıda mühendisi düşmektedir. Ankete katılım sayısı düşük olduğundan; rakamların temsiliyet anlamında yetersiz olduğu bilinmekle birlikte; elde edilen bu oranlar TİSK ve Bakanlık verileriyle uyumludur.

Gıda güvenliğinin göz ardı edilmesi ve kayıtdışılık nedeniyle, küçük işletmelerde birçok mühendis verdiği hizmeti gerçek mühendis gibi değil, ara eleman hatta işçi gibi yerine getirmektedir. Bu durum zamanla meslek anlayışında erozyona neden olmakta, kişisel gelişim isteğinin ortadan kalkmasına yol açabilmektedir.

4. GIDA VE İÇECEK SANAYİSİNDE ÖZELLEŞTİRME UYGULAMALARI VE SEKTÖRDE YOĞUNLAŞMA EĞİLİMLERİ

Tarıma dayalı sanayi tesisleri olarak çalışan Süt Endüstrisi Kurumu (SEK) Süt Ürünleri A.Ş. ve Et ve Balık Kurumu (EBK), TEKEL'in içki bölümü ile Türkiye Şeker Fabrikaları A.Ş. (TŞFAŞ) bu bölümde ele alınabilecek kuruluşlardır. Bunlardan SEK ve TEKEL tamamen, EBK ise kısmen özelleştirilmiştir. TŞFAŞ hâlen özelleştirme kapsamında olup 2014 yılı itibarıyla özelleştirilmesi hedefi bulunmaktadır. Hayvancılığa dayalı çalışan SEK ve EBK işletmelerinin alt sektörel politikalar ve uygulamalar çerçevesinde ele alınmaması, üreticilerin örgütlenmemiş olması, fabrikaların bulunduğu bölgelerde piyasa düzenleyici rollerini özelleştirme sonrası üstlenecek bir organizasyon bulunmaması vb. nedenlerle özelleştirme ülkemizde hayvancılığın kriz yaşamasında başlıca etkenlerden birini oluşturmuştur. Özelleştirme, et ve süt üretimiyle uğraşan firmaların da organize durumda olmayan üreticiyi tatmin edecek fiyatları ödememesi için uygun bir ortam oluşturmuştur. Son yıllarda ekonomik krizle birlikte fiyat-maliyet dengesini iyiden iyiye yitiren hayvancılık üretimi gerilemeye devam etmektedir. Gelinek noktada, EBK hayvancılığı destekleyen ve yerli et üretimini artırmak için regülasyon görevi yapacak bir kurum olmaktan çıkmış, canlı hayvan ve et ithalatıyla piyasayı yüksek fiyatlara karşı "terbiye eden" bir kurum olmuştur.

TEKEL, 2001 yılı başında Özelleştirme Yüksek Kurulu (ÖYK) kararıyla özelleştirme kapsam ve programına alınarak 2003 yılının hemen başında sigara ve alkollü içkiler bölümleri yeniden yapılandırılmıştır. 2004 yılında TEKEL'in içki bölümü stokları ve arsalarıyla birlikte 290 milyon ABD dolarına satılmıştır. Bu satış öncesinde fabrika ambarlarında bulunan stoklar ve TEKEL arsaları özelleştirme sonrası ödenen bedeli fazlasıyla karşılamıştır. Satın alanlar bir yıl içinde bu tesislerin %92'sini yabancı sermayeli bir başka şirkete 810 milyon ABD dolarına devretmişlerdir. TEKEL'in içki bölümünün özelleştirilmesi sonrasında, satılan 19 fabrikadan 9'u kapatılmıştır.

Şeker fabrikalarının özelleştirilmesinin son on yıldır ülkemiz gündeminde bulunması nedeniyle konu hakkında bazı değerlendirmeler yapılması uygun olacaktır. Gerekli önlemler alınmadığı takdirde, özellikle, Batı ve Doğu Anadolu'da bulunan fabrikaların, özelleştirme sonrasında kapanma olasılıkları bulunmaktadır. Sektörde yeniden yapılandırma ve gerekli bölgesel politikalar uygulanmadı-

ğı takdirde, ciddi iktisadi ve sosyal sorunlarla karşılaşılması söz konusu olabilecektir. Bunun nedeni şeker fabrikalarının buldukları bölgedeki istihdama, tarımsal üretim ve bölgesel katma değer üretimine yaptıkları katkının küçümse-nemez boyutta olmasıdır. Tarımsal girdi satıcıları, pancar üreticisi, taşımacı, şeker fabrikası, atık maddeleri yem olarak kullanan üreticiler, şeker kullanıcıları ve tüketici zincirinin her yıl belli bir sistem içerisinde şeker üretim işi ile uğraş-ması istihdam ve elde edilen çıktı olarak değişilmez yere sahip bulunmaktadır. Bu etkinliği birden ve geri dönülmez şekilde bitirmek ekonomik kalkınmışlık bakımından geri durumda bulunan bölgelerde (Doğu Anadolu ile İç Anadolu'da bazı fabrika bölgeleri) büyük sorun yaratabilecektir (Kıymaz).

Bu konu öncelikle kalkınmamış durumda bulunan fabrika bölgeleri açısından dikkate alınması gereken bir husustur. Şeker politikalarında dünyada belli bir serbestleşme yaşanmakla birlikte fiyatların önemli ölçüde arttığı görülmektedir. Bu durum, özellikle AB şeker piyasalarındaki serbestleşmeyi müteakiben ortaya çıkmış, ülkemiz gibi pancar şekeri üreten ve ne yapılırsa yapılsın kamış şekeri kadar rekabetçi olma şansı bulunmayan ülkeler açısından yeni rekabet avantajları doğurmuştur. Gelişmiş ülkeler gibi gelir esaslı politikaların uygulanabilmesi için gerekli kaynak ve altyapısı zayıf olan ülkemizin, hâlen uygulanmakta olan yüksek gümrük korumalarına dayanan ve en azından üretim ile talep eşitliğini gözeten şeker üretim modelini devam ettirmesi önem taşımaktadır. Bu model hâlen, üretim fazlasına yol açmamak üzere üretim kotası yoluyla uygulanmaktadır. Şeker ve nişasta bazlı şekerler için her yıl belirlenen kotalar, daha sonra, yıl içerisinde Şeker Kanunu'ndan alınan yetkiyle Bakanlar Kurulunca nişasta bazlı şekerler lehine (yılbaşında saptanan kotasının %50 oranında artırılmasıyla) yükseltilmektedir. Mısırdan elde edilen nişasta tabanlı şekerlerin pazarını şeker aleyhine genişletme-siyle sektörde arz fazlası oluşumunun önüne geçilmesi amacıyla her yıl şeker ve nişasta bazlı şekerler için belirlenen üretim kotası uygulamasının değişken olma-ktan çıkartılması ve her üretici kesim için piyasanın istikrar içerisinde bulunmaya devam etmesi gerekli görülmektedir. Aynı zamanda, şeker politikalarının diğer sektörlere etkisi değerlendirilerek bölgesel politikalarla şeker pancarı üretiminin ve fabrikaların bazıları kapatıldığı takdirde, bunun etkilerinin ortaya konularak olumsuzlukların en aza indirilmesi noktasında kamuya görev düşmektedir.

Sonuçta, özensiz ve ön hazırlık olmaksızın yapılan özelleştirmelerle geline-n nokta özellikle tarımın önemli bir ekonomik etkinlik olduğu bölgelerde tarım

sanayi ilişkisinin kopmaya başlamasıyla sonuçlanmaktadır. Ayrıca, ortaya çıkan piyasa boşluğu şartları uygun olmayan işletmelerle doldurularak halk sağlığını hiçe sayan üretimin doğmasına neden olmaktadır. Günümüzde et ve süt üreten küçük girişimlerin teknik ve hijyenik açıdan sorunlar içinde olduğunu vurgulamakta fayda görülmektedir. Şeker alternatifleri piyasasının ithal ham maddeye bağlı olarak genişlediği ve ileride yeterli üretim olmadığında ithal şeker tüketimine başlanılmasının şaşırtıcı olmayacağı düşünülmektedir. Alkollü içkilerde devlet tekelinin kalkması sonrası ithal içki çeşitlerinde önemli artış görülürken içki üretiminde kullanılan üzümleri üretenlerin önemli pazar ve gelir kaybına uğramasına neden olunmuş, ancak bu üreticiler için herhangi bir telafi edici önlem yürürlüğe konulmamıştır.

Yaşanan özelleştirmelerde büyük sayıda olmasa da mühendislerin işsiz kaldığı ya da tamamen farklı konularda çalışmak zorunda bırakıldıkları bilinmektedir. Diğer yandan, gıda mühendislerinin bu işletmelerde fazla sayıda bulunmamış olmaları ve hâlen özelleştirilmesi planlanan şeker fabrikalarında da düşük sayıda istihdam sağlanmış olması dolayısıyla önemli kayba uğramayacakları anlaşılmaktadır.

Diğer taraftan gıda ve içecek sektöründe tekelleşme konusu değerlendirilecek olursa Çizelge 4'teki veriler bazı sonuçlara varmamıza yardımcı olabilecektir. Sektörde oligopolleşmenin en önemli göstergesi yoğunlaşma katsayılarıdır. Kamunun etkin bir üretim ve denetiminin bulunmadığı gıda ve içecek sektörlerinde son yıllarda gerçekleşen yabancı sermaye dahil satın almalar ve yeni yatırımlar sonrasında ortaya çıkan durumu, 2008 yılı Sanayi ve Hizmet İstatistikleri çalışmasından irdelemek mümkündür. Söz konusu çalışma kapsamına giren girişimlerin faaliyet türü birimlerinin ciro değeri kullanılarak NACE Rev. 1.1. sınıflamasına göre dört rakamlı (sınıflar) düzeyde hesaplanmasıyla alt sektörel bazda ciro değerleri ortaya çıkmaktadır. Girişimin faaliyet gösterdiği her farklı ekonomik faaliyet sınıfı, faaliyet türü birimi olarak alınmıştır. Temel alınan yoğunlaşma oranı (CR4), bir ekonomik sınıftaki en büyük dört girişimin ciroları toplamının, o ekonomik sınıftaki toplam ciro değerine bölünmesiyle elde edilmiştir. Bu sekiz işletme için yapılırsa (CR8) bulunmaktadır.

Çizelge 4'ten saptanabilen bir sonuç, burada alt detayı yer almasa da genelde yabancı sermayenin etkin olarak bulunduğu sektörlerde yoğunlaşma oranları çok yüksek çıkmaktadır. Burada tek istisna şeker imalatında olup, bu da kamu kuruluşu olan Şeker Fabrikaları A.Ş.'nin büyük üretici olması yanında küp şeker üretimindeki ak-

sak piyasa yapılarından da kaynaklanabilecektir. Özelleştirmenin gerçekleşmesi halinde bu sektörde de zamanla tekelleşme eğiliminin artacağı düşünülmektedir.

Çok sayıda işletmenin bulunduğu, az sayıda işletmenin piyasaya hükmedemediği diğer alt sektörlerde ise, yoğunlaşma azalmaktadır. İlginç bir saptama ise, çok sayıda küçük üreticinin bulunduğu gözlenen dondurma imalatında tekelleşme eğiliminin de yüksek olmasıdır. Bu sonuç, dondurma üreten pastane tipi üretim yerlerinin de piyasada büyüklerle bir arada yer almasıyla ilgilidir.

Yemek şirketleri (catering firmaları) ile gıda toptan ve perakende ticaretiyle uğraşan işletmeler ayrı ayrı değerlendirildiğinde tekelleşme görülmemektedir. Öte yandan Türkiye’de perakende sektörü 1990’ların başlarından itibaren önemli değişim geçirmektedir. Hipermarket, süpermarket ve indirim mağazalarının sayısında önemli artışlar vardır. Buna karşılık, geleneksel perakendecilerin sayısında ve ciro payında ciddi azalma vardır. Örneğin, 1998 yılında 155 bin olan bakkal sayısı 2008 yılında 113 bine düşmüştür. Geleneksel kanaldan organize zincir perakende-ye doğru bir dönüşüm söz konusudur. Perakende sektörde ilk en büyük beş firma olan Metro, Tesco, CarrefourSa, Migros Türk ve BİM’in 2008 yılında gıda ağırlıklı perakende satışlardaki ciro payı %61,6’ya ulaşmıştır (Koç vd.).

Bu bölümde son olarak yabancı sermayenin sektördeki yerinden bahsedilecektir. Gıda ve içecek sektöründe 2010 sonu itibarıyla 450’den fazla yabancı sermayeli firma bulunmaktadır. Bunlar gıda sektörünün tüm alt sektörlerinde yatırım yapmışlardır. Gıda, içecek ve tütün imalatı olarak yayınlanan (Hazine Müsteşarlığı) yabancı sermaye girişine ilişkin veriler aşağıdadır:

	2006	2007	2008	2009	2010
Sermaye Girişi - Milyon Dolar	608	766	1.252	196	149
Giriş Yapan Şirket Sayısı	42	34	34	50	64

2010 yılı İstanbul Sanayi Odası (İSO) 500 Büyük Sanayi Kuruluşu listesinde gıda ve içecek sektöründe 101 firma yer almıştır. Bunların 25 tanesi yabancı sermayelidir (ortak ya da tamamı yabancı sermaye). Bu listede yer alan gıda ve içecek firmalarının toplam satış hâsılatında %14, brüt katma değerde %9 ve ihracatta %5 paylarının olduğu anlaşılmaktadır. ISO 500 listesinde yabancı sermayeli firmaların toplam gıda ve içecek sanayisinin satış hâsılatı, brüt katma değer ve ihracatı içindeki payları yaklaşık %35-40 arasındadır.

Çizelge 4. Ekonomik Faaliyet Sınıflarındaki Yoğunlaşma Düzeyleri, 2008

Kısım	Sınıf	Sınıf açıklama	CR ₄	CR ₈	H- indeksi	Girişim sayısı	Yoğunlaşma derecesi	
I- İmalat	1543	Margarin ve benzeri yenilebilir katı yağların imalatı	98,6	100,0	0,3491	7	Çok yüksek	
	1595	Diğer damıtılmamış mayalı içeceklerin imalatı	96,7	99,2	0,4463	12	Çok yüksek	
	1552	Dondurma imalatı	96,0	98,6	0,6247	227	Çok yüksek	
	1531	Patatesin işlenmesi ve saklanması	95,5	99,7	0,6014	23	Çok yüksek	
	1572	Ev hayvanları için hazır yem imalatı	92,0	100,0	0,5088	8	Çok yüksek	
	1588	Hazır, homojenize gıda maddeleri ile diet yiyecekleri imalatı	88,2	96,9	0,3412	16	Çok yüksek	
	1583	Şeker imalatı	83,1	90,6	0,2831	88	Çok yüksek	
	1562	Nişasta ve nişastalı ürünlerin imalatı	81,2	96,8	0,2378	17	Çok yüksek	
	1586	Kahve ve çayın işlenmesi	73,2	83,7	0,2431	125	Çok yüksek	
	1589	Başka yerde sınıflandırılmamış diğer gıda maddeleri imalatı	69,0	87,8	0,1398	36	Yüksek	
	1593	Şarap imalatı	64,1	73,5	0,1590	92	Yüksek	
	1582	Peksimet, bisküvi imalatı, dayanıklı pastane ürünleri ve kek imalatı	56,0	76,1	0,1023	3455	Yüksek	
	1532	Sebze ve meyve suyu imalatı	53,0	70,5	0,0955	113	Yüksek	
	1520	Balık ve balık ürünlerinin işlenmesi ve saklanması	52,0	68,3	0,0932	60	Yüksek	
	1512	Kümes hayvanları ellerinin imalatı ve saklanması	48,3	73,9	0,0818	48	Orta	
	1585	Makarna, şehriye, kuskus ve benzer unlu mamullerin imalatı	47,4	71,9	0,0886	35	Orta	
	1584	Kakao, çikolata ve şekerleme imalatı	45,3	65,3	0,0659	895	Orta	
	1541	Ham, sıvı ve katı yağların imalatı	44,5	55,4	0,0711	456	Orta	
	1587	Baharat, soslar, sirke ve diğer çeşni maddelerinin imalatı	41,7	62,3	0,0619	140	Orta	
	1551	Süthane işletmeçliği ve peynir imalatı	37,2	49,7	0,0486	1047	Orta	
	1513	Et ve kümes hayvanları ürünlerinin imalatı	35,6	50,6	0,0517	230	Orta	
	1542	Rafine sıvı ve katı yağların imalatı	34,2	47,9	0,0427	436	Orta	
	1571	Çiftlik hayvanları için hazır yem imalatı	27,5	37,0	0,0324	389	Düşük	
	1511	Et imalatı ve saklanması	23,6	36,0	0,0240	221	Düşük	
	1533	Başka yerde sınıflandırılmamış sebze ve meyvelerin işlenmesi ve	16,4	24,5	0,0138	1246	Düşük	
	1561	Öğütülmüş tahıl ürünleri imalatı	14,1	22,1	0,0104	4263	Düşük	
	1581	Ekmek, taze fırın ürünleri ve kek imalatı	10,7	15,3	0,0040	21158	Düşük	
	II- Toptan ve perakende ticaret	5134	Alkollü ve alkolsüz içecek toptan ticareti	35,9	42,7	0,0406	2881	Orta
		5136	Şeker, çikolata ve şekerleme toptan ticareti	35,8	47,7	0,0429	1218	Orta
		5137	Kahve, çay, kakao ve baharat toptan ticareti	27,5	34,6	0,0265	2248	Düşük
		5139	Çeşitli gıda, içecek ve tütün ürünlerinin toptan ticareti (belli bir konuda uzmanlaşmamış)	14,6	19,6	0,0107	7570	Düşük
		5121	Tahıl, tohum ve hayvan yemi toptan ticareti	14,6	19,1	0,0083	11563	Düşük
		5133	Süt ürünleri, yumurta ve yenilebilir yağların toptan ticareti	13,6	18,4	0,0064	2676	Düşük
		5132	Et ve et ürünleri toptan ticareti	13,5	18,5	0,0071	1798	Düşük
5138		Balık, kabuklular ve yumuşakçalar dahil, diğer gıda maddelerinin toptan ticareti	10,8	13,7	0,0052	16139	Düşük	
5223		Balık, kabuklu ve yumuşakçaların perakende ticareti	10,7	11,7	0,0037	3068	Düşük	
5224		Ekmek, kek ve unlu mamüller ile şekerleme perakende ticareti	6,2	9,1	0,0014	6608	Düşük	
5227		Belirli bir mala tahsis edilmiş mağazalardaki diğer gıda, içecek ve tütün perakende ticareti	3,7	5,1	0,0005	22657	Düşük	
5222		Et ve et ürünleri perakende ticareti	1,0	1,7	0,0001	21721	Düşük	
5225		Alkollü ve alkolsüz içeceklerin perakende ticareti	1,0	2,0	0,0000	37873	Düşük	
III- Diğer		5552	Dışarıya yemek hizmeti sunan işletmeler (catering)	15,6	23,6	0,0120	1973	Düşük

Not: Yoğunlaşma oranları, söz konusu *j* ekonomik faaliyet sınıfındaki "*n*" sayıda girişimin birikimli cirolarının, *o* ekonomik faaliyet sınıfının ciro toplamına oranıdır. Büyüklük sıralamasına göre ilk dört girişimin birikimli payı alınarak CR_{4j} oranı bulunur. CR_{8j} oranı da aynı şekilde ilk sekiz girişimin birikimli payı alınarak hesaplanmıştır. Herfindahl (H) indeksi tüm girişimlerin ciro paylarını dikkate alır. Ağırlıklandırma sisteminden ötürü küçük girişimler arasında olan değişikliklere karşı duyarlıdır. İndeks 0 ile 1 arasında değerler alır. Faaliyet sınıfı altında tek girişim varsa en yüksek değer olan 1'e ulaşır, girişimler eşit büyüklükte ise en küçük değeri olan 1/n'ye ulaşır. İndeks değeri 1'e yaklaştıkça yoğunlaşma yüksek demektir.

Kaynak: TÜİK

5. SEKTÖRÜN İSTİHDAM HACMİ, TEKNOLOJİ DÜZEYİ VE YARATILAN KATMA DEĞER

Gıda ve içecek sanayisinde kayıtlı istihdam verileri, başka bir kaynak bulunmadığı için TÜİK'in 2008 yılı sanayi istatistiklerinden alınabilmektedir. Bu verilere göre sektörde yaklaşık 330 bin kişi istihdam edilmekte olup imalat sanayisi içinde %11,5'lik bir paydan bahsedilebilir (Çizelge 5). En yoğun istihdam sağlayan sektörler çok sayıda küçük işletmenin bulunduğu fırın ve fırıncılık ürünleri üretimi, şekerleme ve kakaolu ürünler üretimi, meyve-sebze işleme tesisleri ve mandıralar ile kamunun etkin olduğu şeker ve çay fabrikalarıdır. 2003-2008 döneminde gıda ve içecek sektörlerinde ortalama yıllık istihdam artış hızı genel ve imalat sanayisi istihdamının artış hızından daha düşük olmuştur.

İmalat sanayisindeki makine-teçhizat yatırımlarının yaklaşık %10'u gıda ve içecek sanayinden kaynaklanmaktadır. Gıda ve içecek sektörünün bu alandaki yatırımlarının 2003-2008 dönemi için yıllık ortalama artış hızı imalat sanayisinin üzerindedir. Tüketici talebindeki değişim yanında ihracat yapan firma sayısında artış oldukça, hijyen ve kalite standartlarının yükseltilmesine yönelik yatırımlar da artmaktadır. Burada teknoloji düzeyi hakkında net bir veri olmasa da özellikle 2004 yılı sonrasında sektör yatırımlarında hızlanma göze çarpmaktadır. En fazla yatırım alan sektörlerin kırmızı ve kanatlı eti üreten işletmeler, meyve-sebze işleyen işletmeler, nişasta ve nişastalı ürün, rafine yağlar, hayvan yemi ve içecek üreten işletmeler olduğu izlenmektedir (Çizelge 6). Önceki bölümde bahsedildiği gibi yoğunlaşma oranı yüksek olan sektörlerde genelde yatırımların son yıllarda önemli düzeyde artmış olduğu anlaşılmaktadır. Bu, söz konusu sektörlerde teknolojik yenilenmenin de olduğu anlamına gelebilecektir.

Bir diğer gösterge olan katma değere bakıldığında, 2008 yılı itibarıyla gıda ve içecek sanayisi toplam imalat sanayisi katma değerinin %11,7'sini ve Türkiye toplamının ise yaklaşık %4'ünü oluşturmuştur. 2003-2008 dönemindeki katma değer artışları incelendiğinde gıda ve içecek sanayisi katma değer artış hızının genel artışların altında kaldığı izlenmektedir (Çizelge 7). Bunun bir nedeninin, gıda olarak işlenebilir tarımsal ham madde ithalatı ile gıda maddeleri ithalatının daha yüksek dünya fiyatlarından yapılıyor olması, bir diğerinin ise sektörde kârlılık ve verimlilikte azalma olması mümkündür. Tarımsal politikalarda ülke gerçekleriyle uyumsuz olarak yapılan köklü değişiklikler; AB uyum sürecinde

tarımsal üretimde yaşanacağı gün gibi olan olumsuzları önlemek için kararlı ve uzun soluklu politikalar oluşturulamaması ve yıldan yıla değişime uğrayan, sonucu izlenemeyen destekleme şekilleri üretim ve tarımsal verimin yeteri kadar artırılmamasına neden olurken doğal afetlerle de beslenen arz açığı, ithalatta artışlara ve Türkiye'deki kendine yeterlilik koşullarının gerilemesine yol açmaktadır. 2006 yılında insan gıdası ve yem olarak kullanılmak üzere ithal edilen tarımsal ham maddenin gıda ürünleri ihracatına oranı yüzde 25'lerde bulunurken 2008 yılında bu oran yüzde 60'a kadar yükselmiştir. 2009 yılında %40 oranıyla 2008 yılına göre daha düşük de olsa ithalatla ihracat arasındaki bağımlılık 2007 yılından daha iyi bir noktada değildir (Kıymaz vd.). 2010 yılında ise, bir ölçüde azalmakla birlikte (%30'a gerilemiştir) 2006 yılının üzerindedir. İhracatta ülkemiz sadece meyve-sebzeler ve bunların işlenmiş ürünlerinde karşılaştırmalı üstünlüğe sahip görünürken temel ürünlerin çoğunda yüksek gümrük vergileriyle koruma uygulanmaktadır. İthalat her yıl ihracattan daha hızlı artmakta ve ithalatta katma değeri yüksek ürünlerin hacmi yükselmektedir.

Çizelge 5. Gıda ve İçecek Sanayisi Alt Sektörlerinde İstihdam

	2003	2004	2005	2006	2007	2008
Türkiye	6.673.968	7.641.452	8.939.894	9.419.476	9.829.061	10.087.751
İmalat Sanayisi	2.181.718	2.404.342	2.583.747	2.684.240	2.776.303	2.858.485
Gıda ve İçecek Sanayisi	275.773	285.073	290.810	315.196	311.791	328.653
Et ve Et Ürünlerinin İmalatı, İşlenmesi ve Saklanması	22.353	24.474	26.416	27.290	26.645	29.242
Et İmalatı ve Saklanması	4.153	4.001	3.606	3.848	3.771	3.733
Kümes Hayvanları Etlerinin İmalatı ve Saklanması	13.365	15.157	16.438	15.332	16.220	18.315
Et ve Kümes Hayvanları Ürünleri İmalatı	4.835	5.316	6.372	8.110	6.654	7.194
Balık ve Balık Ürünlerinin İşlenmesi ve Saklanması	3.440	3.864	4.832	5.226	4.362	4.621
Balık ve Balık Ürünlerinin İşlenmesi ve Saklanması	3.440	3.864	4.832	5.226	4.362	4.621
Meyve ve Sebzenin İşlenmesi ve Saklanması	34.658	32.967	35.382	36.215	40.071	39.729
Patatesin İşlenmesi ve Saklanması	1.219	975	1.385	1.562	1.947	2.114
Meyve ve Sebze Suyu İmalatı	1.946	2.127	2.250	3.013	2.343	2.633
B.Y.S. Sebze ve Meyvelerin İşlenmesi ve Saklanması	31.493	29.865	31.747	31.640	35.781	35.082
Bİlkiisel Ve Hayvansal Sıvı ve Katı Yağların İmalatı	11.927	12.710	11.589	11.926	11.066	12.250
Ham, Sıvı ve Katı Yağların İmalatı	2.745	3.070	2.822	2.621	(**)	2.416
Rafine Sıvı ve Katı Yağların İmalatı	7.361	7.891	7.559	8.202	8.004	8.702
Margarin ve Benzeri Yenilebilir Katı Yağların İmalatı	1.821	1.749	1.208	1.103	(**)	1.132
SÜT Ürünlerinin İmalatı	16.589	18.515	21.479	22.449	24.603	26.698
Süthane İşletmeciliği ve Peynir İmalatı	14.550	16.766	18.069	18.550	20.392	21.820
Dondurma İmalatı	2.039	1.749	3.410	3.899	4.211	4.878
Öğütülmüş Tahıl Ürünleri, Niğasta ve Niğasta Ürünleri İmalatı	19.732	20.865	20.917	21.166	21.683	23.370
Öğütülmüş Tahıl Ürünleri İmalatı	18.877	19.938	20.177	20.399	20.856	22.414
Niğasta ve Niğastalı Ürünlerin İmalatı	855	927	740	767	827	956
Hazır Hayvan Yemleri İmalatı	5.548	7.056	7.346	7.707	7.731	7.606
Çiftlik Hayvanları İçin Hazır Yem İmalatı	(**)	(**)	7.215	7.590	7.591	7.354
Ev Hayvanları İçin Hazır Yem İmalatı	(*)	(*)	131	117	140	152
Diğer Gıda Ürünleri İmalatı	150.587	155.619	152.249	172.593	164.927	174.297
Ekmekek, Taze Fınn Ürünleri ve Kek İmalatı	74.033	77.164	75.204	92.466	82.352	90.787
Peklemler ve Bisküvi İmalatı; Dayanıkları Pastane Ürünleri ve Kek	24.264	26.062	20.346	18.889	18.606	21.449
Şeker İmalatı	(**)	(**)	21.310	22.534	21.998	20.276
Kakao, Çikolata ve Şekerleme İmalatı	14.159	14.333	16.119	18.123	20.378	20.176
Makama, Şehriye, Kuskus ve Benzeri Unlu Mamullerin İmalatı	2.106	2.337	2.466	2.061	2.166	2.190
Kahve ve Çayın İşlenmesi	11.808	11.316	11.960	13.572	14.325	14.251
Baharat, Soslar, Sirke ve Diğer Çeşni Maddelerin İmalatı	1.206	1.540	1.844	1.722	1.734	1.702
Hazır, Homojenize Gıda Maddeleri ile Diyet Yiyecekleri İmalatı	(**)	(**)	800	897	1.027	903
B.Y.S. Diğer Gıda Maddeleri İmalatı	1.689	1.668	2.200	2.329	2.341	2.563
İçecek İmalatı	10.939	9.003	10.600	10.624	10.683	10.940
Damıtılmış Alkolü İçeceklerin İmalatı	(**)	(**)	(**)	(**)	1.065	928
Şarap İmalatı	559	792	797	987	1.004	1.004
Diğer Damıtılmamış Mayalı İçeceklerin İml.	10	10	6	17	(**)	(**)
Bira İmalatı	(*)	(*)	(**)	(**)	(**)	(**)
Maden Suyu ve Alkolsüz İçecek Üretimi	4.937	5.140	6.516	6.559	7.319	7.645

(*) 5429 Sayılı Kanun gereği gizlilik ilkesine göre özel sektörde bir veya iki girişime ilişkin bilgiler verilmemiştir.

(**) 5429 Sayılı Kanun gereği gizlilik ilkesine göre özel sektörde üç ve daha fazla girişime ilişkin bilgiler verilmemiştir.

(***) Bilgileri daha önce gizlenmiş girişime ait bilgilerin aritmetik işlem sonucu elde edilmesini önlemek amacıyla verilmemiştir.

Gizlenmiş özel sektör verileri, sektörüne ait üç veya ikili düzey sektör kodlarının toplamları ile, il ve Türkiye toplamlarında gösterilmiştir.

Kaynak: TÜİK

Çizelge 6. Makine ve Teçhizatla Brüt Yatırım (TL)

	2003	2004	2005	2006	2007	2008
Türkiye	28 364 103 366	28 402 814 763	35 102 417 568	90 608 268 163	67 005 579 981	58 490 484 809
İmalat Sanayisi	12 375 424 584	13 455 362 553	14 144 845 238	37 026 622 224	26 145 138 999	23 606 859 747
Gıda ve İçecek Sanayisi	1 061 538 599	1 521 920 322	1 374 866 850	3 085 333 283	2 582 178 348	2 464 323 325
Et ve Et Ürünlerinin İmalatı, İşlenmesi ve Et İmalatı ve Saklanması	89 724 151	142 444 822	89 219 199	236 708 863	130 360 803	204 569 069
Kümes Hayvanları Etlerinin İmalatı ve Saklanması	1 908 434	3 771 878	9 111 515	23 544 865	10 293 280	11 248 453
Et Ve Kümes Hayvanları Ürünleri İmalatı	65 942 856	109 368 714	55 166 300	149 999 514	70 589 327	106 155 619
Balık ve Balık Ürünlerinin İşlenmesi ve Saklanması	21 872 861	20 304 230	24 941 324	63 164 504	43 478 096	87 164 997
Balık Ve Balık Ürünlerinin İşlenmesi ve Saklanması	16 197 718	14 689 471	16 571 823	30 253 015	51 638 202	35 857 564
Balık Ve Balık Ürünlerinin İşlenmesi ve Saklanması	16 197 718	14 689 471	16 571 823	30 253 015	51 638 202	35 857 564
Meyve ve Sebzenin İşlenmesi ve Saklanması	96 443 770	156 631 773	216 682 222	346 095 231	208 939 724	442 185 802
Patatesin İşlenmesi Ve Saklanması	(**)	(**)	19 346 935	(**)	(**)	(**)
Meyve Ve Sebze Suyu İmalatı	(**)	(**)	29 927 171	(**)	(**)	(**)
B.Y.S. Sebze ve Meyvelerin İşlenmesi ve Saklanması	65 982 350	112 058 527	167 408 116	265 104 198	145 220 394	148 442 821
Bilgisel Ve Hayansal Sıvı ve Katı Yağların İmalatı	67 784 608	240 727 534	63 255 128	218 972 230	127 009 964	96 344 104
Ham, Sıvı ve Katı Yağların İmalatı	(**)	10 895 091	9 796 368	(**)	(**)	(**)
Rafine Sıvı ve Katı Yağların İmalatı	12 139 332	188 816 738	32 911 282	149 046 230	99 340 814	52 240 204
Margarin ve Benzeri Yenilebilir Katı Yağların İmalatı	(**)	41 015 705	20 547 466	(**)	(**)	(**)
Süt Ürünlerinin İmalatı	107 275 692	135 630 052	183 934 953	320 861 818	395 183 236	335 093 582
Solihane İşlemciliği ve Peynir İmalatı	(**)	108 896 547	135 622 075	262 786 947	307 164 800	207 165 040
Dondurma İmalatı	(**)	26 733 505	46 312 878	58 074 871	88 018 436	127 928 542
Öğütülmüş Tahıl Ürünleri, Niğasta ve Niğasta Ürünleri İmalatı	88 195 207	177 610 170	128 009 710	292 152 810	192 949 066	136 227 324
Öğütülmüş Tahıl Ürünleri İmalatı	83 890 213	128 499 394	92 525 088	201 007 975	159 695 860	101 465 901
Niğasta ve Niğastalı Ürünlerin İmalatı	4 304 994	49 110 776	35 484 622	91 144 835	33 253 206	34 761 423
Hazır Hayvan Yemleri İmalatı	19 583 549	39 409 924	37 404 890	128 330 038	62 747 290	80 183 423
Çiğlik Hayvanları İçin Hazır Yem İmalatı	(**)	(**)	36 748 976	(**)	(**)	(**)
Ev Hayvanları İçin Hazır Yem İmalatı	(*)	(*)	655 914	(**)	(**)	(**)
Diğer Gıda Ürünleri İmalatı	484 428 187	541 349 035	497 315 561	1 222 017 790	1 128 818 575	788 920 545
Elmek, Taze Fırın Ürünleri ve Kek İmalatı	54 621 378	75 373 900	76 136 652	180 610 863	174 123 406	170 816 156
Pekli ve Bisküvi İmalatı; Dayanıklı Pastane Ürünleri ve Kek İmalatı	71 334 818	84 670 555	84 585 175	109 131 377	152 585 762	131 075 603
Şeker İmalatı	(**)	(**)	82 953 773	677 291 914	(**)	121 860 087
Çikolata, Çiğolata ve Şekerleme İmalatı	116 881 816	94 348 309	159 774 326	149 633 700	170 260 443	224 261 911
Makarna, Şehriye, Kuskus ve Benzeri Unlu Mamullerin İmalatı	(**)	(**)	9 897 828	14 322 125	(**)	16 220 752
Kahve ve Çayın İşlenmesi	21 958 369	37 469 063	53 000 172	31 112 603	18 288 400	60 238 376
Baharat, Soslar, Sirke ve Diğer Çeşni Maddelerinin İmalatı	2 445 827	6 487 717	5 937 402	(**)	8 649 382	6 738 448
Hazır, Homojenize Gıda Maddeleri İle Diyet Yiyecekleri İmalatı	1 382 332	(**)	16 424 253	(**)	7 000 194	5 686 228
B.Y.S. Diğer Gıda Maddeleri İmalatı	5 570 860	10 772 886	8 605 980	26 417 702	30 445 045	52 222 884
İçecek İmalatı	91 907 717	73 427 541	142 473 364	289 941 468	284 531 488	344 941 912
Damıtılmış Alkollü İçeceklerin İmalatı	(**)	(**)	25 880 908	(**)	28 441 255	(**)
Şarap İmalatı	2 229 211	6 885 376	(**)	21 097 390	8 945 127	(**)
Diğer Damıtılmış ve Mayalı İçeceklerin İmalatı	36 678	-	(**)	(**)	(**)	(**)
Bira İmalatı	(*)	(*)	(**)	(**)	(**)	(**)
Maden Suyu Ve Alkolsüz İçecek Üretimi	63 289 307	32 371 693	82 523 451	189 422 625	150 988 775	107 176 892

(*) 5429 Sayılı Kanun gereği gizlilik ilkesine göre özel sektörde bir veya iki girişime ilişkin bilgiler verilmemiştir.

(**) 5429 Sayılı Kanun gereği gizlilik ilkesine göre özel sektörde üç ve daha fazla girişime ilişkin bilgiler verilmemiştir.

(***) Bilgileri daha önce gizlenmiş girişime ait bilgilerin aritmetik işlem sonucu elde edilmesini önlemek amacıyla verilmemiştir.

Gizlenmiş özel sektör verileri, sektörüne ait üç veya ikili düzey sektör kodlarının toplamları ile, il ve Türkiye toplamlarında gösterilmiştir.

Kaynak: TÜİK

Çizelge 7. Gıda ve İçecek Sanayisinde Katma Değer (TL)

	2003	2004	2005	2006	2007	2008
Türkiye	143 318 607 847	174 004 663 245	185 797 987 888	210 976 441 499	231 890 826 661	270 493 624 299
İmalat Sanayisi	56 356 919 519	66 924 669 484	60 244 921 983	74 797 613 225	79 000 058 982	93 803 616 114
Gıda ve İçecek Sanayisi	7 388 273 657	7 733 971 248	7 381 420 638	8 000 665 848	9 165 122 806	10 983 989 873
Et ve Et Ürünlerinin İmalatı, İşlenmesi ve Saklanması	693 512 013	562 963 729	555 657 901	489 784 591	982 358 095	841 076 999
Et İmalatı Ve Saklanması	126 664 078	122 462 184	64 980 393	43 780 847	45 886 393	63 511 337
Kümes Hayvanları Etlerinin İmalatı ve Saklanması	348 978 078	294 412 529	338 564 073	267 846 686	753 386 893	561 932 796
Et ve Kümes Hayvanları Ürünleri İmalatı	217 868 857	146 089 036	152 113 435	178 157 058	183 074 809	215 632 886
Balık Ve Balık Ürünlerinin İşlenmesi ve Saklanması	107 311 735	153 156 841	135 339 166	135 417 793	117 217 706	177 000 008
Balık ve Balık Ürünlerinin İşlenmesi ve Saklanması	107 311 735	153 156 841	135 339 166	135 417 793	117 217 706	177 000 008
Meyve ve Sebzenin İşlenmesi ve Saklanması	783 417 396	844 736 840	658 160 372	911 438 513	922 161 606	1 227 061 795
Patatesin İşlenmesi ve Saklanması	63 751 685	89 933 417	(**)	(**)	(**)	(**)
Meyve ve Sebze Suyu İmalatı	72 501 661	73 418 366	(**)	(**)	(**)	(**)
B.Y.S. Sebze ve Meyvelerin İşlenmesi ve Saklanması	647 164 050	681 385 057	505 386 813	683 503 614	644 588 553	928 688 997
Bitkisel ve Hayvansal Sıvı ve Katı Yağların İmalatı	613 323 019	532 274 443	352 383 838	449 139 527	418 279 737	538 379 585
Ham, Sıvı ve Katı Yağların İmalatı	97 052 400	71 538 021	(**)	(**)	(**)	58 744 180
Rafine Sıvı ve Katı Yağların İmalatı	389 933 481	324 878 902	201 106 530	239 129 957	245 027 190	338 744 279
Margarin ve Benzeri Yenilebilir Katı Yağların İmalatı	126 337 138	135 857 520	(**)	(**)	(**)	140 891 126
Süt Ürünlerinin İmalatı	457 216 818	664 010 224	869 686 283	1 009 438 769	1 209 627 215	1 340 346 721
Süthane İşletmeciliği ve Peynir İmalatı	391 115 951	513 039 983	(**)	(**)	(**)	(**)
Dondurma İmalatı	66 100 867	50 970 241	(**)	(**)	(**)	(**)
Öğütülmüş Tahıl Ürünleri, Nişasta ve Nişasta Ürünleri İmalatı	670 831 293	687 538 954	484 979 813	522 469 008	588 373 842	801 561 476
Öğütülmüş Tahıl Ürünleri İmalatı	492 038 256	485 922 309	422 574 590	440 837 536	479 191 693	683 259 484
Nişasta ve Nişastalı Ürünlerin İmalatı	178 793 037	201 616 645	62 405 223	81 631 472	109 182 149	118 321 992
Hazır Hayvan Yemleri İmalatı	176 187 064	234 972 158	174 708 515	217 082 082	277 967 286	341 536 600
Çiftlik Hayvanları İçin Hazır Yem İmalatı	(*)	(*)	(**)	(**)	271 724 022	333 651 814
Ev Hayvanları İçin Hazır Yem İmalatı	(*)	(*)	(**)	(**)	6 243 264	7 884 786
Diğer Gıda Ürünleri İmalatı	3 322 512 695	3 419 789 610	3 360 405 085	3 457 583 114	3 674 471 371	4 551 574 184
Ekmek, Taze Fınn Ürünleri ve Kek İmalatı	588 781 494	568 716 366	591 220 607	809 522 967	750 480 547	1 027 810 188
Peksimet ve Bisküvi İmalatı, Dayanıklı Pastane Ürünleri ve Kek İmalatı	385 415 691	454 519 633	399 248 488	444 927 152	480 309 698	567 784 707
Şeker İmalatı	1 227 150 320	1 135 392 200	1 249 607 925	897 408 697	1 076 611 398	1 145 925 015
Kakao, Çikolata ve Şekerleme İmalatı	617 259 047	674 723 052	490 893 563	645 035 135	695 768 841	950 115 083
Makama, Şehriye, Kuskus ve Benzeri Unlu Mamullerin İmalatı	73 583 910	59 217 743	50 264 867	56 318 129	83 042 733	107 273 378
Kahve ve Çayın İşlenmesi	280 239 361	342 171 536	412 087 488	387 269 917	341 987 675	446 108 000
Baharat, Soslar, Sirke ve Diğer Çeşni Maddelerinin İmalatı	29 055 268	30 288 961	39 090 745	35 684 098	31 904 530	40 655 640
Hazır, Homojenize Gıda Maddeleri İle Diyet Yiyecekleri İmalatı	26 496 358	35 122 963	36 731 557	49 626 328	58 571 686	57 371 845
B.Y.S. Diğer Gıda Maddeleri İmalatı	94 531 246	119 637 156	91 259 845	131 790 691	155 794 263	208 530 328
İçecek İmalatı	563 961 624	734 528 449	790 099 565	808 302 451	974 665 948	1 165 432 505
Damıtılmış Alkollü İçeceklerin İmalatı	(*)	(*)	(**)	(**)	(**)	99 630 602
Şarap İmalatı	16 912 516	39 781 064	46 529 880	23 545 782	27 234 632	30 590 714
Diğer Damıtılmamış Mayalı İçeceklerin İmalatı	196 050	36 338	(**)	(**)	457 599	(**)
Bira İmalatı	(*)	(*)	(**)	(**)	(**)	(**)
Maden Suyu ve Alkolsüz İçecek Üretimi	217 989 450	343 404 523	335 355 264	342 895 012	477 464 004	614 886 954

(*) 5429 Sayılı Kanun gereği gizlilik ilkesine göre özel sektörde bir veya iki girişime ilişkin bilgiler verilmemiştir.

(**) 5429 Sayılı Kanun gereği gizlilik ilkesine göre özel sektörde üç ve daha fazla girişime ilişkin bilgiler verilmemiştir.

(***) Bilgileri daha önce gizlenmiş girişime ait bilgilerin aritmetik işlem sonucu elde edilmesini önlemek amacıyla verilmemiştir.

Gizlenmiş özel sektör verileri, sektörüne ait üç veya ikili düzey sektör kodlarının toplamları ile, il ve Türkiye toplamlarında gösterilmiştir.

Kaynak: TÜİK

6. SEKTÖRÜN İSTİHDAM İLE ÜRETİMİNDE KAYIT DIŞILIK VE FASON ÜRETİM

Ülkemizde kayıt dışılığın en fazla rastlandığı sektörlerin başında tarım ve gıda sektörleri gelmektedir. Kaçak üretim yapmakta olan ve merdiven altı olarak isimlendirilen iş yerleriyle etkin bir şekilde mücadele edilemediği için gıda alanında faaliyet gösteren işletme sayısı da tam olarak tespit edilememekte, bu durum da tüketiciye güvensiz ürün ulaşmasına ve sektörde haksız rekabet ortamı oluşmasına yol açmaktadır.

Türkiye’de 21 milyon kişi olan sivil istihdamın yaklaşık 10 milyonu hiçbir sosyal güvenlik kuruluşuna bağlı olmaksızın çalışmaktadır. Bunun kayıt dışı istihdamın yaklaşık yarısı tarım sektöründe, yarısı da tarım-dışı sektörlerde çalışmaktadır. Buradan tarım-dışı sektörlerde kayıt dışı oranının yaklaşık %30 olduğu hesaplanmaktadır. Bu oranı gıda ve içecek sektörü için de geçerli kabul ettiğimizde küçük işletmelerin yoğun olduğu bu sektörde önemli bir sorun yaşanmakta olduğu, hele de halk sağlığı düşünüldüğünde daha fazla sorun yaşanmasının temelinde denetimsizliğin yattığı akla gelmektedir.

Gıda insan hayatının vazgeçilmez bir parçası ve doğrudan yaşam kalitesini etkileyen bir ürün olduğundan; gıda ve içecek sanayisi tüketici gereksinimlerini ve beklentilerini belirlemek, bu gereksinim ve beklentileri karşılayacak nitelikte, besleyici, güvenli, lezzetli, dayanıklı ve ekonomik gıda ürünlerini de tüketiciyle buluşturmak; kamu ise, ilgili kurumlar kanalıyla oluşturulması gereken beslenme profillerinin izlenmesi ve uygulamaya konulmasında etkin olmak durumundadır. Ancak, bu işi yapacak olan gıda işletmelerinin piyasadaki haksız rekabet koşulları ve diğer çeşitli sorunlarla başa çıkmaları gerekmektedir. Mücadele edilmesi gereken sorunların başında ise, haksız rekabeti de doğuran ve devletin vergi gelirleri açısından olumsuzluklar yaratan sektördeki kayıt dışılık gelmektedir. Güçlü bir denetim ve takip sisteminin kurulması kayıt dışılığı asgari düzeye indirecek, kayıt altına girmeyi kolaylaştıracaktır.

Ülkemizde gıda sanayisinde faaliyet gösteren şirketler küçük-orta ve büyük olmak üzere farklı ölçeklerdedirler. Bu şirketlerin %5-10’u, kalite yönetimi sistemleri olan ve sürekli denetlenebilen büyük firmaları temsil etmektedir. Yani, sektörümüzdeki üretimin çoğu küçük ve orta kapasiteli işletmeler tarafından

yapılmaktadır. Hedeflenen güvenli gıda arzına ulaşılması ve rekabet edilebilirliğin artması için bu şletmelerin de mevzuatla belirlenen hijyen standartlarına ulaşması gerekmektedir. Bu amaca yönelik olarak, teşvik ve destekler için kaynak yaratılması çok önemlidir. Buna ek olarak, küçük şletmelere bu süreçte teknik bilgi desteği verilmesi, mühendislerin bu boyutta varlığının sağlanması gerekmektedir.

Bu konuya ilişkin önemli bir başka nokta ise, bitkisel üretim ve hayvancılık ile gıda sanayisi arasında koordinasyon eksikliği bulunmasıdır. Özellikle birincil üreticinin örgütsüz, verimsiz ve dağınık yapısı da dikkate alındığında; tarım sektörü ile gıda sanayisi arasındaki bağlantı ve ortak çalışma zemini zayıf kalmakta, bir yandan tarım üreticisinin haklarını koruyacak, diğer yandan gıda sanayisinin ham madde talebi doğrultusunda kalite ve tedarik politikaları oluşturacak bir düzen kurulamamaktadır. Tüm bunların sonucunda, dış rekabet söz konusu olduğunda, gıda sektörünün ham maddesi olan tarım ürünlerinden kaynaklanan fiyat ve kalite sorunları dezavantaj yaratmaktadır.

Gıda şletmelerinde çalışmakta olan mühendislerin temel sorunlarından biri de işverenle ilişkilerden kaynaklanmaktadır. Sektörde sorumlu ya da zorunlu personel olarak istihdam edilen mühendisler noter huzurunda işverenle sözleşme imzalamaktadır. Bu sözleşmelerde Odaların belirlemiş olduğu kıstaslar ve öngörülen taban ücret esas alınmaktadır. Ancak, işveren çoğu zaman bu kuralları uygulamamakta ve mühendislerin özlük hakları çiğnenmektedir. Hatta çalışanların sigorta primleri bile ödenmeyebilmektedir. Bu konuda yeterli önlemin alınması için gıda sektörüyle ilgili üç Odamız, Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı ile bir protokol yapılarak, Odalar kanalıyla sigorta primlerinin takip edilmesi çalışmasını önermiş; ancak Bakanlık yapılacak çalışmadan endişe duyarak uzaklaşmıştır. Bu konuda mutlaka ilgili bakanlıkların TMMOB ile birlikte bir sistem kurması ihtiyacı vardır.

Sektörde kaçak ve kayıt dışı üretim bir yana, fason üretimin de ne seviyede olduğu hakkında bilgi bulunmamaktadır. Ancak, büyük perakende zincirlerinin 'private label' olarak adlandırılan kendi markalarıyla yaptırdıkları üretimlerinin Türkiye'de toplam ciroları içerisindeki payının %8-10 aralığında olduğu tahmin edilmektedir. Ancak, bu ürünlerin Avrupa'da perakende cirolarından %30-40 pay aldığı (PLAT) düşünülürse ülkemizde özel markalı üretimin ve dolayısıyla fason üretimin payının artmasını beklemek yanlış olmayacaktır.

7. SEKTÖRDE ÜRETİM VE İSTİHDAMA YÖNELİK BEKLENTİLER VE YENİ EĞİLİMLER

Gıda sanayisini olumsuz olarak etkileyen bir başka husus ise, düşük alım gücü nedeniyle, halkın beslenmede sağlıklı ürün çeşitlerine değil merdiven altı ürünlere yönelmeleridir. Gıdaya ulaşımın bir insan hakkı olduğu yaklaşımıyla bir yandan hükümetlerin gıda fiyatlarının gerçekçi seviyelerde seyretmesine yönelik politikalar izlemesi (vergilendirme, tarımsal destekler, teşvikler ve mutlaka örgütlü yaşamı desteklemek gibi); diğer yandan gıda güvenliğinin sağlanmasındaki önemli aktörlerden biri olan tüketici bilincinin artırılması temel hedeflerden biri olmalıdır. Tüketicilerin menşei belirsiz, kayıt dışı yollarla üretilmiş, kontrol dışı ürünleri almamaları ve ambalajlı ürünler dışındaki gıdaları tüketmemeleri sağlanmalıdır. Tüketicilerin, kayıt dışı üretimle mücadelede de en önemli kesimi oluşturmakta olup gıda güvenliği konusunda aydınlatılmaları önemli görülmektedir.

Sektörde doğru verilere ve kayıt dışılığın ortadan kaldırılmasına ihtiyaç vardır. Mühendislerin gıda işletmelerinde yasal zorunluluk kapsamındaki istihdamları kapasite raporlarına göre yapılmaktadır. Bu raporların doğruluğu da sektörel verilerin doğruluğu kadar önemlidir. Söz konusu raporlar hazırlanırken bunları imzalayan yetkili mühendislerin TMMOB çatısı altında etik değerlere sahip çıkmaları için uyarılmaları ve işletmeye gidilmeden kapasite raporu düzenleme alışkanlıklarına son verilmelidir.

Mevzuatta yer alan ve değiştirilmesi Gıda, Tarım ve Hayvancılık Bakanlığının yetkisinde bulunan kapasite ve istihdam kriterlerinin aşağıya çekilerek gıda işletmelerinin teknik eleman çalıştırma zorunluluğuna tabi tutulması ve görev yapacak kişilerin, işin nevine göre konusuyla ilgili lisans eğitimi almış, yetkilendirilmiş denetçi niteliğiyle kamu adına çalışması ve bir anlamda denetim yapması, hizmetinin karşılığı olan ücret ve sosyal güvenlik primlerinin ise genel bütçeye konulacak bir ödenekten karşılanması mümkündür.

Sözü edilen yöntemin bütçede doğuracağı finansman yükün, yıllık 100 milyon TL düzeyinde olacağı hesaplanmaktadır. Bu rakam, 6 milyar TL olan toplam Tarım bütçesinin 50'de 1'inden daha azdır. Üstelik bilinmektedir ki, gıda güvenliğine bütçe ayırmayan toplumlar, çok daha fazlasını sağlık harcamalarına ayırmak zorunda kalmaktadırlar. Bunun da yanında, ilk üretim ve işleme süreçlerin-

de önleyici yaklaşım sergilenmediği sürece, son ürün kayıpları ve imhaları nedeniyle finansman yükünün ağırlaştığı da bilinmektedir.

Bu çözüm hayata geçirilirse küçük işletmeci; iş yerinde kamu finansmanı ile çalışacak ve niteliği gündemdeki Kanun maddeleri kapsamında tanımlanmış olan personelin hizmet ve denetiminden yararlanabilecek, iş yerinin standartlarını yükseltebilecek, diğer taraftan herhangi bir finansman yükü altına girmeyecektir. Bu yöntemle, aynı zamanda, konuyla ilgili lisans eğitimi almış personel iş yeri sahibinin çalışanı konumundan çıkarılacak, böylelikle mevcut sistemin aksayan en önemli kısmı da yeniden ve uygun biçimde düzenlenmiş olacaktır.

AB mevzuatı ve uygulamalarına uyum süreci gözetilerek ilgili düzenlemenin yapılmasına yönelik kamu sektörünün zorlanması, diğer taraftan da aynı süreçte gıda işletmelerinin de teknik ve hijyenik kriterlerini iyileştirmek üzere yatırım yapmaları ve işletme koşullarını yükseltmeleri şartının getirilmesi önemli görülmektedir. İşletmelere bunun için çeşitli destek ve kredi olanakları sağlanmasının fayda sağlayacağı da düşünülmektedir. Getirilmesi önerilen uygulama ile gıda işletmelerinin uluslararası normlara uyum çabalarının desteklenmesi de söz konusu olacak ve normlara uymayı başaramayan işletmeler kapatılma tehlikesiyle karşı karşıya kalabilecektir.

8. SONUÇLAR

Gıda ve içecek sanayisinin ülkemiz üretim ekonomisine tarımsal hammaddenin ürüne çevrilmesi, istihdam, lojistik gibi doğrudan ve dolaylı etkinliklerle yaptığı katkılar ve insan hayatında beslenmenin vazgeçilmez olması, bu sanayiye önemli kılmaktadır.

TMMOB çatısı altında bulunan Odaların üyesi birçok mühendisin de doğrudan ya da dolaylı çalışmakta olduğu gıda sektöründe, işletmelerin kayıtlı bir şekilde çalışarak uluslararası normlarda iş yapması ve olabildiğince dünyaya açılması başlıca hedeflerden biri olarak görülmektedir. Bu hedefin gerçekleştirilmesinde ise, gıdalar konusunda olsun, teknoloji kullanımı konusunda olsun yetişmiş mühendislerin çok önemli katkıları bulunacaktır. Gıda mühendisi olmadan gıda ve işletme hijyeni, yeni ürün geliştirme ve kalitenin iyileştirilmesi gibi sektörün daha iyi iş yapmasına yol açacak gelişmelerin sağlanmasında eksiklik oluşacaktır.

Buna karşılık, 5996 sayılı Kanun sonrasında ortaya çıkan durumla birlikte kısıtlı sayıda gıda işletmesinde istihdamı zorunlu personel olarak çalışacak mühendislerin sektöre yapacakları katkı kısıtlı kalacaktır. Gıda sektöründe çalışan ya da çalışması gereken mühendislerin devletin kontrol ve denetim hizmetlerine de yardımcı olacak biçimde yeni bir sistem içerisinde sorumluluklarını yerine getirmeleri için bu çalışmada çeşitli önerilerde bulunulmuştur. Mühendislerin çalışma koşullarının iyileştirilmesi yanında, işsiz kalanların yeniden iş bulmaları öncelikli görülmektedir. Özellikle sigortalılık, ücret düzeyinin belli bir seviyede korunması gibi konularda TMMOB ve ilgili bakanlıkların yakın çalışması gerekli görülmektedir. Mühendislerin çalışma koşullarına yönelik yapılacak çalışmalar onların işverenle olan ilişkilerinin kurumsallaşması ve kişisel gelişimlerinin sürdürülebilirliği açısından da önemli görülmektedir.

Küreselleşme ile birlikte ortaya çıkan koşullar ve hükümet tarafından izlenen politikalar, çalışanı örgütsüzleştirirken, ücret beklentilerini törpülemekte, kişisel gelişimine fazla şans tanımamakta ve herkesi bir anlamda sıradanlaştırmaktadır. Yine hükümet politikalarının başta TMMOB olmak üzere emek örgütlerini daha az etkin hâle getirme çabaları da dikkate alındığında; mesleki hakların yükseltilmesi için önümüzdeki dönemde daha büyük sorunlarla karşılaşılması olasıdır.

TMMOB Gıda Mühendisleri Odası
Ankara, 2011

KAYNAKLAR

1. Koç, A.A., Kovacı, S., Bölük, G. Perakende Sektörde Yoğunlaşmanın Etkileri: Rekabet ve İşgücü Piyasası Açısından Bir Değerlendirme, İİBF Dergisi, 2009.
2. TÜİK, Sanayi ve Hizmet Sektörlerinde Yoğunlaşma-2008, Ankara, Aralık 2010.
3. TÜİK, Yıllık Sanayi ve Hizmet İstatistikleri, 2011.
4. DPT-1. Gıda Sanayii Özel İhtisas Komisyonu Raporu, 2007.
5. DPT-2. Temel Ekonomik Göstergeler, 2011.
6. Kıymaz, T., Şahinöz, A. Dünya ve Türkiye – Gıda Güvencesi Durumu, Ekonomik Yaklaşım Dergisi, cilt: 21 sayı: 76, 2010.
7. Kıymaz, T. Gıda Sanayii Raporu, TMMOB Gıda Müh. Odası Yayını, 2003.
8. Hazine Müsteşarlığı. Uluslararası Doğrudan Yatırımlar Raporu-2010, Ankara, 2011.
9. PLAT (Özel Markalı Ürünler Tedarikçileri Derneği), www.platurkey.org

MADENCİLİK SEKTÖRÜ ALAN ARAŞTIRMASI

1. GİRİŞ

İçinde bulunduğumuz çağda, insan yaşamı için vazgeçilmez önemini algılamak giderek güçleşse de, madencilik, tarih boyunca uygarlıkları şekillendiren temel sektörlerden biri olmuştur. Özellikle, sanayi devriminden bu yana insanlığın gelişim sürecinin son iki yüz yılındaki baş döndürücü ilerlemede kömür ve demirin önemini yadsımak mümkün değildir. İçinde bulunduğumuz yüzyılda da, madencilik faaliyetleri olmaksızın insan yaşamının sürdürülebilmesi olası değildir. Bugün, kullandığımız arabalardan, içinde yaşadığımız evlere, bilgisayarlardan telefonlara kadar yaşamımız için vazgeçilmez olan hemen her şey, madencilik etkinlikleri sonucu elde edilen ürünler sayesinde varlık kazanabilmektedir.

İnsan ve toplum hayatında vazgeçilmez bir yer tutan madencilik, gelişmiş ülkelerin bugünkü teknoloji ve refah düzeyine ulaşmalarında etkin bir rol oynamıştır. Gelişmiş ülkelerin var olan ekonomik güçlerine sahip olmalarında, doğal kaynaklarını en etkin şekilde kullanmaları büyük önem taşımaktadır. Madencilik sektörü sanayileşmenin temel girdilerini üreten bir sektördür. Üretim ve ihracatın zamanla tarımdan sanayiye kayması, sanayi için gerekli olan ham maddelerin nitelikli ve ekonomik olarak elde edilmesini gerekli kılmıştır.

Madencilik sektörü, gelişmiş sanayi ülkelerinin hemen hepsinde ekonomik kalkınmayı başlatan öncü sektör görevini üstlenmiştir. Ülkelerin kalkınma ve ekonomik gelişiminde önemli yeri olan madencilik ve entegre üretim sanayi, en büyük katma değeri yaratmaktadır. Bu nedenle ülkemizde de madencilik sektörünün önemi günden güne artmalıdır.

Bugün dünyanın en gelişmiş ülkelerine baktığımızda tamamı, ekonomilerini tümüyle öz kaynaklarına dayandırmışlardır. Gelişmişler, zenginleşmişler ve ileri giderek, zamañ içinde kendi varlıklarını değerlendiremeyen ülkelerin kaynaklarına el atmaya başlamışlardır. Ekonomilerinde istikrarı yakalamış ülkelerin, mamul ve/veya yarı mamul olarak, maden üretimine büyük önem verdikleri ve bu ülkelerin madencilik sektörlerinin, diğer sanayi dallarıyla bütünleşmiş olduğu görülmektedir. Bu çerçevede, ülkemiz maden sektörünün geliştirilmesi, sorunla-

rının çözülmesi ve dünya piyasaları ile rekabet edebilecek düzeye getirilmesi, uluslararası rekabet koşulları dikkate alındığında, ülkemiz dış ticareti açısından büyük önem taşımaktadır.

Bugün ülkemizde madencilik, üretim-maliyet ilişkisini oluşturmadan, AR-GE çalışmaları göz ardı edilerek, uç ürünlere gidiş ve ürün çeşitliliği sağlanmadan ve çok yakından ilgili metalürji, kimya ve diğer sektörlerle entegrasyondan yoksun bir şekilde yer altından çıkarıldığı gibi satılması şeklinde uygulanmaktadır. Sadece tüvenan olarak sattığımız cevherlerle birlikte yıllara göre maden ihracat ve ithalat rakamları incelendiğinde ihracattan elde ettiğimiz dövizin, ülkemizin kömür ithaline ödenen döviz karşılayamadığını görürüz. Bu durumun en önemli nedenini yanlış enerji politikalarına bağlamak mümkündür.

2. MADENCİLİK SEKTÖRÜNÜN YAPISI VE ÖZELLİKLERİ

Ülkemizde, gerek ekonomimizin ve toplumumuzun yapısından, gerekse de madencilik sektörünün kendi öznel durumundan kaynaklanan birçok yapısal özellik bulunmaktadır. Dünyanın her yerinde olduğu gibi ülkemizde de, madencilik sektörünün her aşaması riskli ve yapılan yatırımın geri dönüş süreci uzundur. Bu durumla birlikte, madencilikte yer seçim şansı olmadığı, bulunduğu yerde işletilmesi zorunlu olduğu gibi, ülkelerin kalkınması için madenlerin işletilmesi zorunludur. Tüm dünyada madencilik yapılan bölgeler daha hızlı kalkınmakta, genellikle kırsal bölgelerde yapılan madencilik faaliyetleri o bölgelerde önemli bir sanayi alanı yaratmakla birlikte göçü de önlemektedir.

Türkiye, bazı madenler açısından önemli rezervlere sahiptir. Bununla birlikte birçok maden cinsinde de yeterlilik ve çeşitliliğe sahiptir. Dünyada yaşanan küreselleşme olgusuna paralel olarak, son yıllarda uygulanan madencilik politikalarıyla ülkemizde kamu, madencilikten giderek uzaklaştırılmış, uygulamaya sokulan özelleştirme politikaları istenilen(!) sonuçları vermemiş, özelleştirme ile birlikte kamu kurumları aramadan yatırıma kadar tüm madencilik faaliyetlerini durdurmuştur. Birkaç on yıldan bu yana, altın ve kömür dışında maden araması yapılmamakta, MTA işlevsiz bir hâlde sadece istihdam sağlayan bir kurum durumunda bulunmaktadır. Günümüzde madencilik sektörüne teknoloji yatırımı yapılmamakta, maden işletmelerimiz daha çok ham madde dışsattımına yönelmektedir.

3. TÜRKİYE MADENCİLİK SEKTÖRÜNDE KURUMSAL YAPI

Ülkemiz madencilik sektörünün sahip olduğu özel nitelikleri nedeniyle özel yasal düzenlemelerin yanı sıra, kendine özgü kurumsal yapılara da ihtiyaç göstermektedir. Birçok ülkede olduğu gibi Türkiye’de de, söz konusu kurumsal yapının en üst noktasında, madencilikle ilgili mevzuatın oluşturulmasından, uygulanmasından ve uygulamaların denetlenmesinden sorumlu bir bakanlık (Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı) bulunmaktadır.

Geçmiş dönemlerde yıllarca kamu iktisadi kuruluşlarının birçoğunun çeşitli Devlet Bakanlıklarına bağlı olması ve taşocakçılığı faaliyetlerinin ayrı bir mevzuat kapsamında mahalli idareler aracılığıyla İçişleri Bakanlığının yetki alanında olması nedenleriyle, madencilik sektörü yapısal olarak parçalı bir görünüm sunmuştur. Maden Kanunu’nda son yapılan düzenlemelerle başta taşocakçılığı ve tuz madenciliği yasa kapsamına alınmış, özelleştirme uygulamalarına hız verilerek birçok madencilik kuruluşu özel sektöre devredilmiş, küçülen kamu madenciliği bu durumla bağlantılı olarak da Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı (ETKB), madencilik konusunda tek yetkili üst karar organı olarak ortaya çıkmıştır.

Ülkemizde üretimi yapılan ya da dışalım yolu ile ülke sanayimizin hizmetine sunulan madensel kaynaklar, cumhuriyetin kurulduğu ilk yıllardan bu yana kamu kurumları aracılığıyla gerçekleştirilmiştir. Cumhuriyet döneminin ilk yıllarında büyük sermaye birikimi gerektiren maden işletmeleri planlı bir işletmecilik anlayışıyla birer ihtisas kurumu olan kamu kurumları aracılığıyla çalıştırılmışlardır. Bu manada; ülkemizdeki taşkömürleri Türkiye Taş Kömürü Kurumu (TTK), linyit kömürleri Türkiye Kömür İşletmeleri Kurumu (TKİ), demir madenleri Türkiye Demir Çelik İşletmeleri (TDÇİ), bakır madenleri Karadeniz Bakır İşletmeleri (KBİ), çinko-kurşun madenleri ÇİNKUR ve diğer birçok maden ise ETİBANK tarafından işletilerek ülke sanayimizin ham madde ihtiyacı karşılanmaya çalışılmıştır.

Asıl amaçları maden üretimi olan bu kurumların dışında ülkemizde hemen her ülkede, doğrudan madencilığe hizmet veren çeşitli araştırma kurumları da bulunmaktadır. Bunlar arasında, madenlerin aranması, bulunması ve ekonomiye kazandırılması konularında MTA Genel Müdürlüğü hiç şüphesiz çok özel bir

yere sahiptir. Maden işletmelerine ruhsat ve gerekli izinleri veren, işletme sürecini denetleyen kurum ise Maden İşleri Genel Müdürlüğüdür (MİGEM). Ayrıca, bor ürünlerinin değerlendirilmesi konusunda bilimsel ve teknolojik çalışmalar yürütmek üzere 2003 yılında kurulan Bor Araştırma Enstitüsü (BOREN), Türkiye'nin en önemli araştırma kurumu olan TÜBİTAK ile üniversiteler bu kapsamda sözü edilmesi gereken diğer önemli kurumsal yapıları oluşturmaktadır.

Doğal olarak sektörün kurumsal yapısı içinde, üretici kuruluşlar özel bir yere sahiptir. Bu alanda ise Türkiye özelinde, kamu kuruluşları ile yerli ve yabancı sermayeli özel kuruluşlar, ana kategorileri oluşturmaktadır. Yakın zamana kadar üretici kamu kuruluşlarının sektörde belirgin bir ağırlığa sahip olmalarına karşılık, son dönemde yapılan özelleştirmeler sonucunda, bu durum önemli ölçüde değişmiştir. Özelleştirmelerin de etkisi olmakla birlikte, başta elektrik enerjisi üretimiyle bağlantılı olarak kömür madenciliği ve mermer üretimi alanlarında önemli güce sahip kuruluşların ortaya çıktığı gözlenmektedir. Öte yandan, henüz çok fazla sayıda ve ağırlıkta olmamakla birlikte, yabancı sermayeli kuruluşlar da, son dönemde Türkiye madenciliği içinde yer edinmeye başlamışlardır.

4. TÜRKİYE MADENCİLİK SEKTÖRÜ YATIRIMLARI

Cumhuriyet'in kuruluşundan 1950'li yıllara kadar madencilığe özel bir önem verilmiştir. Birinci sanayi planında % 27 olan madencilik yatırımları, ikinci sanayi planında % 44'lere çıkarılmıştır. Ancak 1954 yılında yürürlüğe giren 6309 sayılı Maden Kanunu ve 6326 sayılı Petrol Kanunu ile özel sektör ve yabancı sermayeye madenlerin aranması ve işletilmesi hakkı verilmesiyle kamunun madencilik alanındaki yatırımları önemli ölçüde azalmış; ancak özel sektör ve yabancı sermayenin yatırımları da istenen düzeyde gerçekleşmemiştir. Tablo 1'de kalkınma planı dönemlerine göre sanayi sektörü yatırım oranları (%) olarak verilmiştir.

Tablo 1. Kalkınma Planı Dönemlerine Göre Sanayi Sektörü Yatırım Oranları (%)

Dönemler	Madencilik	Enerji	İmalat	Toplam Sanayi Yatırımı
1. Plan (1963-67)	5.6	6.5	20.4	32.5
2. Plan (1967-72)	3.3	9.0	26.8	39.1
3. Plan (1972-77)	3.7	7.4	28.2	39.3
4. Plan (1979-83)	5.4	15.2	25.6	46.2
5. Plan (1984-89)	3.9	13.4	17.5	34.8
6. Plan (1990-94)	1.7	5.5	19.8	37.0
7. Plan (1996-00)	1.3	5.7	17.7	24.7
8. Plan (2001-05)	1.0	9.5	14.7	25.2
9. Plan (2007-13)	1.1	12.9	12.3	26,3

Kaynak: MTA & DPT, 2010

Türkiye'nin 1960'lı yıllarda uygulamaya geçtiği planlı gelişme politikaları, doğal kaynaklardan olabildiğince yararlanmayı öngörmektedir. 1. plan döneminde toplam yatırımların % 5,6; 2. plan (1967-1972) döneminde toplam yatırımların payı % 3,3 madencilik yatırımı olarak gerçekleşmiştir. Sanayileşmeye özel bir önem verilmesi ve enerji bunalımı gibi gelişmelerin etkisiyle 3. ve 4. planlarda madencilik yatırımlarının oranı artırılmak istenmiş ancak özellikle 3. plan döneminde gerçekleşme oranı % 3,7'de ve 5. plan döneminde de % 3,9'da kalmıştır.

Özelleştirmelerin başladığı ve neoliberal politikaların giderek hız kazandığı 6. plan döneminde ise (1990-1994) madencilik için ön görülen yatırım payı oldukça düşük oranda planlanmış ve gerçekleşme % 2 düzeyinde kalmıştır. 7. plan döneminde (1996-2000) madencilik yatırımları % 1,3 iken hedefleri aşarak gerçekleşmiştir. 8. ve 9. plan dönemlerinde ise madencilik yatırımlarının payı % 1 olarak öngörülmüştür. Yukarıdaki tablodan da görüleceği üzere; madencilik sektörü yatırımları olması gerekenden çok düşük seviyelerde gerçekleşmekte olup enerji ve imalata sanayi yatırımlarının çok gerisindedir.

5. MADENCİLİK SEKTÖRÜNÜN DİĞER SEKTÖRLER VE YAN SANAYİLERLE İLİŞKİSİ

Madenler, sanayinin temel girdilerini sağlayan, kaynak yaratan ve üzerlerine yeni sanayi tesisleri kurulacak yer altı zenginlikleridir. Oysa yıllardır madenler dış ödeme açığını kapatacak ihraç kalemi olarak değerlendirilmiş, madenlerin mümkün olan en uç ürüne kadar işlenmesi ve en yüksek katma değer ülke içinde kalacak biçimde değerlendirilmesi gerekirken, bu ilke göz ardı edilerek, uygulanan üretim-yatırım politikaları sonucunda yıllardır ihracata çalışan bir sektör durumuna getirilmiştir. Yıllardır ihracata yönelik sanayileşme modelinin savunuculuğu yapılmasına karşın, günümüzde özellikle kömür ithalatı düşündürücü boyutlara ulaşmıştır.

İmalat sanayinin birincil ham madde tedarikçisi iki sektörden birisi (diğeri tarım) olarak madencilik, imalat sanayinin birçok dalı ile yakın ilişki içerisinde olduğu gibi birçoğunun da varlık nedeni durumundadır. Diğer taraftan, birincil enerji ham maddelerinin önemli olanlarının hemen tamamı da madencilik sektörü tarafından karşılanmaktadır. Bu kapsam, madencilik sektörünün belli başlı sanayi dalları ile olan ilişkisini önemli kılmaktadır.

Enerji: Türkiye’de tüketilen birincil enerji ham maddelerinin TEP cinsinden yaklaşık % 90’ını oluşturan fosil yakıtlar (taşkömürü, linyit, petrol ve doğal gaz) tümüyle madencilik sektörü ürünleridir. Bu durum, enerji sektörünün temel girdilerini madencilik sektöründen aldığını göstermektedir. Her ne kadar özellikle petrol ve doğal gazda yerli üretimin toplam tüketim içindeki payı sınırlı düzeyde olsa da, tüketilen linyitin tamamı yurt içi kaynaklardan karşılanmakta, linyite dayalı termik santraller elektrik enerjisi kurulu gücünün yaklaşık % 24’ünü oluşturmaktadır. Fosil yakıtlar dışında, madencilik- enerji sektörü ilişkisinde önemli olan bir diğer kaynak ise jeotermal enerjidir.

Kimya Sanayi: Türkiye’de üretilen birincil inorganik kimyasallar içinde, sodyum kimyasalları, bor ürünleri, sülfirik asit ve alüminyum sülfat başta olmak üzere üretimin büyük bölümü temel girdilerini madencilik sektöründen almaktadır. Söz konusu ürünlerin üretim değerinin toplam birincil inorganik kimyasalların üretim değeri içindeki payı % 70’in üzerinde bir büyüklüğe ulaşmakta ve bu girdilerin çok büyük bir bölümü yurt içi madencilik sektörü tarafından karşılan-

maktadır. Özellikle bor kimyasalları sanayi tamamıyla, yurt içi bor madenciliğinin bir uzantısı niteliğindedir.

Gübre Sanayi: Türkiye’de toplam gübre üretiminin kabaca %25’den daha büyük bir bölümünü fosfatlı gübreler oluşturmakta olup, bu üretimin ana girdisi bir madencilik ürünü olan fosfat kayasıdır. Ancak, yerli fosfat üretim maliyetlerinin ithal maliyetlerinin oldukça üzerinde olması nedeniyle yurt içi madenciliğin gübre sanayine katkısı sınırlı düzeyde kalmaktadır. Buna karşılık, yerli üretimin rekabet gücünün artırılması için uygun tedbirlerin alınması durumunda, söz konusu katkının önemli düzeylere yükseltilebilmesi mümkün görünmektedir.

Cam Sanayi: Cam sanayinin ham madde olarak girdilerinin hemen hemen tamamı silis kumu, kalker, feldspat, dolomit, sodyum sülfat gibi madencilik ürünleri olup, yerli cam sanayinin ham madde ihtiyacının büyük bölümü yurt içi kaynaklardan karşılanmaktadır. Bu nedenle, Türkiye cam sanayinin varlığının esas itibarıyla cam ham maddeleri madenciliğinin varlığına bağlı olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Bugün ulaştığı büyüklükle, dünyanın önde gelen cam üreticileri arasında yer alan ülkemiz cam sanayi, ham madde ihtiyacının bir bölümünü ithalat yoluyla karşılamakla birlikte, yurt içi madencilğe bağımlılığını sürdürmektedir.

Çimento, Kireç ve Alçı Sanayi: Temel girdileri madencilik ürünleri olan çimento, kireç ve alçı sanayileri, madencilik sektörüyle tam entegrasyon içinde faaliyet göstermektedirler. Söz konusu sanayilerin varlığı tümüyle uygun ham madenin yerel bazda varlığına ve madencilik faaliyetleriyle üretimine bağlıdır. Bu bakımdan, çimento, kireç ve alçı sanayinin, madencilik sektörünün doğal bir uzantısı olarak değerlendirilmesi gerekmektedir.

Seramik, Kil, Taş Sanayi: Ateşe dayanıklı olan ve olmayan seramik ve refrakter ürünlerle birlikte, çimento ve alçı esaslı ürünler, işlenmiş taş ve mermer ürünlerini içeren söz konusu sanayi dalı, girdilerinin çok büyük bir bölümünü madencilikten almaktadır. Özellikle sanayinin bir alt ürün grubunu oluşturan “işlenmiş taş ve mermer ürünleri” bu sanayi dalının üretim değeri içinde % 20’ye, ihracatı içinde ise % 35’e ulaşan payı ile özel bir öneme sahiptir. Madencilik sektörü tarafından üretilen blok mermer ve diğer doğaltaşların kesilip boyutlandırılmasıyla elde edilen bu ürün grubunu madenciliğin dışında düşünmek mümkün değildir.

Demir-Çelik Sanayi: Demir-çelik sanayinin birincil ürünü olan ham demir, birincisi demir cevheri, diğer hurda demir olmak üzere başlıca iki ana ham maddenin işlenmesi yoluyla elde edilmektedir. Özellikle son yıllarda, hurda demir işleyen ark ocaklarının kapasitelerindeki artış nedeniyle demir cevheri işleyen entegre tesislerin toplam ham demir üretimi içindeki payı önemli ölçüde gerilemiştir. 2007 yılı itibarıyla söz konusu pay % 34 seviyesinde gerçekleşmiştir. Bu durum dikkate alındığında, madencilik sektörünün toplam bazda demir-çelik sanayine katkısı da belirtilen seviyede olmaktadır. Ancak, entegre demir-çelik tesislerinde işlenen demir cevherinin ağırlıklı olarak ithal edildiği, yerli üretim payının oldukça sınırlı olduğu dikkate alındığında, yurt içi madenciliğin yerli demir-çelik sanayine katkısı da o ölçüde sınırlı düzeyde kalmaktadır.

Kok Ürünleri Sanayi: Başta demir-çelik sanayi olmak üzere, metal işleme sanayinin temel girdilerin birisi olan, kok kömürünün tek girdisi koklaşabilir nitelikteki taşkömürüdür. Ülkemizde koklaşabilir taşkömürü üretimi yalnızca Türkiye Taşkömürü Kurumu tarafından Zonguldak havzasında gerçekleştirilmekte olup, burada yapılan üretim, ihtiyacın yaklaşık % 10'luk bölümünü karşılamakta, kalan bölüm ise ithalat yoluyla sağlanmaktadır.

Bu değerlendirmeler çerçevesinde, madencilik sektörü, ülkemiz sanayisi içinde yer alan birçok sanayi alanı içinde önemli bir yer tutmaktadır. Bu sektörlerin dışında madencilik sektörünün içinde yer alan, ancak bazı kaynaklar tarafından madencilikten ayrı bir noktada değerlendirilen mermer ve doğaltaş sanayi, taşocakçılığı sanayi ve tuz sanayi de bulunmakta ve bu alan araştırması çerçevesinde değerlendirilmektedir. Ülkemiz madencilik sektörünün bu şekilde değerlendirilmesi, madenciliğin ekonomi içindeki gerçek boyutlarının ölçülmesi ve bunun sonucu olarak da sektöre ilişkin değerlendirmelerin daha sağlıklı şekilde yapılması mümkün olabilecektir.

Günümüzde ülkemiz madencilik sektörü dışa bağımlılık nedeniyle her yıl milyarlarca dolar tutarında petrol, madencilik ve taşocakçılığı sektöründe ithalat mevcuttur. Enerji ve ham maddede dışa bağımlılık ulusal sanayimizin en büyük sorunu olarak nitelendirilmektedir. Çünkü bu ithalat özellikle enerji sektöründe maliyetlerin artmasına neden olmakta, linyit gibi enerji kaynaklarımız olmasına ve hatta rezerv artış ihtimaline karşın; kömürlerimizin kalitesi bahane edilerek; araştırma-geliştirme çalışmalarının desteklenmesi yerine, mevcut dünya rezerv-

lerine göre 40 yıllık rezerv ömrü bulunan doğal gazı bağımlı bir duruma gelinmiştir. Günümüzde enerjide dışı bağımlılık % 75'lerin üzerine ulaşmıştır.

6. MADENCİLİK SEKTÖRÜNDE İSTİHDAM, MADEN MÜHENDİSLERİNİN YERİ VE KONUMU

Büyük ölçekli maden üretimi, birçok ülkenin ekonomik ve toplumsal kalkınmasında önemli bir rol oynamaktadır. Madencilik, işsizlik ve yoksulluğun yüksek olduğu kırsal bölgelerde, gerek doğrudan gerekse söz konusu faaliyetin yarattığı yan ekonomik faaliyetler sonucu binlerce kişiye istihdam olanağı sağlamaktadır. İstihdam ile yaratılan gelir, kırsalda üretilen mal ve hizmetlerin tüketilmesi bakımından da yaşamsaldır. Ayrıca, kırsal bölgelerde ulaşım, su, eğitim ve iletişim gibi ekonomik ve sosyal altyapının sağlanmasına yönelik önemli katkısı da bulunmaktadır.

Madencilik katma değer yaratan emek yoğun bir sektördür. Bilimsel çalışmalara göre bir maden işçisi, yanında 12 kişiyi daha istihdam etmektedir. Yani madende çalışan her kişi dolaylı olarak 12 kişiye daha iş imkânı yaratmaktadır. Hem istihdam boyutuyla hem de arz güvenliği boyutuyla yerli kaynaklara yönelmesi gerekmektedir. Aynı zamanda madencilik emek yoğun bir sektör olup 2009 yılı sonu itibarıyla (MİGEM) sektörde 10.779 işletme izinli maden sahasında, atölyeler, işletmeler, mevsimlik işçiler ve yan sanayi dahil, 850.000 dolayında iş gücü bulunmaktadır. İstihdam yaratmada öncelikli sektör olan madencilik sektörünün önü açıldığı takdirde ve yeni üretim alanları devreye alındığı takdirde bu iş gücünün hızla artacağı tahmin edilmektedir.

6.1 Dünya Madencilik Sektöründe İstihdam

Ülkemizde madencilik sektörünün uç ürünler bazında yetersiz kalması nedeniyle imalat sanayiiyle ilgisi yokmuş gibi görünmektedir. Oysa sanayileşmiş ülkelerde madencilik sektörü, imalat sanayi ağırlıklı ve “mineral endüstrisi” adı altında değerlendirilmektedir. Örneğin; Avrupa Birliği’nde “mineral endüstrisi” veya “temel mallar sanayi (resource intensive)” demir-çelik, demir dışı metaller, inşaat ve yapı endüstrisi, cam, döküm, seramik, boya, çimento-kireç, mermer-taş işleme, tuğla-kiremit ve gübre sanayi gibi çeşitli alt sınıflarda değerlendirilmektedir. Bu durumda ise bahsi geçen bu sanayi dallarında 3 milyon kişiye yakın kişi istihdam edilmektedir.

Dünyada, mineral endüstrisindeki sınıflandırmanın farklılığı detaylı bir kıyaslanmanın yapılmasına engel olmakla birlikte, AB ve ABD'nin maden üretim, milli gelirdeki payı ve üretim yoğunluğu açısından karşılaştırılması amacıyla elimizde bazı rakamlar bulunmaktadır. Bu rakamlara göre hem ABD hem de AB'nde maden işleyen sanayilerde 3 milyon kişinin istihdam edildiği belirtilmektedir. Yine bu çalışmada 1994 yılında ABD'nde 20 milyar euro (milli gelir içindeki payı % 0,34) iken, AB'nde 27 milyar euro (milli gelir içindeki payı % 0,53) olarak gerçekleştirildiği belirtilmiştir.

Madencilik sektöründeki istihdam ile ilgilenen diğer bir kuruluş ise Dünya Çalışma Örgütü ILO'nun kayıtlarına göre, 1994 yılında dünya maden işletmelerinde çalışan toplam işçi sayısı 25 milyondur. Bu rakama Çin Halk Cumhuriyeti'nin dahil olmadığı anlaşılmaktadır. ILO'nun kaynaklarında geçen 25 milyon madencilik sektörü kayıtları sendikalı çalışanlar üzerinden yapıldığı için, kayıt dışı istihdam göz önünde bulundurulmamıştır. Kayıt dışı çalışmanın çok yüksek olduğu Afrika ve çeşitli Asya ülkeleri de bu tabloya dahil edildiğinde, madencilik sektörünün yarattığı istihdamın çok daha fazla olacağı söylenebilir. Doğu Asya'daki çoğu ülkenin yanında, Çin çok zengin mineral kaynakları ve hâlâ hükümet tarafından yönetilen, geniş ve karmaşık madencilik sektörüyle dikkatleri üzerine çekmektedir.

2000'li yılların başından itibaren Dünya Bankası'na bağlı Uluslararası Finans Kurumu (IFC), mineral sektöründe reform niteliğinde çalışmalar yapmaktadır. Bu amaçla, mineral sektöründe, vergi düzenlemeleri, teknoloji transferleri ve istihdam imkânlarının artırılması yönünde çalışmalar yürütmekte ve üyesi olan ülkelere finansman sağlamaktadır. Ayrıca Dünya Bankası, mineral sektörünün gelişmesi ve reformuna yönelik kendi bünyesinde çeşitli birim ve çalışma grupları da oluşturmaktadır. Sonuçta, Dünya Bankası'nın mineral sektör alt gruplarının birincil amacının sektöre yatırımlarının artırılması ve gerekli reformların yerine getirilmesi ve sektöre verilen önemin daha da artırılmasıyla sürdürülebilir ekonomik gelişmelere de yardım etmeyi amaçladığı ortaya çıkmaktadır.

6.2 Türkiye Madencilik Sektöründe İstihdam

Ülkemiz madencilik sektöründe üretim, fiyat, istihdam vb. konularda bilgi noksanlığı bulunmakta, mevcut rakamlar da birbirleriyle çelişmektedir. Bunların sebeplerinden birisi de kavram karmaşasıdır. Metallerin bazı kimyasalların ve inşaatla kullanılan yapı malzemelerinin madencilik sektörüne dâhil edilip edilmemesi tartışmalıdır. Piyasada güvenilir bir ham madde arzı olmadığından, bazı

fabrikaların kendi ihtiyaçları olan madenleri kendilerinin üretmesi istatistikleri etkilemektedir. Madencilğin mevsimlik ve geçici görev olmaktan çıkarılmayışı da ayrı bir sorundur. Geçici işçiler ve taşeronların kullandığı sigortasız işçiler de gerçek istihdam rakamlarına ulaşmayı engellemektedir.

Ülkemizin jeolojik yapısı gereği maden yatakları genellikle küçük ve dağınıktır, bazıları aile şirketleri halindedir. Maden fiyatlarındaki ani değişimler ocakların çoğunun sık sık geçici tatile girmesine ve işçilerin çıkarılmasına yol açmaktadır. Ülkemize özgü bazı uygulamalar da istatistikleri karıştırmaktadır. Örneğin, Kanada’da maden aramalarını 711 şirket yürütmekte bunlarda 9800 işçi çalışmaktadır. Bunların hepsi de maden işçisi sayılır. Fakat MTA’da çalışan binlerce işçinin önemli bir kısmı jeolojik harita alımı ve kuruluşun madencilik dışı etütlerinde istihdam edilmektedir. Fabrikaların sadece birkaç ay için madenlerinde istihdam ettikleri sanayi işçileri de olabilir. Bütün bu nedenlerle binlerce maden ve taşocağında çalışan daimi ve geçici işçilerin sayısını tespit etmek çok zor olmaktadır.

Ülkemiz madencilik sektörünün geleneksel olarak merkezde, orta-büyük ölçekli kamu kuruluşları ve onların çevresinde küçük ölçekli özel sektör kuruluşlarından oluşan bir yapıya sahip olduğu bilinmektedir. Son yıllarda özelleştirmeler ile bu yapı değişse de Türkiye’deki mevcut faal madencilik kuruluşlarının sayıları, üretim kapasiteleri ve istihdam seviyeleri hakkında ne yazık ki tam ve sağlıklı bilgi bulabilmek mümkün değildir.

Madencilik sektörünün ekonomi içindeki ağırlığına ilişkin bir diğer önemli gösterge ise istihdam verileridir. Bu kapsamda, son yıllarda toplam sanayi ve madencilik sektörlerindeki istihdam sayıları ile madencilikte istihdamın, toplam sanayi istihdamı içindeki payları aşağıdaki tabloda verilmiştir.

Tablo 2. Toplam Sanayi ve Madencilik Sektöründe İstihdam (15+yaş 1000 kişi)

SEKTÖR	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2008
Sanayide İstihdam	3.996	3.810	3.774	3.954	3.846	3.988	4.280	4.383
Madencilikte İstihdam	134	81	98	120	83	104	118	120
YÜZDE PAYLAR								
Madencilik/T.Sanayi	3,35	2,13	2,60	3,03	2,16	2,61	2,75	2,74

Kaynak: TÜİK-WEB

Tablodan görüldüğü gibi, dönem içinde, madencilik sektöründe istihdamın toplam sanayi istihdamı içindeki payı, yüzde 2-3,5 aralığında değişmektedir. Tabloda, 1999 yılının hemen ardından, madencilik sektörü istihdamında önemli bir düşüş olduğu görülmektedir. Söz konusu düşüş bu yıllarda kamu kuruluşlarında uygulanan istihdam azaltmaya yönelik programların bir sonucu olarak yorumlanabilir de, tablodaki 2002 yılına ilişkin değeri yorumlayabilmek hiç de kolay değildir. Bu değere göre, 2002 yılında sektörde istihdam bir önceki yıla göre % 22 düzeyinde artarken, takip eden yılda % 30 düzeyinde azalmış görünmektedir. Sektördeki genel aktivite düzeyine bakıldığında bu boyutta bir değişimin izah edilmesi pek mümkün değildir. Bu durum verinin güvenilirliği konusunda kuşku yaratmaktadır.

Son 10 yılda madencilik sektörünün ülke ekonomisine katkısı hızla düşmüştür. Madencilik sektörünün Gayri Safi Milli Hasılaya katkısı %1,5'un hatta % 1'in altına gerilediği dönemler yaşanmıştır. Sektördeki istihdam 20 yılda 100.000 kişi azalarak yarıya inmiştir. 1980 yılında yaklaşık 200.000 olan madencilik sektörü istihdamı 2000'li yılların başında 100.000'in altına düşmüştür. 2007 yılında yapılan bir çalışmada istihdam yaratma maliyetinin en düşük madencilik ve tarım sektörlerinde olduğu belirlenmiştir. 2007 yılı teşvik belgelerine göre bir kişilik istihdam yaratmak için yapılan ortalama yatırım tutarı madencilikte 122.000, tarımda ise 145.900 TL düzeyinde gerçekleşmiş, bu iki sektörü de 158.100 TL ile hizmetler sektörü izlemiştir.

Uluslararası standart sanayi sınıflamasına (ISIC) uygun şekilde madencilığe dayalı sanayilerin grup kodlarıyla birlikte 1998 istihdam verilerine göre kâğıt sanayinde 13.737 kişi, kimya sanayinde (gübre-boya) 28.729 kişi, lastik-plastik 20.552 kişi, cam sanayinde 9080 kişi, başka yerde sınıflandırılmamış metalik olmayan mineral imalatında 36.063 kişi, ana metal sanayinde 31.962 kişi istihdam edilmiştir (MTA 2002). Bu nedenledir ki, madencilik sektöründe istihdam konusu da birincil metalürji ve mineral işleyen diğer imalat sanayi kollarıyla birlikte değerlendirilmeli ve gerçek rakamlar ortaya konarak, ülkemiz işsizlik sorununa bir çözüm olup olamayacağı detaylı olarak incelenmelidir.

Madencilikte istihdama ilişkin istatistiklerdeki tüm olumsuzluklara rağmen, çeşitli kamu kurumları mevcut kaynaklardan elde edilen bilgiler ve tahminlerden yararlanılarak istihdam rakamlarını belirlemiştir. TÜİK, 2005 Nisan ayı için verdiği madencilik sektöründeki istihdam rakamı 122.000'dir. Sektördeki istih-

dam durumunu, dolaylı istihdam hariç olmak koşuluyla bu rakamlara göre incelemek yanıltıcı olmayacaktır. Ülkemiz ekonomisinde sektörel iş gücü ve ücretlere ilişkin veriler son derece yetersizdir. Ulusal veri tabanının bu eksikliği sektörel düzeyde istihdam ve ücret ödemelerinin doğru olarak hesaplanmasını engelleyerek, verimlilik ve gelir dağılımına ilişkin yapılan çalışmaların sonuçları hakkında çeşitli kuşuklara yol açmaktadır.

6.3 Madencilik Sektöründe Taşeronlaştırma ve Düzensiz İstihdam

Dünyada 1980'lerden sonra uygulanmaya başlanılan neoliberal yapıya uygun olarak bir düzensiz ve esnek çalışma biçimi olarak devreye alınan taşeronlaşma, uzun zamandır ülkemizde de kullanılan bir üretim biçimidir. Genelde çalışma hayatında bulunan kişiler taşeronlaşmayı ve taşeron işçiliğini, geçici, kısa süreli ve güvencesiz istihdam ya da düzensiz istihdamın diğer biçimleri olarak tarif edilmektedir. Bu hali ile taşeronlaştırma; sosyal devletin gereği olan iş güvencesini kadrolu işçi için bir "tehdit" haline getirirken, geçici işçi için bir "köle" uygulaması haline getirmektedir. Taşeron işçileri, kayıt dışı çevre, emek gücü içinde bırakıldıklarından, iş güvencesiz çalışmaya mecbur bırakılmaktadır.

Tüm dünyada olduğu gibi ülkemizde de taşeronlaşma; yaygın ve planlı bir biçimde uygulamaya sokulmasının başlıca amaçları arasında, çok sayıda işçinin çalıştığı iş yerlerinde üretim ilişkilerinin parçalanması yer almaktadır. Bu durumun hedefinin de işçilerin örgütlenmesinin önüne geçmek olduğu gibi taşeronlaştırma olgusunun, üretimi ana firma ve taşeron firma olarak böldüğü ve bu bölünmenin gerek üretim ilişkilerini gerekse de işçilerin yan yana gelmesini engellemektedir.

Dünya Maden İşçileri Sendikası ICEM'in 2008 yılındaki konferansında taşeron işçiliğinin birçok kıtada denetlenemez bir hâle geldiği örneklerle ortaya konmuştur. Bu konferansta belirtilenlere göre; Hindistan'da madencilik ve elmas sektöründe hemen hemen bütün maden işçileri taşeron ilişkisiyle istihdam edilmektedir. Bu çalışma biçimi Tayland ve Kore'de de pek farklı değildir.

Ayrıca ICEM konferansında taşeron işçiliğinin birçok kıtada denetlenemez bir hâle geldiği örneklerle ortaya konmuştur. Buna göre, Afrika küreselleşmenin oyun alanı olarak tanımlanmış, Afrika'nın Sahra bölgesinde madencilik sektöründe istihdam alanında her şeyin mümkün olduğunu düşünen yatırımcıların

birçok sorun yarattığı belirtilmiş, madencilik sektöründeki esnek çalışma biçimine ve taşeronlaşmaya Rusya, Ukrayna, Moldova, ABD, Japonya, Tanzanya, Peru ve İngiltere'den de örnekler verilmiştir.

DİE ve TÜİK verilerine göre; ülkemizdeki madencilik işkolunda 1981 yılında özel sektörde: 13.564, kamuda: 80.625 kişi çalışırken, 2008 temmuz ayı istatistiklerine göre kamuda toplam 594 iş yerinde 26.545 personel çalışırken, özel sektörde 8543 iş yerinde 111.181 personel çalışmaktadır. Bu rakamlardan da anlaşılacağı üzere madencilik sektöründe kamuda çalışan kadrolu personel sayısı hızla azalırken, özel sektörde ve özel sektöre ait maden ocaklarında çalışan taşeron firmalarda çalışan ve çoğu süreli ve mevsimlik olan işçi sayısı giderek artmaktadır.

Günümüzde ülkemiz madencilik sektöründe de taşeron sistemi özel sektör maden işletmelerinde yaygın olarak uygulanmaktadır. Özel madencilik firmaları kendi iş makinaları, personeli ve sermayesinin yapısına bağlı olarak ruhsatına sahip olduğu maden ocağında kendi iştiğal alanlarını belirlemekte, bu alanın dışında kalan birçok işde taşeron firma kullanımını tercih etmektedir. Hatta sektörde yer alan madenci şirketler, çoğu kez dışarıdan bir şirketi taşeron olarak kullanmak yerine kendisine ait şirketlerle, ek bir maliyet oluşturmayan, yanında çalıştırdığı madenci çavuşlarını taşeron olarak göstermektedir. Günümüzde ülkemizdeki birçok maden işletmesinde gerek kamu, gerekse de özel sektör maden işletmeleri, cevher hazırlama tesisleri, nakliye ve yan hizmetler sektöründe taşeron şirket çalıştırmak marifeti ile çalışmalarını yürütmektedir.

Madencilik sektöründeki kamu kurumlarında da durum pek farklı değildir. 1990'lı yıllardan beri özelleştirme politikalarının gereği olarak kamu kurumlarımıza daimi işçi alınmamaktadır. Bunun yerine daha kolay bir yol olarak görülen ve 4857 sayılı yasanın 2. maddesinde bahsi geçen asli işlerin taşeron/müteahhitlere verilerek istihdam açığı kapatılmaya çalışılmaktadır. Uygulanan özelleştirme politikaları bir yandan örgütsüz çalışan bir kitle yaratılırken, diğer yandan da yaygın taşeron uygulamalarıyla birlikte iş ve sosyal güvenceden yoksun bir çalışma hayatı yaratmıştır.

Bu yeni durum sektördeki çalışma hayatını olumsuz olarak etkilemiş, sendikasızlaştırma oranını da büyük oranda yükseltmiştir. Mevcut yasa ve tüzüklerin

işverenlere sunduğu olanaklardan; 30'dan az işçi çalışan iş yerleri iş güvencesi yasası dışında tutulup, 50'den az işçi çalışan iş yerlerinde İş Sağlığı ve Güvenliği Kurulu oluşumu zorunluluktan çıkartılmıştır. Yasal olarak işverenlerin eline verilen bu koz da iş yerlerini tam bir toplama kampına çevirmiştir. Kısaca, ağır ve tehlikeli işkolu olarak tanınan, özel sektör maden işletmelerine ait ocakların yüzlercesinde, İş Sağlığı ve Güvenliği Kurulu bulunmamaktadır. Günümüzde sayısı giderek artan iş kazalarına paralel olarak, her an herhangi bir köşeden yeni bir acı feryatların yükselmesi neredeyse yasal aymazlıklarla garanti altına alınmıştır.

TKİ, TTK gibi kamu madencilik kuruluşları açısından değerlendirme yaptığımızda ise ülkemizin içinde bulunduğu enerji üretimi, enerji çeşitliliği konularında geçmişte çekilen ve çekilmekte olan sıkıntılar dikkate alındığında termik santraller ve bu santrallere dönük kömür üretiminin % 80'nini teşkil eden kurumumuzun önemi ve garantörlüğünün ne kadar büyük bir elzem olduğunu göstermektedir. Bundan dolayı kamu kesiminde ve TKİ ve TTK'nda yaygın olarak uygulana gelen asıl işlerin ve yardımcı işlerin hizmet alımı yöntemiyle giderilmeye çalışılması, enerji güvenliği açısından da, kömür santrallerinin geleceğe taşınması açısından da risklidir.

Taşeronlaştırma, sosyal devletin tasfiye sürecinde ise hem bir araç hem de bu tasfiyelerle beslenen bir sistem olarak karşımıza çıkmaktadır. İşsizliğin yoğun, vasıflı iş gücü oranının düşük olduğu Türkiye gibi ülkelerde taşeronlaştırma, yüksek miktarda vasıfsız iş gücünün bulunması sebebiyle işçi ücretlerinin çok düşük düzeylerde oluşmasının ve hak ihlallerinin tetikleyicisi durumundadır. Taşeronlaştırma çalışma sürelerinin işveren tarafından istendiği gibi şekillendiği bir uygulamadır ve bu durum emek sömürüsünün boyutlarını arttırmaktadır. Çalışma sürelerinin uzatılması, istihdamın da daraltılmasını ve aynı işi daha az işçinin yapmasını ve böylece işverenin kârının maksimuma ulaşmasını sağlamaktadır.

Asıl işverenin işini yapan ve taşeron firmaların bünyesinde çalışan tüm işçiler çalıştıkları iş yerlerinde iş sağlığı ve güvenliği açısından veya hakları yönünden hukuki bir durum ile karşılaştıklarında yasalarımız asıl işvereni sorumlu kılmaktadır. Dolayısıyla asıl işverenin sorumlu olduğu yerde taşeron işçilerin de asıl işverenin işçisi sayılması kadar doğal bir durum yoktur.

Çözüm olarak; öncelikle kamuda özelleştirme politikalarından vazgeçilmeli, kamu yatırım ve finansman kararlamelerindeki işçi alımına getirilen kısıtlamalar kaldırılmalıdır. Sürekliliği ve sorumluluğu olan kadrolu işçi alınmalı, mevcut çalışmakta olan taşeron işçileri kadroya alınmalıdır. Kamu kurumlarında çalışmakta olan ve asıl iş ile asıl işe yardımcı işlerde çalışan tüm işçiler o iş yerlerinin asıl işçileri sayılmalıdırlar.

6.4 Maden Mühendislerinin Sektör İçindeki Yeri ve Konumu

Tüm dünyada olduğu gibi ülkemizde de uygulanan neoliberal politikalara bağlı olarak ticaretin serbestleşmesi doğrutusunda, uluslararası anlaşmalar ülkemiz sanayini ve ona destek veren madencilik sektörünü etkilemiş, bu süreç içinde sanayi sektörü, ucuz ürün için ucuz ham madde girdisi doğrutusunda tercihini belirlemiştir. Kömür ve demir dahil birçok madenin ithali nedeniyle bir kısım maden işletmeleri faaliyetlerini durdurmuş, birçok işletmede de düşük kapasitede çalışma planlamıştır. 2000'li yılların başında artan enerji ihtiyacı ve yükselen metal fiyatlarına bağlı olarak artış gösteren madencilik ürünleri üretimimiz, daha çok dış etkenlere bağlı olarak gelişme göstermektedir. Aramada, işletmede ve cevher zenginleştirmede kapasite düşüşleri doğal olarak iş gücü istihdamını dolayısıyla maden mühendisi istihdamını da olumsuz etkilemiştir. Çalışanlar işsizleşmiş, yeni maden mühendisleri iş bulamaz hâle getirilmişlerdir.

Madenlerin yataklanma biçimi ile cevher kalitesi açısından madencilik faaliyeti, yürütülen birçok ülkedekinden farklı olarak daha çok bilgi ve deneyime sahip mühendisi, daha çok sayıda mühendisin istihdamını gerektirmektedir. Başka bir ifadeyle uygun yataklanmanın olduğu mekanize işletmelerde istihdam edilen mühendis sayısı bir ise ülkemizdeki madenlerin yataklanma şekli ve işletme yöntemi nedeniyle bu sayı iki veya üç olmak zorundadır.

Ancak ülkemiz teknik personel gücünün sayısal durumuyla bağlantılı 1950'li yıllarda kalan yasal düzenlemeler ve alışkanlıklar nedeniyle teknik nezaretçi adı altında bir mühendisle birden fazla sahaya mühendislik hizmeti verilmesi ve zaman zaman da mühendislik hizmetlerinin yeterince yerine getirilememesinden dolayı üretim maliyetleri yüksek olmakta, ürün kalitesinde olumsuzluklar yaşanmakta ya da tedbirsizlikten doğan kazalar nedeniyle iş gücü kayıpları yaşanmaktadır.

Zorunlu ya da daimi mühendisler, “proje ve işletme” birimleri ve mühendisleri kanuni zorunluluklarının dışında bir madencilik kültürü ve kurumsal yapısı olarak işletmelerde yerini almak zorundadır. Böylesi bir yapılanma, maden mühendislerinin tam istihdamının sağlanmasından da öte ülke kaynaklarının verimli işletilmesini sağlarken, iş gücü ve can kayıplarını da önleyecektir. Böylece doğal hayatın ve çevrenin korunması sağlanacak, madenciliğin ülke ölçeğinde sürdürülebilirliği mümkün kılacaktır.

Tüm bu bağlamda, maden mühendislerinin temel sorunlarından biri; Türkiye’de madencilik bilim ve teknolojilerine uygun ve maden mühendislerinin emeğine saygılı işletmelerin neredeyse hiç olmamasıdır. Bu nedenle, madencilik bilim ve teknolojilerinin uygulanmasının gerektirdiği her alanda maden mühendislerinin çalışmasının savunulması gereklidir. Bu anlayış içerisinde sektörün ve maden mühendislerinin sorunlarının çözümünün ancak kısa, orta ve uzun dönemli Ulusal Madencilik politikalarının oluşturulması ve uygulanmasında görülmektedir.

6.4.1 Kamuda Çalışan Maden Mühendislerinin Konumu

Bu çalışmanın birçok yerinde de belirtildiği gibi, kamunun içinde bulunduğu olumsuz koşullar hepimiz tarafından bilinmektedir. Yaklaşık 25 yıldır kamu madenciliğine doğru dürüst yatırım yapılmamakta, hiçbir üretim birimi açılmadığı gibi mevcut işletmelerde kaynak yetersizliğinden yenileme yatırımlarını dahi yapamamaktadır. Ayrıca yıllar süren belirsizlikler nedeniyle kamuda çalışan maden mühendislerin de çalışma heyecanının yitimi ve motivasyon bozuklukları gözlemlenmektedir. Kamu kuruluşları, yine kaynak yetersizliğinden, rezervde geliştirme yatırımlarını da gerçekleştirememekte, mevcut rezervleri üretime alacak kaynağı da bulamamaktadır.

Sektörümüzde faaliyet gösteren kamu kuruluşlarında yaşanan tüm bu olumsuzlukların doğal bir sonucu olarak bu olumsuz durumun istihdama da yansımaları kaçınılmazdır. Kamuya yaklaşık on yıldır planlı ve programlı bir biçimde personel alınmamakta ve mevcut kadroların birçoğu da çeşitli nedenlerle işlevsiz kılınmaktadır. Kamuda çalışan üyelerimizin, ücretleri de birçok mesleğin çok gerisinde kalmıştır. 657 sayılı kanun kapsamında çalışan mühendisler, yoksulluk sınırının altında bir ücrete mahkum edilmişlerdir. Bu komik tablonun mutlaka düzeltilmesi, ülke ekonomisinde, sanayide önemli yeri olan mühendisin eşit iş

ve eşit ücret ilkesi dikkate alınarak maaş ve tazminatlarında iyileştirilmeler yapılması kaçınılmaz bir gerçektir.

İçinde bulunduğumuz durum; başta madencilik sektöründe çalışma yapan kamu iktisadi teşekkülleri olmak üzere tüm kamu maden üretici kuruluşlarında çalışan meslektaşlarımızın, önce üretim alanlarında sahipsiz bırakılması, sonrada özelleştirme ve kapatma söylemleriyle pasifize edilmesidir. Kamuda gerçekleştirilen tayin ve atamalarda bilgi, beceri, kıdem gibi liyakat unsurların yerine salt siyasi referansların geçerli olması nedeniyle kırgınlık, güvensizlik, motivasyon eksikliği gibi nedenlerle kamuda çalışma dengesinin bozulmasıdır.

Zamanında yapılmayan yatırımlarla giderek üretimleri düşen MTA, TKİ, TTK, Etimaden, EÜAŞ gibi araştırıcı ve üretici kamu kurumları ile madencilik faaliyetlerini denetlemekle görevli MİGEM, Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı, Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı, TCK, DSİ ve diğer ilgili kamu kurumları, son yıllarda bu görevlerini layıkıyla yerine getirmek amacıyla gerekli kadrolara maden mühendisi alımı için neredeyse hiçbir çaba harcamamıştır. Bu kurumlardaki tecrübeli kadroların yeni kadrolara bilgi aktarımını sağlayacak şekilde düzenli maden mühendisi alınması gerektiği ilgililerce bilinmesine rağmen konuyla ilgili olumlu bir yaklaşım gösterilmediği gibi, son yıllarda bu konularda bir girişimde bulunulmadığı gözlemlenmektedir.

6.4.2 Özel Sektörde Çalışan Maden Mühendislerinin Konumu

Madencilik sektöründe gerek kamu gerekse özel sektörde çalışan maden mühendisleri ciddi ekonomik sıkıntı içerisindeyler. Genellikle özel sektörde, arz talep dengesi bozulduğundan maden mühendisleri düşük ücretlere mahkum olmaktadır. Özel sektör madencileri, mühendis istihdamını kanuni vecibelerin yerine getirilmesi şeklinde değerlendirmemelidir. Ancak birçok maden işletmesinde hâlâ ilkel yöntemlerle üretim gerçekleştirilirken, hâlâ mühendisin üretime katkısının anlaşılmadığını belirtmek gerekmektedir.

Yaşanan bu kriz ortamında iş yerlerinin kapanması ya da iş kapasitelerinin azaltılması doğrultusunda özel sektörde çalışan birçok maden mühendisi işini kaybetmiştir. Geçtiğimiz yıllarda yaşanan Dünya Ekonomik Krizi ve bu duruma bağlı olarak inşaat sektöründeki daralmanın ardından birçok çalışan gibi, çok

sayıda maden mühendisi de işini kaybetmiştir. Sektörümüzdeki maden mühendisi enflasyonu böylece kabarmış, yıllardır çalıştıkları firmalara hizmet eden maden mühendisleri işsizler ordusuna katılmıştır. Doğal olarak, böyle bir durumda sektörün canlanması ya da maden mühendisleri için yeni iş alanlarının açılması gerekmektedir. Bu iş alanlarının başında da taşocakları ve çimento sektörü gelmektedir.

Geçtiğimiz yıllara kadar taşocaklarının bir çoğunda kendilerini “taş ustası” olarak lanse eden ve resmi anlamda ehil olmayan kişiler, on binlerce ton patlayıcı madde kullanmaktadır. Kimi taşocaklarında ise yasal ve standart patlayıcı maddeler yerine LPG tüpleri kullanıldığı bilinmektedir. SGK kayıtlarına göre taşocaklarındaki iş kazalarında, 2008 yılında 112 ve 2009 yılında 101 insanımız hayatlarını yitirmiştir. Daha açık bir deyişle; anılan yıllarda yalnız taşocaklarında her hafta iki kişi hayatını yitirmekte ve bu kayıpların % 80’i patlayıcı maddelerin usulsüz ve bilgisizce taşınması, muhafazası, ateşlenmesi veya imhasından kaynaklanmaktadır. Ayrıca madencilik bilim ve tekniğine göre yapılmayan kazı faaliyetleri, bir yandan göçük ve şev kaymaları nedeniyle ölümlü iş kazalarına, öte yandan da çevre tahribatına yol açmaktadır. Sadece patlayıcı madde kullanımını bile başlı başına bir maden mühendisliği uzmanlığı olduğu gibi, yüz milyonlarca ton hafriyat sonucunda oluşacak basamak ve şev geometrilerinin projelendirilmesi de maden mühendisliğinin ana bilim dalı kapsamındadır.

Maden mühendisliğinin iştigal alanı olup da yoğun olarak bulunmadıkları bir diğer alanda çimento sektörüdür. Çimento sektöründe ham madde eldesi, harmanlama, kırma eleme ve öğütme tamamıyla maden mühendisliği disiplini içinde yer alıp, klinker üretimine kadar olan süreç devlet tarafından da madencilik faaliyeti olarak kabul edilmektedir.

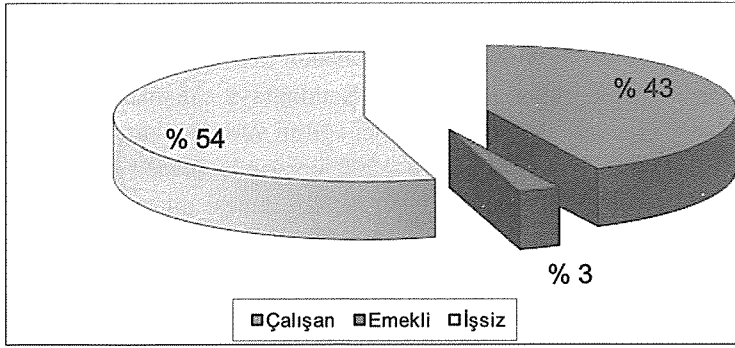
6.4.3 Teknik Nezaretçi Olarak Çalışan Maden Mühendislerinin Konumu

Bu anlayış içerisinde ülkemizdeki madenciliğin birçok yerde birkaç asır önceki teknolojilerle ve insan haklarına yakışmayan çalışma koşullarında maden işçisinin asgari ücretle, mühendislerin ise komik ücretle çalıştırıldıkları görmezlikten gelinmektedir. Ayrıca, bu koşullarda; ücretini çalıştığı iş yerinde ve işverenden alarak, çağdışı kalmış yönetmelik ve tüzükler ile denetim yapan Türkiye’deki maden mühendisinin belki de dünyanın hiç bir yerinde ve zamanında örneği olmamıştır.

Maden sahalarını teknik yönden denetleyen teknik nezaretçilerin, yetki ve sorumlulukları yeterli düzeyde açık değildir. Maden işletme sahipleri kendilerini, bu ülkenin doğal bir kaynağını belli bir imtiyazla, belli süre işletecek ve katma değer üretecek kişiler olmaktan çok, çoğunlukla tesadüfen, ne olduğunu ve nelerde kullanıldığını daha sonra öğrenebildiği maden varlığının mülkiyet sahibi olarak görmektedirler. Anlayış bu olduğu sürece, maden işletmecisi olaya bir defnecilik eşdeğeriyle yaklaşmakta, madenciliği sadece mostra alınması olarak yorumlamakta ve ilerleyen süreçte kendisine eskisi gibi kâr getirmeyen işletmeleri ekonomik kabul etmeyerek, madenlerimizi bir daha işletilemeyecek ölçülerde terk etmektedir.

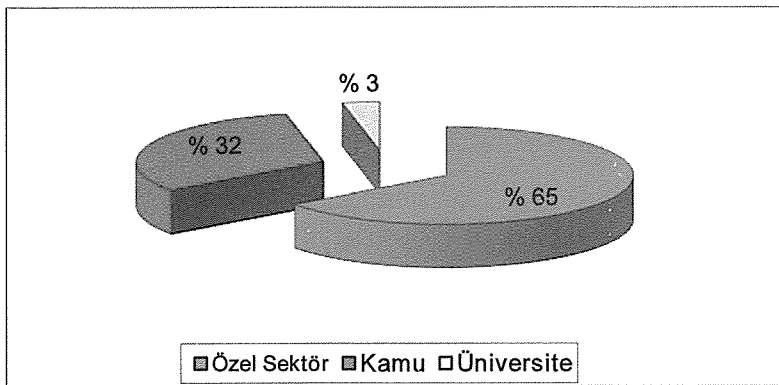
Sektörümüzde bulunan kaç kişi, kamu işletmeciliği de dahil olmak üzere, Maden İşleri Genel Müdürlüğü tarafından verilen işletme ruhsatlı sahaların, kaç adedinin bilim ve tekniğine uygun, verimli, ekonomik ve bu ülkenin kazanılması gerekli bir doğal kaynağı olarak işletildiği söyleyebilir. Bu durumdaki bir sektörün içinde madencilik bilim ve tekniğini ön plana çıkarmaya çalışan ve bu doğrultuda teknik nezaretçilik yapmaya uğraşan maden mühendislerinin de işi oldukça zordur. Maaşını işverenden alan ve bu maaş karşılığı işverene yaptırımlar uygulamaya, efektif bir saha işletmeciliği için yön göstermeye çalışan maden mühendislerinin konumu oldukça düşündürücüdür.

Böyle bir konjüktürde; her şey işverenin iki dudağı arasındadır. Ancak, sahada herhangi bir iş kazası olduğunda sorguya ilk alınan, tutuklanan ve mahkeme sonucu maddi olarak cezalandırılan kişi de maden mühendisidir. Bu konunun üzerinde düşünülmesi, daha sağlıklı zemine oturtulması gerekmektedir. Bu nedenlerle, teknik nezarete yeni bir anlayış ve bakış açısı getirilmeli; saha sayısı ile mühendis-madenci ilişkisinin usul ve esasları netleştirilmeli; yetki ve sorumluluk iyi tarif edilmelidir.

Grafik 1. TMMOB Maden Mühendisleri Odası Üyeleri İstihdam Durumu (2011)

Günümüzde Türkiye’de yaşayan 18.000 civarında maden mühendisinin bulunduğu tahmin edilmekte ve 12.191 maden mühendisinin TMMOB Maden Mühendisleri Odası’nda kaydı bulunmaktadır. Odamız kayıtlarına göre toplam 12.191 üyenin; 5202’sinin mesleğiyle ilgili bir işte çalıştığı, 335’inin emekli olduğu, 6.654’ünün ise işsiz ya da maden mühendisliği mesleği dışında bir işte çalıştığı görülmektedir. Oda üyelerinin % 54’ü işsiz ya da meslek dışında bir işte çalışmaktadır (Grafik 1). Bu oran diğer mühendislik branşları ile karşılaştırıldığında son derece yüksektir. Mesleğiyle ilgili bir işte çalışan 5202 üyenin 3379’u (% 65) özel sektörde, 1657’si (% 32) kamu sektöründe ve 166’sı (% 3) ise üniversitede çalışmaktadır (Grafik 2).

Grafik 2. TMMOB Maden Mühendisleri Odası Üyeleri İstihdam Durumu (2011)

Madencilik sektöründeki gerilemeye ve istihdamdaki dramatik azalmaya karşın, yeni maden mühendisliği bölümlerinin açılarak maden mühendisi mezunlarının sayısının hızla artırılmasını, akılcı gerekçelerle açıklamaya çalışmak tamamen boşa çaba olacaktır. Ülkemizde sekiz adedi ikinci eğitim veren toplam 27 Maden Mühendisliği Bölümü'nden her yıl toplam 1200 civarında maden mühendisi mezun edilmektedir. Bu eğilimin sabit oranda devam etmesi durumunda dahi, gelecek 10 yıl içerisinde, bugün mevcut sayının yarısından daha fazla maden mühendisi mezun edilmiş olacaktır. Mezun olan maden mühendislerinin % 68'i Maden Mühendisleri Odası'na kayıtlıdır.

Maden mühendisleri arasında işsizlik ya da mesleğinde bir işte çalışamama oranı oldukça yüksektir. Ancak, son yıllarda mezun olanlar arasında bu oranın daha fazla olduğu ve işsizliğin giderek hızla arttığı gözlemlenmektedir. Maden mühendisliği mezun sayılarının yıllar içerisindeki gelişimine bakıldığında, 1978 yılına kadar olan dönemde oldukça akılcı davranıldığı, 1980 sonrasında ise planlamanın yerini popülizmin almasının, maden mühendisi sayısında önemli artışlara ve beraberinde ciddi sorunlara (işsizlik, kalite farklılıkları vb.) neden olduğu görülmektedir.

Madencilik sektörünün istihdam gereksiniminden daha fazla maden mühendisinin mezun edilmekte oluşu, söz konusu mesleğin değerini de "düşürücü" bir etki yapmakta, maden mühendisliği, ne yazık ki, gençler tarafından giderek daha az tercih edilen bir meslek disiplini durumuna gelmektedir. Bugün için, ülkemizde yanlış politikalar sonucunda sayıları şişirilmiş hâle getirilen Maden Mühendisliği Bölümleri'ne gerçek bir talep bulunmamaktadır. Gençler Maden Mühendisliği Bölümlerini, genellikle en alt sıralara ve dışarıda kalmamak amacıyla yazmaktadırlar.

Madencilik, ülkeye direkt döviz getirisi sağlaması, istihdam yaratması, hizmet ve yan sanayi sektörleri oluşturması ve bölgesel kalkınmayı ön plana çıkarması açısından da önemli bir sektördür. Aynı zamanda, madencilik, yatırımcı için son derece riskli ve yatırım sermayesinin geri dönüş süreci uzun olan bir sektördür. Madencilik, istihdam ağırlıklı bir sektör olup, genelde kırsal alanda faaliyet gösteren bir üretim dalı olarak, kırsal alandan kentlere yoğun göçü önleyici bir rol üstlenir. Bütün bu özellikleriyle madencilik sektörü, sanayi ve diğer sektörlerin itici gücü olarak, katma değerü yüksek, ekonomik kaynak oluşturan önemli

bir sektör haline getirilmeli, madencilğimiz ülke kalkınmasında geri planda kalmaktan kurtarılmalıdır.

Özelleştirmeler ve eleman alımı konusunda sıkıntılar yaşayan kamu kuruluşlarının kendi ihtiyaçları doğrultusunda gençlere yurt içi ve yurt dışında eğitim imkânları sağlama ve eğitilmiş gençleri istihdam etme politikalarını terk ederek, sektörün nitelikli eleman kaynağı olma özelliklerini kaybetmektedir. Yine bu duruma bağlı olarak kamu kuruluşlarının hatalı istihdam politikaları ve özelleştirmeler nedeniyle yetişmiş üst düzey teknik ve idari personeli, sektörden uzaklaşarak başka alanlara yönelmektedir. İşçisinden mühendisine kadar sektöre eleman yetiştiren birçok eğitim kurumunun yetersiz alt yapı vb. sorunlar nedeniyle, düşük nitelikli eleman kaynağına dönüşmektedir. Alternatif iş kollarının artan çekiciliği nedeniyle, yetenekli gençlerin madencilik eğitimi veren okullara olan ilgileri giderek azalmaktadır. Ara teknik eleman yetiştiren okulların sayıca az olmalarının yanı sıra eğitim kalitelerinin düşüklüğü ve ara elemanların yetki ve sorumluluklarına ilişkin birçok mevzuatın eksik olması sektörde karmaşalara neden olmaktadır.

Ülkemiz yönetimleri, uzunca bir süredir planlama düşüncesini terk etmişler, stratejik öngörüyle insan kaynakları planlamasını da göz önüne alan ulusal kalkınma modellerinin geliştirilmesinden vazgeçmişlerdir. Ekonomik kalkınmanın, sanayileşme ve yatırım artışlarına dayalı dengeli bir yapının oluşturulmasıyla sağlanabileceği gerçeğini göz ardı ederek, ekonomi politikalarının oluşturulması ve yürütümünü tamamen uluslararası finans kuruluşlarının ellerine bırakmışlardır. Bu kuruluşlar eliyle uygulanan politikalar sonucunda, insanı merkezine almayan, her şeyi alınıp satılan bir meta olarak gören anlayışlar; doğal zenginliklerimizi, kamu kaynaklarımızı yok etmiş, küçültmüş ya da özelleştirme adı altında sermayeye devretmiştir. Kısaca, son 30 yılda madencilikten enerjiye, ulaşımdan yerleşime, eğitimden sağlığa kadar birçok sektörde ülkemiz ve toplumumuz aleyhine önemli yapısal dönüşümler gerçekleştirilmiştir.

7. MADENCİLİK SEKTÖRÜNDE İŞÇİ SAĞLIĞI VE İŞ GÜVENLİĞİ

Hızlı teknolojik gelişmeler bir yandan insanın refahına hizmet ederken, öte yandan insan hayatı ve çevre için tehlikeleri de beraberinde getirmektedir. Üretim sürecine giren her yeni madde, her yeni makine, araç ve gereç insan sağlığı, iş

yeri güvenliği, çevre sağlığı ve çevre güvenliği için tehdit oluşturmaktadır. Bir bakıma yükselen refah, insanlığa iş kazaları, meslek hastalıkları ve çevre kirlenmesi olarak geri dönmektedir. Sağlıklı çalışma ortamı ve çevresi iş barışının, hızlı ve sağlıklı kalkınmanın da ön şartıdır. Çünkü iş kazaları ve meslek hastalıkları sonuçları itibarıyla insan hayatını ve sağlığını tehdit etmesinin yanı sıra işletmeleri de ağır faturalara mahkûm etmektedir.

İşçi sağlığı ve iş güvenliği konusu tüm iş kollarında eksiksiz düzenlenmesi ve uygulanması gereken bir kriter olarak karşımıza çıkmaktadır. Yaşam, en temel insan hakkı olmasına rağmen her yıl azımsanmayacak sayıda insan, çok rahatlıkla engellenebilecek ve hukuken de engellenmesi zorunlu olan iş kazaları ve meslek hastalıklarından dolayı yaşamını yitirmekte veya engelli hâle gelmektedir. Dünyada olduğu gibi ülkemizde de iş kazaları ve meslek hastalıklarının önemli bir sorun olarak karşımıza çıkması, sanayileşmenin gelişimiyle birlikte iş sağlığı ve güvenliğine ilişkin gerekli düzenleme ve yatırımların yapılmamasından dolayı yoğunluk kazanmıştır.

Bilim, teknoloji ve sanayileşme toplumsal değişimlerin nedenlerini oluşturmaktadır. Bilim teknolojiyi, teknoloji ise sanayileşmeyi ve artı değeri yüksek ürünü meydana getirerek, toplumların refah düzeyini yükseltmektedir. Hızlı gelişen bilim, teknoloji, kalkınma ve sanayileşme süreçleri kuşkusuz ülkelerin gelişme süreçlerine birçok faydalar sağlamıştır. Ancak çalışma yaşamı ve güvenliği için aynı başarının sağlandığını söylemek güçtür.

Sanayileşme ve kalkınmanın bedeli; asla iyi eğitilmemiş, yeterli derecede beslenemeyen, iş kazalarından ve meslek hastalıklarından gereği gibi korunamayan, işsiz kalma ve işini kaybetme korkusu yaşayan, örgütlenmeleri engellenen, sosyal güvenliğinden endişe duyan bir çalışan kesim yaratmak olmamalıdır. Kıscası insanın refahı, mutluluğu, sağlığı ve güvenliğinden ödün veren bir sanayileşme ve kalkınma anlayışı benimsenemez. Gelişmiş ülkeler yasal önlemlerle toplumsal eğitim ve bilinçlendirmeyle sorunun çözümü yönünde oldukça mesafe kat ederken, bizim gibi sanayileşmesini tamamlayamamış, sanayi ve demokrasi kültürü gelişmemiş, eleştiri, öneri ve denetim sistematığının gelişmediği ülkelerde yara kanamaya devam etmektedir.

4857 sayılı İş Yasası ile birlikte ülkemizde İş Sağlığı ve Güvenliği Mevzuatımız değişmiş, bu yasayla birlikte 50'ye yakın yönetmelik ve tebliğ yayınlanmış ve

bunların bir kısmı yürürlüğe girmiştir. Ancak küreselleşme sürecine paralel olarak özelleştirme, sendikasızlaştırma ve taşeronlaştırma, kısaca örgütsüzleştirme politikalarıyla her türlü güvenlik ve güvencelerden yoksun kayıt dışı işçilik ve çocuk çalıştırmayla katmerleşen iş kazaları ve meslek hastalıklarının boyutu resmi istatistiklerde yayımlanandan çok daha büyüktür.

Çalışma yaşamının en önemli konularından olan iş sağlığı ve güvenliğine yönelik olarak, birçok ülkede olduğu gibi ülkemizde de gerekli önlemler yeterince alınmamaktadır. Oysa bir ülkenin işçi sağlığı ve iş güvenliğine yönelik politikaları o ülkenin ekonomik, sosyal ve kültürel gelişmişlik düzeyi ile doğru orantılıdır. Ekonomileri zayıf olan, sosyal devlet kavramının gereklerinin uygulanmadığı ülkelerdeki işçi sağlığı ve iş güvenliğinin gelişimi, gelişmiş ülkelere göre daha yavaş gelişme göstermektedir.

İşçi sağlığı ve iş güvenliğinde temel amaç; çalışma yaşamında çalışanların sağlığına zarar verebilecek hususların önceden belirlenerek gereken önlemlerin alınması, rahat ve güvenli bir ortamda çalışmalarının sağlanması, iş kazaları ve meslek hastalıklarına karşı çalışanların psikolojik ve bedensel sağlıklarının korunmasıdır. Sosyal hukuk devletinin temel işlevi, güvenli bir çalışma ortamı oluşturmak, çalışanları çalışma ortamından kaynaklanan sağlık ve güvenlik risklerine karşı korumak, çalışanların güvenlik, sağlık ve refahını sağlamak ve geliştirmektir. Hızlı gelişen sanayileşmeye bağlı olarak iş yerlerinde yeterli önlemlerin alınmaması her yıl artan iş kazaları, meslek hastalıkları ve çevre kirliliği, insan ve çevre sağlığını tehdit eder bir noktaya ulaşmıştır. Bu noktada gerek küresel ölçekte gerekse ulusal düzeyde sermayenin yönelimlerini ve kendini yenileme süreçlerini kavramak gerekmektedir. Büyük şirketler küresel ölçekteki işlemler için birleşme eğilimi gösterirken ulusal düzeydeki işletmeler ise esnekliklerini artırarak bu süreçteki pazar payını korumaya çalışmaktadırlar.

Bu amaçla şirketler, bağımsız ve merkezi kontrolün dışında çalışan daha küçük ve daha fazla birimlere parçalanma, küçük birimlerin etkinliklerini kaynak dışında bırakma, küçük işletmeleri taşeronla verme ve esnek çalışma organizasyonu ile geliştirmeye yönelmektedir. Bu eğilimin gelecekte daha fazla artacağı ve sendikasızlaştırma ile daha olumsuz çalışma koşulları doğacağı, tek yanlı bilgilendirme ve daha düşük ücretlere yol açacağı beklenmektedir.

Çalışılan ortamın ve üretim süreçlerinin yetersiz ve olumsuz koşulları, çalışanların en temel hakkı olan sağlıklı yaşam ve çalışma hakkını tehdit etmektedir. Bu nedenle, işçi sağlığı ve iş güvenliği konusunda gerekli önlemlerin alınması bir zorunluluk olmalıdır. İş kazalarının ve meslek hastalıklarının ortadan kaldırılması; bilimsel ve teknolojik gelişmelerin sağladığı olanakların bu alana yönelik olarak geliştirilmesi, bilimsel araştırmaya dayalı riskin doğru tanımlanması, planlı çalışma ve üretim sürecindeki gelişmelerin bilimsel yöntemlerle incelenmesi ve bilimsel-mühendislik kriterlere uygun sürekli bir "Risk Yöntemi" uygulamasının gerçekleştirilmesiyle sağlanabilir. İşçi sağlığı ve iş güvenliği; tıp, mühendislik ve sosyal bilimleri içeren çok bilimli bir konudur.

İş kazaları ve meslek hastalıkları sonucu maddi ve manevi kayıplar gelişmekte olan ülkelerin kalkınma çabaları önünde önemli bir engel teşkil etmektedir. Ödenmesi gereken fatura ise bu ülkelerin Gayrı Safi Milli Hasılları'nın önemli bir bölümünü teşkil etmektedir. Bazı kaynaklarca, endüstrileşmiş ülkelerde iş kazaları ve meslek hastalıklarının toplam maliyetinin, bu ülkelerin Gayrı Safi Milli Hasılları'nın % 1'i - % 3'ü oranında değiştiği belirtilmektedir. Ülkemizde ise en iyimser yaklaşımla, iş kazaları ve meslek hastalıklarının toplam maliyetinin yılda 4 milyar doların üzerinde olduğu tahmin edilmektedir. Daha sağlıklı ve daha güvenli iş yeri ortamı, daha verimli bir çalışmanın da ön koşuludur. Özellikle gelişmekte olan ülkelerde işçi sağlığı ve iş güvenliği, toplumsal kalkınmanın belirleyici unsurları arasında yer almaktadır.

SSK istatistikleri yalnızca sigortalı işçileri kapsamaktadır. Ülkemizde kaçak işçileri ve SSK'lı olmayan çalışanları göz önüne aldığımızda; bilinmeyen veya bildirilmeyen iş kazaları ile bu sayının SSK istatistiklerinin çok üzerine ulaşacağı açıktır. İstatistiklere göre, iş kazalarının % 72'sinin 50'den az işçi çalıştıran iş yerlerinde yani işçi sağlığı işçi güvenliği kurullarının zorunlu olarak kurulması gerekmeyen iş yerlerinde olduğu görülmektedir.

Başta Anayasa olmak üzere, Umumi Hıfzısıhha Kanunu'nda, İş Kanunu'nda, Sosyal Sigortalar ve Genel Sağlık Sigortası Kanunu'nda, Sendikalar Kanunu'nda, İşçi Sağlığı ve İş Güvenliği ile ilgili tüzük ve yönetmeliklerde konuyla ilgili düzenlemeler mevcuttur. Ancak bunlar; günün koşullarına göre yetersiz, eksik, dağınık ve en önemlisi devlet ve işveren tarafından tam olarak uygulan-

mamaktadır. Devletin, işçi sağlığı-iş güvenliği alanında araştırma yaptırmaktan, üretim süreçleri konusunda tarafları bilgilendirmeye, ulusal mevzuatı günün gereksinimlerini karşılayacak bir biçimde güncelleştirmekten, insan sağlığını her şeyin üstünde tutarak iş yerlerini etkili bir biçimde denetlemesine kadar pek çok sorumluluğu vardır. İşverenlerin büyük bir bölümü; çalışanın korunmasını yani işçi sağlığı ve iş güvenliği önlemlerinin alınmasını bir maliyet unsuru olarak görmektedir. Yasaların, yönetmeliklerin zorunlu kıldığı önlemlerin alınması konusunda işverenlerin sorumluluklarını kendiliğinden yerine getirmeleri beklenmemelidir. İşverenler son yıllarda, süresi belirli hizmet akdi ile işçi çalıştırarak, part-time çalışmayı yaygınlaştırarak, hızla taşeronlaşarak, fason iş vererek, eve iş verme sistemini yaygınlaştırarak, iş yerlerini ve işçileri küçük birimlere bölmeye ve sendikasızlaştırmaya çalışmaktadırlar. Bunların sonucu olarak, denetim zorlaşmakta ve alınması gereken önlemler takip edilememektedir.

Madencilik sektörü özellikle de yer altı madenciliği, doğası gereği içerdiği riskler nedeniyle dünyanın her yerinde planlama, yatırım ve üretim aşamasından pazarlama aşamasına kadar çok özel önlemler, donanım, bilgi, deneyim, uzmanlık ve sürekli denetim gerektiren dünyanın en ağır iş kollarından birisidir. Ülkemizdeki madencilikle ilgili kamu kurum ve kuruluşlarının bu bilgi ve deneyime ulaşması uzun yıllar gerektirmiştir. 1980’li yıllardan itibaren uygulanan neo-liberal politikalar sonucunda kamunun faaliyet alanları daraltılarak madencilik sektörü yarı yarıya küçültülmüş, uzun yıllar gerektiren bilgi ve deneyim birikimi de darmadağın edilmiştir. Böylelikle bir yandan ülkemiz madencilik kamu kuruluşlarındaki “mevcut üretim kültürünün/birikiminin” bir anlamda reddedilmesi ve bu alanların yetersiz ve deneyimsiz özel kuruluşlara bırakılması, bu yapılırken kamusal denetimin de iyice gevşetilmesi sonucu özellikle iş kazalarına davetiye çıkarmaktadır.

Yaşam en temel insan hakkıdır. Dünyada her gün milyonlarca insan, engellenebilecek ve hukuken de engellenmesi zorunlu olan iş kazaları ve meslek hastalıklarından dolayı yaşamını yitirmekte, meslek hastalıklarına yakalanmakta veya sakat kalmaktadır. ILO’ nun 2009 yılı açıklamalarına göre dünyada her yıl 270 milyon iş kazası meydana gelmekte, her 15 saniyede bir işçi ve her gün yaklaşık 6 bin 300 kişi iş kazası veya meslek hastalıkları nedeniyle yaşamını kaybetmektedir.

Ülkemiz, iş kazalarında ön sıralarda yer almaktadır. Son yıllardaki kaza istatistikleri incelendiğinde, özellikle madencilik sektöründe iş kazalarının belirgin bir şekilde artarak devam ettiği görülmektedir. Odamız kayıtlarına göre, 2008 yılında 43 maden çalışanı iş kazası sonucu yaşamını yitirmişken, 2009 yılında bu sayı 92'ye yükselmiş, 2010 yılında ise 105'e ulaşmıştır. 2011 yılının ilk altı ayında 36 maden çalışanı yaşamını yitirmiştir. Ülkemizde meslek hastalıklarıyla ilgili yaygın bir çalışma yoktur ve çalışanlar bazı hastalıkların meslek hastalığı olup olmadığını bilememektedir. Ülkemizde meslek hastalıkları; gerek tanısının konulması ve tedavinin düzenlenmesi, gerekse rehabilitasyonunun sağlanması açısından çok sorunlu bir alandır. Bu nedenle ülkemizde meslek hastalıklarına tanı konulması süreci yeniden ele alınmalıdır. İş kazalarındaki dolaylı harcamalar, doğrudan harcamaların 4 ile 10 katı arasında gerçekleşmektedir. Bu nedenle iş kazalarının sosyal güvenlik sistemine maliyeti büyük meblağlara ulaşmaktadır. ILO'ya göre gelişmekte olan ülkelerin iş kazaları ve meslek hastalıkları maliyetlerinin, gayri safi yurt içi hasıllarının (GSYİH) % 4'ü civarında olduğu tahmin edilmektedir.

1995-2005 yılları arasındaki iş kazaları ve meslek hastalıkları yıllar itibarıyla incelendiğinde iş kazalarının % 9'unun, meslek hastalığının % 51'inin, sürekli iş göremezlik vakalarının % 28'inin ve ölüm vakalarının da % 10'unun madencilik sektöründe meydana geldiği görülmektedir. İş kazası ve meslek hastalığı istatistikleri açısından İş Kazalarının;
% 18'i Metal ürünleri imalatında,
% 12'si Maden Sektöründe,
% 10'u İnşaat Sektöründe, meydana gelmektedir.

İş kazası ve meslek hastalıklarına ilişkin veriler, Sosyal Güvenlik Kurumu'na yapılan bildirimlerle sınırlıdır ve gerçek iş kazası, meslek hastalığı, sakatlık ve ölüm sayısı çok daha yüksektir.

Madencilik kuruluşlarımızdaki mevcut deneyim birikiminin yok edilmesi, maden işletmeciliğinin yetersiz, donanımsız ve deneyimsiz kişi veya kuruluşlara bırakılması; kısa sürede yüksek kâr sağlamak amacıyla yapılan üretim projeleri, hızlı ve yüksek kazanç için yapılan üretim zorlamaları, bir yandan yetersiz, liyakatsiz kişilerin siyasal amaçlarla kilit mevkilere atanması ve diğer yandan da kamusal denetimin iyice gevşetilmesi kazaların kaçınılmaz hâle gelmesine neden olmaktadır.

Bu kazalardan en etkilenen, en derinden yaşayan, hiç kuşkusuz maden mühendisleri ve onların örgütlü olduğu Maden Mühendisleri Odası'dır. Odamız, üyelerinin pratikte kazandığı bilgi ve donanımlarından aldığı güçle kazaların önlenmesi için her platformda görüşlerini açıklamakta, raporlar hazırlamakta, eğitimler vermekte, seminerler, sempozyumlar düzenlemekte, çözüm önerilerini ilgili devlet kurumlarına iletmekte, onlarla ortak çalışmalar yapmakta, saha çalışmalarlarıyla üyelerini ve sektör çalışanlarını eğitmektedir. Tüm bu çalışmaların amacı, sistemin oluşturduğu olumsuzlukları göz ardı etmeden olabildiğince kazaları minimize etmektir. Ancak asıl çözüm, kâr öncelikli bir üretim modelinin değiştirilmesi ve insanı öne çıkaran yeni bir yapının kurulmasından geçmektedir.

8. SONSÖZ

Dünyada da çıkan savaşların gerçek nedenlerine bakıldığında, ülkelerin daha çok kaynağa sahip olma arzularının yattığı görülmektedir. Gelişmiş ülkeler, dünyada doğrudan sahip olamadıkları kaynakların üretim ve hareketlerini de istedikleri gibi yönlendirmektedirler. Günümüzde adı sıkça anılır olan, yeni dünya düzeni, neo-liberalizm ya da globalleşme deyimleri ile sermaye sahibi olan çok uluslu şirketler dünya madencilik sektörünü, üretim, stok ve fiyatlarını kendi istemleri doğrultusunda belirleyebilmektedir.

Ülkemiz madenciliğinin bugünkü durumunu değerlendirmek için dünyada yaşanan bu gelişmeler ışığında, özellikle 1980 sonrası dünyadaki ve Türkiye'deki ekonomik ve sosyal değişimin incelenmesinde yarar vardır. 1980'den bugüne kadar; yeni ekonomik düzen, yeni dünya düzeni, küreselleşme, serbest piyasa ekonomisi, özelleştirme, esnek üretim, düzensiz istihdam, taşeronlaşma, rekabet, yabancı sermaye, uluslararası tahkim, uluslararası işbirliği, bilgi çağı, bilgi toplumu, ticaret devrimi, kalite, standart, çevre gibi kavramlar günlük hayatımıza girmiştir. Liberalleşme, özelleşme, mülkiyetin tabana yayılması gibi kulağa hoş gelen sözlerin edildiği bu dönemlerde, ülkemiz, önüne getirilen her sözleşmeye düşünmeden imza atmış veya atırılmış ve hâlen de atmaktadır. Herhangi bir ürünü, ülke sınırları içinde üretildiğinden daha ucuza ithal etme olanağımız varsa, bu ürün hiçbir zorlukla karşılaşmadan ithal edilmektedir. İthalat için gerekli dövizin kaynağı, yerli üretimin yarattığı katma değer ve istihdam düşülmemektedir.

Madencilik sektörünün GSYİH içindeki payı % 1’lerde görülmesine karşın, madencilik sektörü oldukça büyüktür. Başta çimento, demir-çelik, seramik, cam, tuğla, kiremit, refrakter sektörleri birer madencilik faaliyetidir. Ancak bu faaliyetler GSYİH hesaplamalarında madencilik sektörü kapsamında değerlendirilmemektedir. Madencilğin ülke ekonomisine katkısı incelenirken madencilik faaliyetlerini, üretilen ham maddeleri son ürünlere dönüştüren sektörlerle beraber değerlendirildiğinde sektörün gerçek büyüklüğünü görmek mümkündür.

Aslında ülkemiz birçok maden açısından zengin olup ihtiyaçlarını kendi kaynaklarından karşılayabilecek potansiyele sahiptir. Bu kaynakların değerlendirilmesi için; uzun vadede, bilimi ve araştırmayı öne çıkaran teknolojik gelişmeleri takip eden, dışarıdan alınan teknolojilerin ülke gerçeklerine uyarlanması ile AR-GE çalışmalarına gerekli önemi vermekle mümkün olabilecektir. Madenlerin üretiminin arz-talep dengesine göre mümkün olacağı, mühendislik hesaplarının ve ekonomik değerlendirmenin sonucu gerçekleşebileceği de unutulmamalıdır. Ülkemizin kısa yoldan “kurtuluş senaryolarına” değil akla ve bilime dayanan, teknolojiyi esas alan kalkınma plan ve programlarına ihtiyacı vardır.

Sektörün ekonomiye katkısının artırılması için madencilik sektörünün büyüklüğünün farkına varılmalıdır. Sektör bir bütün olarak düşünölmeli, doğal kaynaklar tek yasal düzenleme altında toplanmalı, devlet, madencilik ve doğal kaynaklarla ilgili faaliyetlerini bir şemsiye altında toplayacak şekilde yeniden yapılandırılmalıdır.

Türkiye’nin tam bağımsız, demokratik ve gelişmiş bir ülke olabilmesinin, diğer sektörlerin yanı sıra madencilik sektörünün de sağlıklı bir şekilde gelişebilmesinin temel koşulunun yeni dünya düzeni kavramına karşı kısa, orta ve uzun dönemli Ulusal Madencilik Politikalarının oluşturulması ve uygulanmasında yatmaktadır.

TMMOB Maden Mühendisleri Odası
Ankara, 2011

TARIM SEKTÖRÜ ALAN ARAŞTIRMASI

1. SEKTÖRÜN TANIMI, KAPSADIĞI ALANLAR, ALT SEKTÖRLER

Tarım veya eski adı ile ziraat; bitkisel ve hayvansal ürünlerin üretilmesi, bunların kalite ve verimlerinin yükseltilmesi, bu ürünlerin uygun koşullarda muhafazası, işlenip değerdendirilmesi ve pazarlanmasına denir. Diğer bir ifadeyle insan gıdası olabilecek ve ekonomik değeri olan her türlü tarımsal, hayvansal ürünün bakım, besleme, yetiştirme, koruma ve mekanizasyon faaliyetlerinin tümü ile durgun sularda veya özel alanlarda yapılan balıkçılık faaliyetlerinin tümünü kapsamaktadır.

Tarım iki ana üretim dalından oluşur: Bitkisel Üretim ve Hayvansal Üretim.

1.1 Bitkisel Üretim

İnsanların temel uğraşlarından olan, gıda, giyim, yapı malzemesi, yakacak ve estetik gereksinimlerini karşıladıkları canlı materyallerdir. Bitkisel üretim; Tohumluk, Tarım ilaçları, Tarımsal mekanizasyon ve sulama, Tarımda kimyasal gübre üretimi gibi alt sektörlere ayrılmaktadır.

Tohumluğun, genetik ve fizyolojik potansiyelinin ortaya çıkarılması için gübreleme, çapalama, sulama, ilaçlama gibi çok sayıdaki yetiştirme tekniklerinin kullanılması gerekmektedir. Tüm bu uygulamalarda başarının üst sınırını tohumun genetik potansiyeli belirlemektedir. Bitki ıslahı çalışmaları ile genetik yapısı değiştirilen ve geliştirilen tohumluk materyalleri, yüksek verim ve kalite, hastalık ve zararlılara dayanıklılık, tüketici taleplerine yanıt verme gibi birçok özellikleriyle büyük yararlar sağlamaktadırlar. 2007 yılı itibarıyla dünya ticaretine konu olan tohumluk piyasası hacmini 36.5 milyar dolar olup, bunun %23.3'ü ABD ve %10.9'u Çin ve % 5.9'u Fransa tarafından gerçekleştirilmektedir. Türkiye ise 350 milyon dolarlık piyasa hacmi ile dünya tohum piyasası içinde yaklaşık %1'lik bir pay almaktadır. Ülkemizde tohumculukla ilgili tüm işlerin düzenlenmesi 8.11.2006 tarihinde yürürlüğe giren "Tohumculuk Yasası" ve ilgili yönetmeliklerle yapılmaktadır.

Ülkemizde tarım ilacı üretimi bazı etkili maddelerde artış göstermesine karşın genelde belirli miktarlar arasında dalgalanmalar göstermektedir. Ancak, akarisit, fümigant, bitki gelişim düzenleyiciler (BGD) ve feromon gibi bazı maddelerin üretimi ve kullanımı sürekli bir artış eğilimindedir. Türkiye’ de sadece 15 adet aktif madde üretiminin yapıldığı ve toplam üretim kapasitesinin ise 71.786 ton/yıl olduğu görülmektedir. Yurdumuzda, bakır sülfat, propanil, 2,4-D isocoytl ve trifluralin en çok üretilen etkili maddeler arasındadır. İhraç edilen tüm tarım ilaçlarında da hem ihracat miktarı hem de değeri bakımından önemli artışlar belirlenmiştir. İthalatta ise gerek akarisitler ve fümigantlar, gerekse BGD ve feromonların miktarları çok dikkat çekici bir şekilde artmıştır.

Türkiye tarımında makinalaşma yarım asrı aşan bir geçmişe sahiptir. Bu süre zarfında traktör ve tarım makineleri varlığında ve bunların kullanımında önemli kazanımlar elde edilmiştir. 2007 yılı itibarıyla traktör parkı 1.327.334 adet gibi önemli bir sayısal çokluğa erişmiş, böylece 2.29 (kW/ha) güç yoğunluğu, 53 (traktör/1000 ha) ve 323 (traktör/1000 işletme) traktör yoğunluğu değerleriyle Dünya ortalamasının epey üstünde mekanizasyon düzeyleri sağlanmıştır. Ancak, ulaşılan düzey gelişmiş ülke değerlerinin henüz çok gerisindedir. Ayrıca mevcut parkın yaş ortalaması çok yüksek (22 yaş), güç ortalaması çok düşüktür (43 KW); traktör başına düşen makine sayısı ancak dört kadardır. Bunların yanı sıra tarımsal yapının elverişsizliği nedeniyle mekanizasyon etkinliği düşüktür. Tarımsal nüfus ve işletme sayısı fazla, dolayısıyla fert ve işletme başına düşen gelir ve alan değerleri küçüktür. Ayrıca, işletmelerdeki parsel sayısı fazladır. Bu nedenlere bağlı olarak mekanizasyon araçları edinimi zor, kullanımında ve bu bağlamda tarımsal üretimin genelinde verimlilik düşüktür. “Çağdaş Tarım” hedefine ulaşmada öncelikle bu yapının düzelmesi ve tarımsal nüfus yoğunluğunun makul seviyelere düşmesi gereklidir ki bulgular bu sürecin başlamış olduğunu işaret etmektedir. Ancak giderek gelişen küresel rekabet ve AB’ye giriş isteğimiz, bu sürecin uygun strateji ve politikalarla hızlandırılmasını zorunlu kılmaktadır. İşletme ölçeğinin büyütülmesinde zaman alıcı fiziksel genişlemenin yanı sıra komşu dayanışması, şirketleşme, ortak üretim planlaması, satın alma birlikteliği, satış organizasyonu gibi konular tek tek çiftçilerin yetersiz kaldığı durumlarda destekleyici olabilen gerçekçi ara çözümler olacaktır. Ayrıca bireysel mülkiyetin yüksek teknoloji kullanımı için yetersiz kaldığı durumlar için, sosyal ve ekonomik yapımıza uygun “Ortak Makine Kullanım Modelleri” geliştirilerek uygulanması minimum sermaye ile ileri teknolojiye geçme, tam kapasite ile çalışma, uzmanlaşıldığı için makineyi doğru ve etkin kullanma, amortis-

man süresi kısaldığından o arada meydana gelecek yeniliklerden daha çabuk yararlanmayı sağlayacak çözüm olacaktır. Türkiye tarımında mekanizasyondan geleceğe yönelik ortak beklentiler vardır. Bu beklentilerden ekonomik ve ekolojik olarak ön plana çıkanlar, gelecek 20 yılın görev ve araştırma alanlarını da tanımlamaktadır. Bunların başlıcaları şu şekilde sıralanabilir: Enerji tüketiminin azaltılması (kWh/ha); Yakıt tüketiminin azaltılması (L/ha); Zaman gereksinmesinin azaltılması (h/ha); insan iş gücü gereksinmesinin azaltılması (BİGh/ha); Tarla trafiğinin azaltılması ve rasyonel toprak işleme ile toprak sıkışmasının önlenmesi; Optimum gübreleme, sulama ve ilaçlama; Uzaktan algılama ve kontrol yöntemlerinin geliştirilmesi (GPS, GIS).

Gübre üretimimiz, 1985-2008 yılları arasında 2961-3811 milyon ton arasında değişerek, ortalama 3342 milyon ton, etkili bitki besin maddesi (BBM) ilkesine göre ise 1110-1430 milyon ton arasında değişerek ortalama 1255 milyon ton olarak gerçekleşmiştir. Ülkemizde 2002-2007 yılları ortalaması olarak birim alana tüketilen N, P₂O₅ ve K₂O' lu gübre miktarları, sırasıyla kullanılması gereken miktarların %76.1' ini, %42'sini ve %77'sini karşılamaktadır. Türkiye'de gübre tüketimi uygulanan destek ve teşvikler sayesinde yıllara göre artış göstermiş; ancak hâlâ istenilen seviyeye ulaşamamıştır. Özellikle son iki yılda olmak üzere son yıllardaki gübre tüketimi önemli oranda azalmıştır. Sürdürülebilir tarım ilkelerine uyacak şekilde gübrelemenin çevreye zararını önlemek için doğru cins ve miktarda gübre kullanılmalıdır. Doğru cins ve miktarda gübre kullanımının en etkili yolu ise toprak ve bitki analizlerine dayalı uygulamalardır.

1.2 Hayvansal Üretim

İnsanların yeterli beslenmesi ve refah artışının sağlanması için yapılan üretim şeklidir. Damızlık üretimi, kaba ve karma yem üretimi de hayvansal üretim sektörünün alt başlıkları olarak değerlendirilebilir.

Damızlık üretiminde hayvan yetiştirme ve gıda egemenliği konuları dikkate alınarak düşük endüstriyel girdiye dayalı sürdürülebilir hayvansal üretim, organik hayvancılık ve perma kültür ile dev işletmeler yerine, küçük ve orta ölçekli işletmelerin yapısal özelliklerine uyumlu AR-GE etkinlikleri gerçekleştirilmelidir. Böylesi bir planlama, yüksek düzeylerde işsizliğin yaşandığı Türkiye'de, kırsal nüfusun bulunduğu alanda istihdam edilmesi açısından da önemlidir. Türkiye'de şimdiye kadar izlenen genetik ıslah programlarıyla, damızlık gereksiniminin yeterli düzeyde karşılanamadığı açıktır. Konuya salt teknik yetersizlik

açısından da bakmak yanıltıcıdır. Böyle yaklaşıldığı için de çözüm önerileri istenildiği şekilde başarıya ulaşamamıştır. Çözüm, Türkiye'nin yaşamakta olduğu ekonomi-politiği dikkate alınarak, öncelikle Türkiye Tarımsal Araştırma Alanı içinde irdelenmelidir. Bu bağlamda, genetik ıslah stratejileri de Türkiye'nin gereksinmelerine uygun bir şekilde planlanmalıdır.

Ülkemizde, kaliteli kaba yem, çayır ve meralarımız ve yem bitkileri tarımı olmak üzere iki önemli kaynaktan üretilmektedir. Bu kaynaklardan doğal çayır ve meralarımız, uzun yıldır devam eden erken ve aşırı otlatmalar nedeniyle verim güçlerini kaybetmişlerdir. Kaliteli kaba yemin üretiminin diğer kaynağı tarla arazisi içerisinde yem bitkileri tarımı ise yetersizdir. Türkiye'de yaklaşık 11.2 milyon BBHB hayvan varlığı bulunmakta olup bunların sadece yaşama payı besin madde gereksinimlerini kaba yemlerle karşılamak için yılda ortalama 57 milyon ton kaliteli kaba yeme gereksinim duyulmakta, ancak kaliteli kaba yem üretimimiz 33 milyon ton düzeyinde kalmaktadır. Buna göre, ülkemizin kaliteli kaba yem açığı yaklaşık 24 milyon ton olmakta ve bu üretim düzeyimizle hayvanlarımızın yaşama payı besin madde gereksinimlerinin ancak % 58'i karşılanabilmektedir. Ülkemizin ekolojik yapısı, kaliteli kaba yem açığını kapatmayı sağlayacak çayır ve mera alanlarına sahip olup pek çok yem bitkisini de başarıyla yetiştirmeye elverişlidir. Alınacak bilimsel, teknik, ekonomik ve sosyal önlemlerle yem bitkilerinin üretim alanlarının artırılması sağlanarak hayvancılığımızın özlemle beklediği kaliteli kaba yem sorunu çözülebilecektir.

2. SEKTÖRÜN POTANSİYELİ VE ÜLKE EKONOMİSİ İÇİNDEKİ YERİ

Tarım, toplumun temel ihtiyaçlarını karşılayan, geniş istihdam yaratan, sanayiye hammadde sağlayan, önemli ihracat ürünü yetiştiren ve ülkeye döviz getiren milli ekonominin temel sektörlerinin en başında gelmektedir. Bu yönüyle ele alındığında, özellikle gelişmekte olan ülkelerin birçoğunda tarım, hâlâ kalkınmanın ana sektörü görevini yapmaktadır. Tarım, ülkemiz için yalnızca ekonomik açıdan değil, aynı zamanda ülke nüfusunun %25'ini istihdam etmesiyle sosyal açıdan da hâlâ ana sektör durumunu korumaktadır.

Türkiye coğrafi konumu, toprak ve su varlığı, iklim koşulları ve ekolojik zenginliği nedeniyle oldukça yüksek bir tarımsal potansiyele sahiptir. Sahip olduğu üretim potansiyeli, geniş ürün deseni ve önemli pazarlara yakınlığı dikkate alın-

dığında; Türkiye'nin dünya tarımında önemli bir konuma sahip olması gerektiği ortaya çıkar.

Türkiye ekolojik zenginliği ve ürün çeşitliliği yönünden dünyanın sayılı ülkeleri arasındadır. Asya ve Avrupa arasında bir köprü fonksiyonu görmesi, çok farklı topografya ve iklim yapılarına sahip olması; ülkemizin bitki ve hayvan türleri açısından da zengin bir çeşitliliğe sahip olmasına yol açmaktadır. Sayılan bu avantajlarından dolayı ülkemizde bazı tropik ürünler dışında tarla ve bahçe bitkilerinin çoğu ekonomik olarak üretilebilmektedir.

Tarımın Türkiye ekonomisindeki önemi görece olarak azalmış olmakla birlikte, yurt içi gıda gereksiniminin karşılanması, sanayi sektörüne girdi temini, ihracat ve yarattığı istihdam olanakları açısından hâlâ büyük önem taşımaktadır. Cumhuriyetin kurulduğu yıl tarım sektörünün GSYİH içindeki payı %42.8 iken, 1970'li yıllarda %36.0, 1980 yılında %25, 1990 yılında %16, 1998 yılında %12.5, 2010 yılında ise %8.4'e gerilemiştir.

Tarım sektörü, yapısı gereği iş gücüne büyük ölçüde ihtiyaç duymaktadır. Gerçekten de tarımsal faaliyet bir yaşam biçimidir. Bu bağlamda, tarımın istihdamdaki payı 1980'de %50.6 iken, 2000'de %36, 2010'da ise %25 seviyesine düşmüştür. Tarımda uygulanan neoliberal politikaların yanı sıra sermaye birikiminin ve teknoloji kullanımının artışıyla, bu oranın daha da aşağılara düşeceği kuşkusuzdur.

Sektörün ülkenin genel sosyo-ekonomik koşullarına karşı duyarlılığı, sektörel büyüme hızında yıllar itibarıyla dalgalanmalara yol açmıştır. Tarım sektörü, 1999-2010 dönemindeki 12 yılın 4'ünde negatif büyüme göstermiştir. 1988-2002 dönemindeki ortalama büyüme ise %1.2'dir. Buna karşılık belirtilen dönemde ekonominin genelindeki (GSYİH) ortalama büyüme hızı ise %3.6'dır.

Türkiye; AB ülkeleri ve ABD başta olmak üzere birçok ülkeye fındık, kuru incir, çekirdeksiz kuru üzüm, Antep fıstığı, kuru kayısı, tütün, zeytinyağı, pamuk, baklagil, yaş meyve-sebze ihracatı yapmaktadır. Türkiye bu ürünlerin ihracatında dünyanın önde gelen ülkeleri arasında yer almaktadır. İthal edilen tarımsal ürünlerin başında ise; buğday, mısır, pirinç, yağlı tohumlar, pamuk, canlı hayvan ve et gelmektedir.

1980'li yıllarda ülkemizde uygulanmaya başlanan neoliberal politikalar çerçevesinde tarım ve hayvancılığı destekleyen, girdi ve teknoloji sağlayan kurumlar ya özelleştirilmiş veya tasfiye edilmiştir. Uygulanan bu yanlış politikalar bir yandan çiftçiyi tarımdan uzaklaştırmış, tarımda kendi kendine yetebilen bir konumda olan Türkiye, bu özelliğini yitirerek, pek çok ürünü ithal etmek zorunda kalmış; tarımda net ihracatçı konumundan net ithalatçı konumuna gelinmiştir. Uluslararası Sanayi Sınıflamasına (ISIC Rev.3) göre, 2010 yılı itibarıyla tarım ürünlerinin ithalattaki payı % 4.5, ihracattaki payı % 3.5 dolayındadır.

Aşağıdaki tablodan da görüleceği şekilde son sekiz yılda bitkisel üretim alanında yalnız mısır, çeltik ve ayçiçeğinde anlamlı üretim artışı vardır. Diğer ürünlerde üretim ya yerinde saymakta veya düşmektedir. Tarla bitkilerinde yeterli desteği bulamayan ve maliyetleri karşılayamayan üretici, çoğu zaman daha az emek ve maliyetle üretim yapabileceği meyveciliğe yönelmektedir.

Tablo 1. Bitkisel Üretimdeki Değişimler

	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010
Buğday	19.500	19.000	21.000	21.500	20.010	17.234	17.782	20.600	19.660
Arpa	8.300	8.100	9.000	9.500	9.551	7.306	5.923	7.300	7.240
Mısır	2.100	2.800	3.000	4.200	3.811	3.535	4.274	4.250	4.310
Çeltik	360	372	490	600	696	648	753	750	860
Mercimek (K)	500	485	480	520	580	508	106	275	422
Nohut	650	600	620	600	552	505	518	563	531
Kuru Fasulye	250	250	250	210	196	154	155	181	213
Şeker Pancarı	16.523	12.623	13.517	15.181	14.452	12.415	15.488	17.275	17.942
Pamuk	979	903	945	862	982	876	701	664	828
Tütün	153	112	134	135	98	75	93	81	55
Pamuk Tohumu	1.563	1.443	1.510	1.378	1.568	1.399	1.119	1.061	1.322
Ayçiçeği	850	800	900	975	1.118	854	992	1.057	1.320
Patates	5.200	5.300	4.800	4.090	4.397	4.228	4.197	4.398	4.513
Soğan (Kuru)	2.050	1.750	2.040	2.070	1.765	1.859	2.007	1.850	1.900
Karpuz-Kavun	6.395	5.950	5.575	5.795	5.571	5.458	5.752	5.489	5.295
Domates	9.450	9.820	9.440	10.050	9.855	9.945	10.985	10.746	10.052

Kaynak: TÜİK

1980–2009 döneminde Türkiye'nin sığır varlığı %32 (5 milyon baş), manda varlığı %91(1 milyon baş), koyun varlığı %55 (27 milyon baş) ve keçi varlığı %73 oranında (14 milyon baş) azaldı. Sonuç olarak toplam büyük ve küçükbaş hayvan varlığı 85 milyondan 38 milyona düşü. 1985-2005 döneminde nüfusun 20 milyondan fazla artmasına karşılık kırmızı et üretimi geriledi. Kişi başına yıllık kırmızı et tüketimi de 10 kilodan 6.5 kiloya düşü.

Tablo 2. Hayvansal Üretimdeki Değişimler

Yıl	Sığır	Manda	Koyun	Keçi	Hayvan Toplamı	Et Üretimi
1980	15.894	1.031	48.630	19.043	84.598	204.380
1985	12.466	551	42.500	13.336	68.853	498.709
1990	11.377	371	40.553	10.977	63.278	506.995
1995	11.789	255	33.791	9.111	54.946	415.239
2000	10.761	146	28.492	7.201	46.600	491.499
2005	10.526	105	25.304	6.517	42.452	409.423
2006	10.871	101	25.616	6.644	43.232	438.531
2007	11.037	84	25.475	6.286	42.882	575.622
2008	10.860	86	23.975	5.594	40.515	482.458
2009	10.724	87	21.750	5.128	37.689	412.621

Kaynak: TÜİK

3. SEKTÖRDE MÜHENDİS İSTİHDAMI VE İŞSİZLİK

TÜİK tarafından 1 Mart 2011 tarihinde açıklanan verilere göre; 2010 yılı itibarıyla tarım, orman ve balıkçılık alanındaki mühendis sayısı 116 bin kişi olup, bunun 101 bin kişisi istihdam edilmiştir. İşsizlik oranı %12.2 düzeyindedir.

Tablo 3. Mezun Olunan Okul ve Alana Göre İş Gücü Durumu, 2009-2010 (Bin kişi)

Eğitim durumu ve mezun olunan alan (FOET, 1999)	İş gücü		İşsiz		İstihdam		İşsizlik oranı (%)		İstihdam oranı (%)	
	2009	2010	2009	2010	2009	2010	2009	2010	2009	2010
Yüksekokul veya fakülte	3780	4057	459	446	3321	3611	12,1	11,0	68,5	70,1
Öğretmen eğitimi ve eğitim bilimleri	657	665	62	54	596	611	9,4	8,1	65,3	66,4
Sanat	128	125	28	21	100	104	22,0	16,5	58,7	64,0
Beşeri bilimler	188	209	20	15	168	193	10,7	7,4	69,6	72,5
Sosyal bilimler ve davranış bilimleri	351	312	41	31	309	281	11,8	10,0	66,9	69,5
Gazetecilik ve enformasyon	16	15	3	2	13	13	20,3	14,5	60,6	69,3
İş ve yönetim	859	1007	138	152	721	855	16,1	15,1	66,8	67,9
Hukuk	72	78	3	1	70	77	3,5	1,8	74,9	76,7
Yaşam bilimleri	34	43	4	6	29	37	12,6	14,7	68,2	67,7
Fizik bilimleri	110	128	15	16	94	112	14,0	12,6	63,2	66,4
Matematik ve istatistik	58	57	7	5	51	52	11,7	8,9	68,1	68,5
Bilgisayar	69	78	12	16	57	62	17,0	21,0	71,6	63,6
Mühendislik ve işleri	367	414	44	43	323	370	11,9	10,5	74,3	77,6
İmalat ve işleme	68	89	13	18	55	71	19,6	20,2	62,7	62,7
Mimarlık ve inşaat	179	165	21	20	157	145	11,9	12,3	70,2	69,2
Tarım, ormancılık, balıkçılık	110	116	17	14	92	101	15,7	12,2	64,9	66,7
Veterinerlik	31	37	2	2	29	36	6,0	4,7	86,5	86,8
Sağlık	282	283	8	7	273	276	2,9	2,5	83,2	84,3
Sosyal ve kişisel hizmetler	105	106	16	17	89	89	15,2	16,0	63,6	62,2
Ulaştırma hizmet ve çevre koruma	13	15	3	2	10	14	20,6	10,5	67,7	72,5
Güvenlik hizmetleri	85	116	1	2	84	114	1,2	1,7	74,0	81,2

4. SEKTÖRDE YAŞANAN NEOLİBERAL UYGULAMALAR, ÖZELLEŞTİRME UYGULAMALARI VE İSTİHDAMA ETKİLERİ

1970’li yıllarda belirginleşen neoliberal politikalar, az gelişmiş ülkelere Uluslararası Para Fonu (IMF) ve Dünya Bankası (DB) aracılığıyla mali ve yapısal uyum programları şeklinde dayatıldı. Ülkemiz de 1980’lerden bu yana IMF ve DB tarafından küresel sermayenin çıkarlarına göre biçimlendirilmektedir. Bu sürecin en somut örneği 24 Ocak 1980 Ekonomik Kararlarıdır. Türkiye’de tarımın belirgin olarak istikrar programlarına girmesi, 24 Ocak Kararları ile başladı. Bu kararlar, içerdiği yapısal dönüşüm programıyla kapitalist küreselleşme sürecine eklemlenme modeliydi. 9 Aralık 1999’da IMF’ye verilen niyet mektubuyla kapsamı somutlaşan istikrar programı ise, bu modelin gerçekleştirilmesi yolundaki son halkayı oluşturdu.

Bu aşamada tezgâhlanan sözde tarım reformunun çerçevesi 1998 yılında yayımlanan DB raporu ile çizildi. Raporda; “Türkiye’de uygulanan tarımsal destekleme politikalarının mali açıdan pahalı ve ekonomik olarak verimsiz olduğu; sistemin vergi yükümlülere ve tüketicilere önemli yükler getirdiği” öne sürülmekte; çözüm önerileri ise şöyle sıralanmaktaydı:

- ✓ Tarım ürünleri fiyatları, dünya fiyatları düzeyine çekilmeli,
- ✓ Fiyat destekleri ya da sübvansiyonlar kaldırılarak DGD sistemine geçilmeli,
- ✓ Gübre ve kredi sübvansiyonlarına son verilmeli,
- ✓ Tarım satış ve kredi kooperatiflerinin ayrıcalıkları kaldırılmalı,
- ✓ Tarımsal KİT’ler özelleştirilmeli.

Bu öneriler; DSP-MHP-ANAP koalisyonu tarafından 9 Aralık 1999’da IMF’ye verilen niyet mektubu ve 10 Mart 2000’de DB’ye verilen kalkınma politikası mektuplarında ifadesini buldu. Türkiye’de tarımı ve hayvancılığı çökerterek, ülkeyi tarım/gıda tekellerinin pazarı haline getirmeyi hedef alan IMF-DB programı kabul edilerek uygulanmaya başlandı.

Uygulanan IMF-DB dayatmalı programının etki ve sonuçları en somut şekilde tarımdaki değişimde ortaya çıktı. Bu politikaların 1999-2002 döneminde ülkemizin tarımsal yapısı üzerinde yarattığı sonuçlar, DB tarafından 2004 yılında yayımlanan raporda şöyle sıralandı:

- ✓ Tarım sübvansiyonları 6 milyar dolar azaltıldı.
- ✓ Sübvansiyonların GSMH’ye oranı %3,2’den %0,5’e düşürüldü.

- ✓ Tarımsal GSMH 27 milyar dolardan 22 milyar dolara geriledi.
- ✓ Üretilen tarım ürünlerinin brüt değeri, reel olarak %16 oranında azaldı.
- ✓ DGD çiftçilerin uğradığı net gelir kaybının ancak %35-45'ini karşılayabildi.
- ✓ Tarım ürünleri fiyatları %40 oranında düştü.
- ✓ Çiftçi, 450 bin hektar alanı ekmekten vazgeçti.
- ✓ Türkiye, OECD ülkeleri arasında tarımını en az destekleyen ülke haline geldi.

IMF-Dünya Bankası patentli program ve bu programın yol açtığı 2001 krizi diğer sektörleri olduğu gibi tarımı da derinden etkiledi. Krizden panikleyen hükümete hem dışarıdan (DB'den) ekonomi bakanı atandı, hem de neoliberal politikaların daha sıkı bir şekilde uygulanması dayatıldı. Yaşanan krizin ağır baskısı altında ezilen ve tepki duyan yoksul kesimler; Kasım 2002 seçimlerinde AKP'ye yöneldiler. Temel tarım politikalarını "devletin fiyatlara müdahalesi yerine, fiyatların serbest piyasada oluşması; DGD sisteminin sürdürülmesi; tarımsal faaliyet gösteren KİT'lerin özelleştirilmesi ve devlet arazilerinin uygun koşullarla özel sektör işletmelerine kullandırılması" olarak ilan eden AKP; kurulacak hükümetin bir yıllık "acil planı"nda "IMF ile yapılan stand-by anlaşmasına dayalı ekonomik programın temel çatisını bozmayacağını" belirtti; program AKP döneminde de kararlılıkla sürdürüldü.

Türkiye'nin son 60 yıllık döneminde IMF-DB'nin tarımı biçimlendirme girişimlerinin en tahrip edici olanı 2000-2008 yılları arasında uygulanan Tarım Reformu Uygulama Projesi (ARIP)'dir. Projenin en önemli bileşenini oluşturan DGD; tarımda üretim-istihdam dengelerini bozmuş, edilgen bir köylü kesimi yaratarak sistemden çıkmıştır. Bu proje çerçevesinde tarımı destekleyen, girdi ve teknoloji sağlayan kurumlar özelleştirilmiş/tasfiye edilmiş; tarım satış kooperatifleri zayıflatılmış, işlevsizleştirilmiş ve tasfiyeleri gündeme gelmiştir. Yani çiftçilerimiz örgütsüz, desteksiz, çaresiz bırakılmıştır.

Fonksiyonunu tamamlayan DGD yerine 2010 yılından itibaren "Havza Bazlı Üretim ve Destekleme Modeli"ne geçilmiştir. Bu modelde Türkiye iklim, topografya ve toprak verileri dikkate alınarak 30 havzaya bölünmektedir. Havza modelinin en büyük sorunu, terk edilen DGD sisteminin en ölümcül hastalığını devralmasıdır. DGD'yi sorunlu kılan başlıca özellik, kayıtlı çiftçiye toprak bütüklüğü ölçüsünde destek vermesiydi. Havza modeli prim ödemelerine dayanıyor gibi görünse de; birim topraktaki verimliliği değil, beyan edilen ürün mikta-

rını esas almaktadır. Bu nedenle de "büyük toprak sahibine büyük destek" mantığı sürmektedir.

Tarımda uygulanan neoliberal politikalar çerçevesinde özelleştirilen ORÜS'ün 20 işletmesinden 16'sının, EBK'nin 15 işletmesinden 10'unun ve SEK'in 30 işletmesinden 23'ünün faaliyetleri durdurulup, üretim yapmamaları bölgesel istihdamı ve emek piyasalarını olumsuz yönde etkiledi.

Tütüncülük bittirildi, TEKEL sigara 2008'de British American Tobacco (BAT) şirketine satıldı. BAT şirketi özelleştirmeden sonra satın aldığı altı fabrikadan 5'ini kapattı.

Uygulanan yanlış politikalar tarımı, hayvancılığı bitirdi. 1998'den beri ithalatı yasak olan kırmızı et dahil her şey ithal ediliyor. 2010 yılında kurbanlıklar bile ithal edildi. Son olarak sütte de vergisiz ithalat yolu açıldı. Hayvancılıkta uygulanan neoliberal politikalarda yolun sonuna varıldı.

Tablo 4. Tarımsal KİT'lerin Özelleştirilme Süreci

Tarımsal KİT	Etkinlik Alanları	Özelleştirilme Tarihi
SEK	Süt ve mamulleri üretimi	1993-1998
Yem Sanayi	Karma yem üretimi	1993-1995
EBK	Et ve mamulleri üretimi	1995-2000 ¹
ORÜS	Orman ürünleri sanayii	1996-2000
TZDK	Tarımsal girdi üretim ve dağıtımı	1998-2003
TMO	Hububat alımı	2001-2002'de küçültüldü
TŞFAŞ	Pancar şekeri üretimi	2002 ²
TİGEM	Tohum ve damızlık üretimi	2003-2004 ³
İGSAŞ	Kimyasal gübre üretimi	2004
TÜGSAŞ	Kimyasal gübre üretimi	2004-2005 ⁴
TEKEL	Alkollü içecekler üretimi	2004
TEKEL	Tütün alımı ve sigara üretimi	2008

¹ 2005'te özelleştirme kapsamından çıkarılıp kalan yedi işletmesiyle eski statüsüne iade edildi.

² Kütahya ve Amasya Şeker Fabrikaları özelleştirildi.

³ Toplam 13 işletmesi 30 yıllığına özel sektöre kiralandı.

⁴ Gemlik 2004, Kütahya ve Samsun tesisleri ise 2005 yılında özelleştirildi.

5. SEKTÖRÜN TEKNOLOJİ DÜZEYİ VE YARATTIĞI KATMA DEĞER

Tarımda uygulanan teknolojiler, biri temel verimliliğini ikame edebilen mekanik teknolojiler, öteki ise toprağın verimliliğini arttıran biyolojik teknolojiler olmak üzere iki bölümde değerlendirilmektedir. Tarımda kullanacakları teknolojiyi ülkelerin kendilerinin üretmeleri en uygun olanıdır. Ancak, tarımda ekonomik katkı yaratacak teknolojileri üreten sanayilerin kurulmasını gerektirdiğinden, ekonomik gelişme açısından bu düzeyde olmayan ülkeler sorunlarla karşılaşmaktadırlar. Çünkü fiyat istikrarı açısından dengesiz bir ortama sahip olan tarım sektöründe ithal teknolojilerin kullanılması faktör maliyetlerini artırmaktadır (Özgür, 2005).

Türkiye tarımında girdi yetersizliği, 1980'lerden itibaren istikrar/yapısal uyum programları çerçevesinde tarımda sübvansiyonların kaldırılmasıyla daha da artmıştır. Tarım sektörü 1950'lerden başlayarak teknoloji/girdi kullanımında önemli gelişmeler göstermesine karşın, başta altyapı yatırımları ve sermaye yetersizliği olmak üzere, her türlü girdi kullanımının düşük düzeyde kalması nedeniyle geniş ölçüde geleneksel yapısını sürdürmüştür. Tarımın üretim, depolama, pazarlama vb. gibi altyapısı yeterince gelişmediği gibi, girdilerden yararlanma olanağı da sınırlı kalmıştır. Makineli ve sulu tarımın yeterince yaygınlaşmaması ve pazarlama olanaklarının kısıtlılığı nedeniyle Türkiye tarımı yeterince modernleşmemiştir.

Verimliliği artırmada özellikle sulamanın büyük önemi bulunuyor. Araştırmalar sulamanın hektar başına verimliliği 2,6 kat artırdığını gösteriyor. Hatta meyve ve sebzelerde sulamanın getirdiği verim artışı 14 katına değin çıkabiliyor. Ancak Türkiye'de sulu tarıma geçiş çalışmaları çok yavaş gidiyor. Sulanan alanların miktarı 1990'dan bu yana ancak %35 oranında arttı. Oysa 1970-90 döneminde artış oranı %100'e yaklaşmıştı. Günümüzde 5,2 milyon hektar tarım alanı sulamaya açılmış durumda. Bu miktar ekonomik olarak sulanabilir durumdaki 8,5 milyon hektar tarım alanının ancak %61'ini oluşturuyor.

Öte yandan Türkiye sulamaya açılan 5,2 milyon hektarlık alanın yalnızca 300 bin hektarlık bölümünde (yani %6'sında) damlama ve yağmurlama gibi basınçlı su sistemleri kullanılıyor. Yani tarımda hâlen en yaygın sulama yöntemi, litera-

türde “vahşi sulama” olarak da bilinen, salma sulama yöntemidir. Verilere göre yıllık su tüketimi 39 milyar m³ olan ülkemizde sulama için yılda 28.8 milyar m³ su kullanılıyor. Damlama sulama yönteminin, su kullanımında %70'lik tasarruf sağladığı ve ürün verimliliğini %90'a değin artırdığı belirtiliyor.

1980'li yıllardan sonra tarımda makineleşmenin hızı kesildi. 1970–80 döneminde üç kat olan traktör sayısındaki artış, 1980–90 döneminde %60'a, 1990–99 döneminde %36'ya 2000–07 döneminde ise %12'ye düştü (OSD, 2008). 2002 yılında Türkiye'de 8.1 bin adet traktör satılmışken, 2006'da bu rakam 39 bine yükseldi. Böylelikle 2002–2006 döneminde traktör satışlarındaki artış 4,8 kata ulaştı. Ancak Türkiye traktör üretimi ve kullanımında gelişmiş ülkelerin oldukça gerisindedir. Bin hektar işlenen araziye düşen ortalama traktör sayısı Türkiye'de 36 iken, komşumuz Yunanistan'da 92'dir. İngiltere 87, Almanya 80 ve İspanya 69 adet traktörle, bin hektar işlenen araziye düşen ortalama traktör sayısı açısından Türkiye'nin oldukça ilerisinde yer almaktadır. Son yıllarda traktör satışlarında önemli artışlar yaşayan Türkiye'de bu durumun çiftçilerin refah düzeyinin geliştiği anlamına gelmediği belirtiliyor. Rakamlar, gelişmiş ülkelere oranla teknolojinin oldukça gerisinde olan Türkiye çiftçisinin borçlanarak traktör sahibi olduğunu ortaya koyuyor (Akkan, 2008).

TÜİK verilerine göre 2007 yılı itibarıyla Türkiye'de trafiğe kayıtlı 1,35 milyon traktörün %44'ü 24 yaşın üzerinde. Mekanik ve ekonomik ömrünü doldurmuş olan bu 580 bin adet traktörün 200 bin kadarı da 35 yaşın üzerinde bulunuyor. Bakım onarım maliyetleri ve diğer işletme giderleri olağanüstü artan bu araçlar yüksek emisyon değerleriyle de çevreyi kirletiyor. 35 yaş ve üzerindeki 200 bin traktörün hurdaya ayrılması halinde çevreye 360 bin ton daha az azotlu bileşikler, 33 bin ton daha az kurum, 510 bin ton daha az karbonmonoksit, 100 bin ton daha az hidrokarbon yayılımı gerçekleşeceği tahmin ediliyor (Referans, 2008).

1960'lı ve 1970'li yıllarda tarımda kimyasal gübre kullanımının yaygınlaşması verimliliği artırmıştı. TÜGEM'in verilerine göre; 1990–2007 yılları arasında gübre kullanımı 5 milyon tondan 5,1 milyon tona yükseldi, yani %3 oranında arttı (TÜGEM, 2008). Oysa gübre kullanımındaki artış oranı 1970–79 döneminde %175, 1980–89 döneminde ise %59 olmuştu (GÜD, 2000). Türkiye'de gübre tüketimi dünya ortalamasının altındadır. Bitki besin maddesi olarak hektara

gübre kullanımı; Japonya'da 321, İngiltere'de 283, Fransa'da 240, Mısır'da 214, Meksika'da 204, İspanya'da 155, Pakistan'da 119, Yunanistan'da 115, Bangladeş'te 111 kg olmasına karşılık; Türkiye'de 85 kg dolayındadır. Bu miktar 116 kg olan dünya ortalamasının oldukça altındadır (DPT 2000).

Verimli bir bitkisel üretim için başta gelen uygulamalardan birisi olduğu belirtilen bitki koruma ürünleri tüketimi incelendiğinde; Türkiye'de birim tarım alanı başına oldukça düşük miktarlarda tarım ilacı kullanıldığı ortaya çıkmaktadır. Örneğin komşumuz Yunanistan'da birim tarım alanı başına tarım ilacı kullanımı bizdekinin dokuz katı, İtalya'da 11 katı, Portekiz'de 17 katı iken; bu yönden AB'nin en tutucu ülkeleri olan Danimarka'da iki kat ve Avusturya'da dört kat daha fazla ilaç kullanımı söz konusudur. Ancak kimi yoğun tarım bölgelerimizde bu değerlerin daha yüksek olduğunu ve diğer AB ülkeleri düzeyine ulaştığını da belirtmek gerekir (Kantarci, 2007).

6. SEKTÖRÜN YARATTIĞI KATMA DEĞER

1998 sonrası dönem, cari ve sabit fiyatlarla, tarım katma değerinin (TKD) Gayri Safi Yurt İçi Hasıla (GSYİH) içindeki payının, hemen tüm yıllarda düzenli olarak düşüşüne tanıklık etmiştir.

Aşağıdaki çizelgeden görüleceği gibi, cari fiyatlarla 1998 yılında 8.8 milyar lira olan tarım katma değeri, 2010 yılında 92.8 milyar liraya yükselmiştir. Buna karşın, cari fiyatlarla GSYİH'nın daha hızlı bir tempoda büyümesi nedeniyle, tarımın GSYİH içindeki payı % 12.5'ten % 7.3'e düşmüştür.

1988 yılı baz alan sabit fiyatlarla yapılmış bir analiz ise, oldukça farklı sonuçlar ortaya koymaktadır. Buna göre, 1988 – 2007 aralığında GSYH 70.2 milyar liradan 101 milyar liraya çıkmış; buna karşılık aynı dönemde tarım katma değeri 8.5 milyar liradan ancak 8.7 milyar liraya yükselebilmektedir. GSYH içinde tarımın payı ise % 12,1'den % 8.4'e düşmüştür.

Görülüyor ki, tarımın GSYİH içindeki payının düşmesi, tarım katma değerinin bazı yıllar oransal, bazı yıllar ise mutlak gerilemesinin sonucu olarak ortaya çıkmaktadır.

Tablo 5. Tarımsal Katma Değerin (TKD) Gayri Safi Yurt İçi Hâsıladaki (GSYİH) Payı (1998 Bazlı)

YIL	Cari Fiyatlarla			Sabit Fiyatlarla		
	GSYİH (Milyon TL)	TKD (Milyon TL)	Tarımın Payı (%)	GSYİH (Milyon TL)	TKD (Milyon TL)	Tarımın Payı (%)
1998	70.203	8.757	12,5	70.203	8757	12,5
1999	104.596	10.977	10,5	67.841	8260	12,2
2000	166.658	16.817	10,1	72.436	8845	12,2
2001	240.224	21.237	8,8	68.309	8147	11,9
2002	350.476	36.058	10,3	72.520	8861	12,2
2003	454.781	45.138	9,9	76.338	8684	11,4
2004	559.033	52.998	9,5	83.486	8929	10,7
2005	648.932	60.714	9,4	90.500	9571	10,6
2006	758.391	62.663	8,3	96.738	9701	10,0
2007	843.178	64.332	7,6	101.255	9047	8,9
2008	950.534	72.275	7,6	101.922	9434	9,3
2009	952.559	78.776	8,3	97.003	9769	10,1
2010	1.105.101	92.804	8,4	105.680	9928	9,4

7. SEKTÖRDEKİ İSTİHDAMIN MEVCUT DURUMU

2000 sonrası dönemde Türkiye’de tarımsal istihdam %10 dolayında daralmıştır. 2000 yılında tarımda 7.8 milyon kişi çalışırken, bu sayı 2010 yılında 5.7 milyona gerilemiştir. Bu çerçevede, 2000-2010 döneminde 2.1 milyon çiftçi tarımsal istihdamdan kopmuştur. Öncelikle, tarım istihdamındaki bu azalmanın sosyo-ekonomik bir çağdaşlaşmayı temsil edip etmediği sorgulanmalıdır. Egemen çevreler, bu tabloyu uygulanan başarılı politikaların doğal bir sonucu olarak yorumlamaktadırlar. Bu görüş, gelişmiş ülkelerde tarımın istihdamdaki payının %5, GSMH’deki payının ise % 2 dolayında olduğunu; tarımın payının bu değerlere doğru çekilmesinin gelişme eğilimini temsil ettiğini savunur. Diğer sektörlerin istihdam çağırmadığı; tarım sektöründeki kadın ağırlıklı ve eğitimsiz iş gü-

cünün diğer sektörlere transfer ol(a)madığı ve kente göç sonrası özellikle kadın iş gücünün neredeyse tamamının, erkek iş gücünün ise önemli bir bölümünün işsiz kaldığı bu süreç, modernleşmeyi değil toplumsal çöküntüyü temsil etmektedir. 3 Ekim 2005 tarihli Müzakere Çerçeve Belgesi’nde kişilerin serbest dolaşımına kalıcı derogasyon getirilebileceğinin ifade edilmesi, tarımdaki çözülmeden doğacak sosyal sorunları Anadolu kentlerinde izole etme çabasını göstermektedir (Özkaya ve ark. 2010).

Tablo 6. Sivil İstihdamın Sektörel Dağılımı

YIL	TARIM		SANAYİ		HİZMETLER		TOPLAM
	Bin Kişi	%	Bin Kişi	%	Bin Kişi	%	Bin Kişi
2000	7769	36,0	3810	17,7	10.001	46,3	21.580
2001	8089	37,6	3774	17,5	8662	40,2	21.524
2002	7458	34,9	3954	18,5	9942	46,6	21.354
2003	7165	33,9	3846	18,2	10.136	47,9	21.147
2004*	5713	29,1	3919	20,0	10.000	50,9	19.632
2005*	5154	25,7	4178	20,8	10.735	53,5	20.067
2006*	4907	24,0	4269	20,9	11.247	55,1	20.423
2007*	4867	23,5	4314	20,8	11.557	55,7	20.738
2008*	5016	23,7	4441	21,0	11.737	55,4	21.193
2009*	5240	24,6	4079	19,2	11.958	56,2	21.277
2010*	5683	25,2	4496	19,9	12.417	55,0	22.594

* Yeni nüfus projeksiyonlarına göre revize edilmiştir.

Kaynak: TÜİK

8. SONUÇ VE ÖNERİLER

Doğal kaynakların korunması devletlerin bekası için vazgeçilmez bir unsurdur. Doğal kaynaklarını yitirmiş bir ülkenin yok olması kaçınılmazdır. Bu durum Türkiye Cumhuriyeti Anayasası’nın 44. maddesinde ‘Devlet, toprağın verimli olarak işletilmesini korumak ve geliştirmek, erozyonla kaybedilmesini önlemek

ve topraksız olan veya yeter toprağı bulunmayan çiftçilikle uğraşan köylüye toprak sağlamak amacıyla gerekli tedbirleri alır” hükmüyle güvence altına alınmıştır. Buna karşın, kaybedilmiş topraklar için af niteliğinde yasal düzenlemelere gidilmekte, hatta keyfi “kamu yararı” kararları alınarak, verimli tarım arazileri yapılaşmaya açılmaktadır. Öncelikli kamu yararının toprağı korumak olduğu gerçeğinden hareket edilerek, bilimsel ve demokratik olmayan kurullarca verilmiş bu tür kullanım kararlarının derhal önüne geçilmelidir.

Tarım sektörü, kadın iş gücünün en yoğun olduğu sektör konumundadır. Ancak “tarımın kadınsallaşması,” kadın emeğinin giderek daha çok istismara açık hâle gelmesine yol açmıştır. Kırsalda yaşayan kadının emeğı göz ardı edilerek ve kadın nüfusu yok sayılarak demokratik haklarda bir gelişme sağlanması mümkün değildir. Bu nedenle sosyal ve siyasal haklar korunup geliştirilmeli, kadın nüfusun bilinçlendirilmesine yönelik çalışmalar yürütülmeli, araştırma ve yayın hizmetleri yaygınlaştırılmalı ve özellikle kooperatifleşme teşvik edilmelidir.

Türkiye’de kooperatifçilik ne yazık ki üretici – köylünün hak ve çıkarlarını koruyan ve geliştiren bir etkinliğe ulaşamamıştır. Kooperatif yapının gelişmemesi, sağlıklı pazarlama kanallarının oluşmasını da engellemiştir. Tarım ile tarıma dayalı sanayi ve hizmetler sektörlerinin bütünsel bir şekilde yapılanmasında ve tarımdan sanayiye kaynak aktarımının gerçekleştirilmesinde kooperatifler büyük rol oynamaktadır. Türk tarımının dünya ile rekabet edebilmesi, standartlara uygun mal üretebilmesi ve dünya fiyatlarının oluşumuna katkıda bulunabilecek arz ve talep yapısına kavuşabilmesi için, kooperatifleşme çalışmaları mutlaka artırılmalıdır.

Sektörün yabancılaşmasına ve üreticinin kırsal gelir olanaklarını kaybetmesine neden olan özelleştirmelere derhal son verilmelidir.

Gıda güvencesi sorununun çözümü için “gıda arzının kesintisiz ve sürekli biçimde sağlanması ve üretilen gıdanın sağlıklı bir şekilde tüketici sofrasına ulaştırılması” ana hedef olarak belirlenmelidir.

Son yıllarda artan oranda sorunlarını yaşadığımız küresel iklim değişiklikleri nedeniyle kullanılabilir su temininin her geçen gün daha da zorlaşacağı ortada-

dır. Bu doğrultuda, sanayileşmeden kaynaklanan çevre kirliliği ve bilinçsiz su kullanımına karşı acil olarak tedbir alınmalıdır. İnsan ve doğa odaklı bir su politikası, kırsal ve kentsel su yönetiminin temel amacı olmalıdır.

Toplumların barış içinde ve güvenilir bir dünyada yaşamını sürdürebilmesinin en önemli ve gerekli unsuru, demokratik hak ve özgürlüklerinin korunarak geliştirilmesidir. Tarım kesimin örgütlülüğünün sağlanması ve birlikte hareket edebilme gücünün edinilmesi, hiç şüphesiz gelişmeyi artırıcı bir durum olacaktır.

Sonuç olarak belirtmek gerekirse; ülkemizde uygulanan neoliberal politikalarla endüstriyel tarım dayatılmakta; küçük toprak sahibi çiftçiler tasfiye süreci yaşamakta ve bu sürecin kazananı, egemenliklerini tüm dünyada sürdüren çokuluslu tarım-gıda şirketleri olmaktadır. Tarımın bu sarmaldan kurtulabilmesi; kendi insanımızın ihtiyaçlarına ve ülkemizin özgül ekolojik koşullarına uygun; emek ve üretim odaklı bir program uygulanmasına bağlıdır.

TMMOB Ziraat Mühendisleri Odası
Ankara, 2011